

De invloed van verbreding en verdieping van de landbouw op het rurale landschap

Ontsierende gebouwen in het landelijk gebied. Lelijke bijgebouwen. Te weinig aandacht voor beeldkwaliteit en architectuur in het landelijk gebied. Meer groen rond bedrijfsgebouwen. De paarden zijn in opmars in het Nederlandse landschap. Teloorgang van streekeigen bebouwing. Er worden maneges, verblijfsaccommodaties voor toeristen, windmolens gebouwd, wat de aanblik van het rurale landschap verandert.

Rijksuniversiteit Groningen
Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen
Masteropleiding Vastgoedkunde

Willianne Bakker s1275119
Hoofdbegeleider: Prof. dr. Strijker
Tweede lezer: Dr. Dorenbos
Datum: 07-08-07

Voorwoord

Voor u ligt het afstudeeronderzoek waarmee ik de Masteropleiding Vastgoedkunde aan de Rijksuniversiteit te Groningen zal afsluiten. Voor mij was direct al duidelijk dat het onderwerp iets te maken moest hebben met landbouw. Ik ben zelf van agrarische afkomst, waardoor ik veel affiniteit met de ontwikkelingen in de landbouw heb. Aangezien vastgoedkunde de afstudeerrichting is, moest er nog een link gemaakt worden met vastgoed. Deze link was al vrij gauw gelegd via verbreding en verdieping van de landbouw, waarbij de aandacht gericht werd op de verbreding- en verdiepingsvormen met bouwactiviteiten. Ik vond het interessant om me hierin te verdiepen en vooral het veldonderzoek was erg leuk om te doen. De resultaten hiervan liggen nu dus voor u.

In dit voorwoord wil ik ook nog graag een aantal mensen bedanken die mij geholpen hebben bij het uitvoeren van dit onderzoek. In de eerste plaats is dat mijn begeleider, dhr. Strijker, van wie ik veel nuttige tips en commentaar heb gehad. Ik kijk met een goed gevoel terug op onze samenwerking. Daarnaast zou ik graag de tweede lezer van mijn onderzoek, dhr. Dorenbos willen bedanken. Ook wil ik graag mijn vader Jelte Bakker en studiegenoot Guus Doorn bedanken, die mij eveneens voorzien hebben van de nodige tips en commentaar.

Rest mij tenslotte nog u veel leesplezier te wensen.

Willianne Bakker

Samenvatting

Wanneer een agrariër verbreding- en/of verdiepingsactiviteiten ontplooit, moet hiervoor vaak verbouw en/ of nieuwbouw gerealiseerd worden. Deze bouwactiviteiten kunnen van invloed zijn op het rurale landschap. In dit onderzoek is onderzocht, in welke mate de verbreding- en verdiepingsactiviteiten het rurale landschap doen veranderen.

Verbreding en verdieping van de landbouw is geen nieuw verschijnsel. De landbouw heeft namelijk altijd al een multifunctioneel karakter gehad. Hier kwam in de jaren '60 verandering in toen functies die niets met voedselproductie te maken hadden werden afgestoten. Echter, vanaf de jaren '90 kreeg de landbouw zijn multifunctionele karakter weer terug.

Verbreding en verdieping zijn verschijnselen welke zowel in Nederland alsook in het buitenland voorkomen. De mate waarin verbreding en verdieping voorkomt in Nederland en in het buitenland varieert nogal. Deze variatie is onder andere te wijten aan verschillen in het nationale beleid. Voor de verbreding- en verdiepingsactiviteiten is vooral het gemeentelijke bestemmingsplan van belang, indien er verbouw en/of nieuwbouw gerealiseerd moet worden. Over het algemeen geldt dat de overheden wel ruimte bieden om te bouwen in het buitengebied, maar onder voorwaarden. Om te onderzoeken in welke mate verbreding en verdieping van de landbouw van invloed zijn op het rurale landschap, is er in de gemeente Midden- Drenthe een veldonderzoek gedaan. Hierbij is de aandacht gericht op de verbreding- en verdiepingsvormen waarbij bouwactiviteiten plaatsvinden, welke zijn: agrarisch toerisme, stalling van goederen/ dieren, bewerking, verkoop, zorgboerderijen en biovergistingsinstallaties. Aan de hand van het veldonderzoek kan geconcludeerd worden dat de onderzochte nevenactiviteiten op dit moment weinig van invloed zijn op het rurale landschap. Bijna alle agrarische bedrijven hebben de nevenactiviteiten in de bestaande bebouwing gehuisvest, met uitzondering van de biovergistingsinstallaties. Deze huisvesting van de nevenactiviteiten in de bestaande bebouwing is mede een gevolg van het gemeentelijke beleid, welke verstening van het rurale landschap zoveel mogelijk wil voorkomen. Daarnaast maakt het ook verschil in welk gebied of zone er ontwikkeld moet worden. In sommige zones zijn er ruime (bouw) ontwikkelingsmogelijkheden en in andere zones geldt het 'nee' of het 'nee, tenzij'- regime. Nieuwe plannen en projecten zijn dan niet toegestaan als hierdoor de kenmerken of natuurwaarden van het gebied aangetast (kunnen) worden. Om de invloed van (nieuwe) bouwwerken in het rurale landschap te beperken, is het belangrijk dat de gebouwen goed ingepast worden in het landschap, wat bereikt kan worden met specifieke, streekeigen kenmerken.

Inhoudsopgave

Samenvatting	3
1 Inleiding	6
1.1 Doel- en vraagstellingen.....	6
1.1.1 Doelstelling.....	6
1.1.2 Onderzoeksvraag	6
1.1.3 Deelvragen	6
1.2 Methoden en technieken	7
1.2.1 Onderzoeksmethodes	7
1.2.2 Dataverzamelingmethodes.....	7
1.3 Relevantie	7
1.3.1 Maatschappelijke relevantie	7
1.3.2 Wetenschappelijke relevantie.....	7
1.4 Leeswijzer	8
2 Verbreding en verdieping van de landbouw in Nederland.....	9
2.1 Inleiding	9
2.2 Verbreding en verdieping	9
2.2.1 Geschiedenis.....	9
2.2.2 Agrarische productiekolom.....	11
2.2.3 Multifunctionele onderneming.....	12
2.3 Verbreding.....	14
2.4 Verdieping	16
2.5 Verbreding en verdieping in de Nederlandse landbouw.....	18
3 Verbreding en verdieping van de landbouw in Europa.....	20
3.1 Inleiding	20
3.2 Internationale ontwikkelingen	20
3.2.1 Interne en externe veranderingen	20
3.2.2 Productivisme en post-productivisme.....	21
3.2.3 Verschillende niveau's.....	22
3.3 Verschillende landen	23
3.3.1 Italiaanse wijnroutes	25
3.3.2 De toekomst	26
3.4 Conclusies.....	27
4 Verbreding en verdieping van de landbouw in de gemeente Midden- Drenthe	28
4.1 Inleiding	28
4.2 Midden- Drenthe.....	28
4.2.1 Agrarische bedrijven.....	29
4.3 Veldonderzoek	30
4.3.1 Agrarisch toerisme & recreatie	31
4.3.2 Stalling van goederen/ dieren.....	32
4.3.3 Bewerking.....	33
4.3.4 Verkoop.....	34
4.3.5 Biovergistingsinstallatie	35
4.3.6 Zorgboerderijen	36
4.4 Conclusies.....	37

5 Europees, nationaal, provinciaal en gemeentelijk beleid ten aanzien van verbreding en verdieping van de landbouw.....	38
5.1 Inleiding	38
5.2 Europees beleid	38
5.3 Nationaal beleid.....	39
5.4 Provinciaal beleid, provincie Drenthe	41
5.4.1 <i>Beleid nevenactiviteiten</i>	43
5.5 Gemeentelijk beleid, gemeente Midden- Drenthe	44
5.5.1 <i>Inleiding</i>	44
5.5.2 <i>Beleid nevenactiviteiten</i>	46
5.6 Samenvatting	49
6 Hoe kunnen de verbreding- en verdiepingsactiviteiten landschappelijk het best worden ingepast?.....	50
6.1 Inleiding	50
6.2 Beleid landschappelijke inpassing overheden.....	50
6.2.1 <i>Gemeente Midden- Drenthe</i>	51
6.2.2 <i>Provincie Drenthe</i>	52
6.3 Landschappelijke inpassing	53
7 Conclusies en aanbevelingen	57
7.1 Conclusies.....	57
7.2 Aanbevelingen.....	58
Literatuurlijst	60
Bijlage 1: Ligging Midden- Drenthe	Error! Bookmark not defined.
Bijlage 2: Agrarische bedrijven met nevenactiviteit	Error! Bookmark not defined.
Bijlage 3: Overzicht nevenactiviteiten.....	Error! Bookmark not defined.
Bijlage 4: Onderzoeksgegevens agrarische bedrijven	Error! Bookmark not defined.
Bijlage 5: Adresgegevens agrarische bedrijven	Error! Bookmark not defined.

1 Inleiding

Iedere dag stoppen in Nederland ongeveer acht agrariërs met hun bedrijf, volgens het CBS. Deze jaarlijkse teruggang van het aantal agrarische bedrijven in Nederland, die tussen de drie en vijf procent ligt, is grotendeels te wijten aan een onzekere toekomst van de Nederlandse land- en tuinbouw. De agrarische sector heeft onder andere te maken met toenemende concurrentie uit het buitenland en er is minder ondersteuning vanuit de overheid, doordat de prijssteun van agrarische producten wordt vermindert en gedeeltelijk omgezet wordt in inkomenssteun. Hierdoor gaat de economisch- sociale positie van veel boeren en tuinders behoorlijk achteruit. In 2003 waren de gemiddelde inkomens in de agrarische sector ongeveer 20% lager dan halverwege de jaren negentig. Om deze financiële achteruitgang enigszins te compenseren wordt er door de agrarische ondernemers gezocht naar aanvullende inkomstenbronnen. Extra inkomsten kunnen verkregen worden door verbreding- en verdiepingsactiviteiten te ontplooiën, wat ook steeds meer agrariërs doen (LNV, 2005).

Door verbreding en verdieping van de landbouw verandert het landschap. Er worden maneges, verblijfsaccommodaties voor toeristen, windmolens en biovergistingsinstallaties gebouwd, wat de aanblik van het rurale landschap verandert. Verandering van het (rurale) landschap is niet iets nieuws, landschappen veranderen namelijk altijd, omdat een landschap dynamisch is en onder invloed staat van sociale, economische en politieke processen. Landschapsveranderingen worden door burgers veelal negatief gewaardeerd, vanwege een verlies aan diversiteit en identiteit. Mensen tonen zich steeds meer geïnteresseerd in het landschap, cultureel erfgoed, oude gebruiken, streektalen en streekproducten. Deze groeiende belangstelling voor de kwaliteit van het platteland biedt kansen voor de agrarische ondernemers om hierop in te spelen met verbreding- en verdiepingsactiviteiten (Antrop, 2005).

1.1 Doel- en vraagstellingen

1.1.1 Doelstelling

In dit onderzoek wordt ten doel gesteld te onderzoeken in welke mate het rurale landschap verandert door verbreding en verdieping van de landbouw.

Hierbij wordt de aandacht alleen gericht op de verbreding- en verdiepingsvormen waarbij bouwactiviteiten plaatsvinden.

1.1.2 Onderzoeksvraag

In welke mate verandert het rurale landschap door verbreding en verdieping van de landbouw?

1.1.3 Deelvragen

De onderzoeksvraag is opgedeeld in een aantal deelvragen, namelijk:

1. Wat is verbreding en verdieping?
2. Hoe ontwikkelt verbreding en verdieping zich in Europa?
3. Hoe ontwikkelt verbreding en verdieping zich in de gemeente Midden Drenthe en zijn er hierbij landschapsveranderingen waar te nemen?
4. Hoe ziet het huidige Europese, nationale, provinciale en gemeentelijke beleid eruit ten aanzien van verbreding- en verdiepingsactiviteiten van de landbouw?
5. Hoe kunnen de verbreding- en verdiepingsactiviteiten landschappelijk het best worden ingepast?

1.2 Methoden en technieken

1.2.1 Onderzoeksmethodes

Voor deze Master thesis wordt een beschrijvend onderzoek toegepast. Er wordt beschreven hoe verbreding en verdieping van de landbouw zich nationaal en internationaal ontwikkelt en hoe het beleid van de overheden eruit ziet ten aanzien van de nevenactiviteiten en de landschappelijke inpassing ervan. Hiernaast wordt er een veldonderzoek in de gemeente Midden- Drenthe gedaan. In dit veldonderzoek zal onderzocht worden of er landschapsveranderingen zijn waar te nemen, welke het gevolg zijn van verbreding- en verdiepingsactiviteiten. Aan de hand van gegevens welke verkregen zijn via het Landbouw Economisch Instituut (LEI), is er onderzoek gedaan naar de bedrijven welke doen aan: agrarisch toerisme, stalling van goederen/ dieren, bewerking en/of verkoop. Daarnaast is er zelfstandig onderzoek gedaan naar zorgboerderijen en bedrijven met een biovergistingsinstallatie. Volgens het LEI zijn er in de gemeente Midden- Drenthe 84 agrarische bedrijven met verbreding en/of verdieping, waarvan 55 bedrijven relevant zijn voor dit onderzoek. Meer informatie over het veldonderzoek en de bijbehorende onderzoeksresultaten zijn te vinden in hoofdstuk 4, paragraaf 4.3. Tijdens het veldonderzoek is geprobeerd om landschapsveranderingen fotografisch vast te leggen.

1.2.2 Dataverzamelmethodes

Voor het onderzoek zijn er op verschillende manieren data verzameld. Primaire data zijn verkregen door het doen van een veldonderzoek in de gemeente Midden Drenthe en door het voeren van een gesprek met een medewerker van de gemeente Midden- Drenthe. Secundaire data zijn verzameld door literatuur- en internetonderzoek. Per deelvraag worden er de volgende dataverzamelmethode toegepast:

1. Literatuur- en internetonderzoek
2. Literatuur- en internetonderzoek
3. Veldonderzoek
4. Literatuur- en internetonderzoek, gesprek met mevr. Van Daatselaar medewerker landschap, landbouw en plattelandontwikkeling gemeente Midden- Drenthe
5. Literatuur- en internetonderzoek

1.3 Relevantie

1.3.1 Maatschappelijke relevantie

De maatschappij ondervindt gevolgen van verbreding en verdieping van de landbouw. Door verbreding en verdieping van de landbouw verandert namelijk het landschap. Landschapsveranderingen worden door burgers veelal negatief gewaardeerd, vanwege een verlies aan diversiteit en identiteit (Antrop, 2005). Naast een (mogelijke) negatieve invloed die verbreding en verdieping uitoefent op het landschap, heeft de maatschappij ook te maken met de positieve invloeden ervan. Enkele voorbeelden hiervan zijn: een toename van het aantal overnachtings- en recreatiemogelijkheden op het platteland, zorgboerderijen welke een passende dagbesteding aanbieden voor zorgvragers of de mogelijkheid om agrarische (streek)producten rechtstreeks (al dan niet bewerkt) te kopen bij de agrariër. Daarbij wordt het rurale landschap ook onderhouden door de agrariërs, omdat het één van de hoofdredenen is waarom de toerist/ recreant naar het platteland komt.

1.3.2 Wetenschappelijke relevantie

Dit onderzoek stelt zich ten doel inzicht te verkrijgen in de mate van beïnvloeding van het rurale landschap, welke veroorzaakt wordt door verbreding en verdieping van de landbouw. Er wordt hierbij een brug geslagen naar de praktijk door middel van een veldonderzoek. Tijdens dit veldonderzoek zal onderzocht worden of er landschapsveranderingen dan wel invloeden op het rurale landschap zijn waar te nemen.

1.4 Leeswijzer

In hoofdstuk twee zal uitgelegd worden, wat de begrippen verbreding en verdieping van de landbouw precies inhouden en er zal onderzocht worden hoe verbreding en verdieping zich nationaal ontwikkeld hebben. In hoofdstuk drie zal er over de Nederlandse grens heen worden gekeken, om te zien hoe verbreding en verdieping zich internationaal ontwikkeld heeft. De onderzoeksresultaten van het veldonderzoek in de gemeente Midden- Drenthe zullen in hoofdstuk vier worden geanalyseerd. Vervolgens wordt in hoofdstuk vijf de Europese, nationale, provinciale en gemeentelijke regelgeving voor verbreding en verdieping van de landbouw onderzocht. Tenslotte zal in hoofdstuk zes onderzocht worden hoe de verbreding- en verdiepijngsactiviteiten landschappelijk het beste ingepast kunnen worden.

2 Verbreding en verdieping van de landbouw in Nederland

2.1 Inleiding

Verbreding en verdieping van de landbouw is geen nieuw verschijnsel. De landbouw heeft namelijk altijd al een multifunctioneel karakter gehad. Maar vanaf de zestiger jaren veranderde het multifunctionele karakter van de landbouw. Activiteiten die niets met de functie van voedselproductie te maken hadden, werden afgestoten. De landbouw vervreemde hierdoor eigenlijk van de natuurlijke omgeving. Begin jaren 90 kwam hier weer verandering in. De landbouw werd opnieuw verbonden met de omringende natuur en de multifunctionaliteit kwam weer op (Durand & Van Huylenbroeck, 2003). Nieuwe functies met bijbehorende spelers (bijvoorbeeld wonen, werken, recreatie) hebben aan invloed gewonnen op het platteland. Hierdoor ging de landbouw zich naast de productieve functie ook weer richten op een consumptieve functie (Huigen, 1996). Met het oog op een duurzame toekomst voor de landbouw en het aanzien van het platteland zal er in de plattelandsgebieden gestreefd moeten worden naar een evenwicht tussen én een productieruimte én een consumptieruimte (LNV, 2005).

De op consumptie gerichte functies als wonen, recreatie en toerisme, natuur- en landschapsbehoud en natuurontwikkeling bieden naast bedreigingen ook kansen voor de boeren om extra inkomsten te genereren. Sinds 1990 is het zoeken naar aanvullende inkomstenbronnen sterk toegenomen. Aanvullende inkomsten kunnen verkregen worden door verdieping, verbreding en/of het anders benutten van bronnen die al aanwezig zijn op het bedrijf. Verbreding en verdieping hebben voor de agrarische sector als geheel op dit moment nog weinig economische betekenis. Dit in tegenstelling tot sommige individuele bedrijven waar soms meer dan de helft van het inkomen uit verbreding, verdieping en/of het anders benutten van aanwezige bronnen komt (LNV, 2005).

In paragraaf 2.2 wordt er nader ingegaan op de begrippen verbreding en verdieping. In paragraaf 2.3 zullen er verschillende verbredingsvormen onderscheiden worden en dit zal ook in paragraaf 2.4 worden gedaan, maar dan voor het begrip verdieping. Veelvoorkomende verbreding- en verdiepingsvormen zullen aangestipt worden, maar sommige van deze zullen hier verder niet worden besproken. Zoals reeds in het theoretisch kader vermeld is, zal alleen dieper worden ingegaan op de verbreding- en verdiepingsvormen met bouwactiviteiten. Voor het anders gaan gebruiken/ inzetten van bronnen die al aanwezig zijn op het bedrijf, wordt aangenomen dat er geen bouwactiviteiten voor plaatsvinden. Het is wel een belangrijke strategie om extra inkomsten te genereren en daarom zal het kort worden besproken. Tot slot wordt in paragraaf 2.5 bekeken hoe de verbreding en verdieping zich in Nederland ontwikkeld heeft.

2.2 Verbreding en verdieping

2.2.1 Geschiedenis

Vanaf de jaren '60 veranderde het multifunctionele karakter van de landbouw toen het productivistische tijdperk aanbrak. In deze periode werd er sterk de nadruk gelegd op intensificatie, concentratie van productie en specialisatie. Door de intensificatie van de landbouw werd er veel invoer ingekocht zoals: arbeid, machines, gewasbeschermingsmiddelen, kunstmest of veevoer. Ook mechanisatie en automatisering deed zijn intrede en de productie van agrarische producten steeg. De productie concentreerde zich op minder, maar grotere bedrijven en de productie van sommige gewassen en vee concentreerden zich in bepaalde regio's en landen. Daarnaast specialiseerden de bedrijven zich in bepaalde gewassen of soort(en) vee. Eind jaren '80, begin jaren '90 veranderde dit toen het post-productivistische tijdperk aanbrak voor de

landbouw. De nadruk werd verschoven naar extensificatie, spreiding van productie en diversificatie. Beleidsmaatregelen moedigen intensieve bedrijven aan om de aankoop van invoer te beperken en over te gaan tot een meer extensieve landbouw. Ook werden de boeren aangemoedigd om de productie van gewassen en vee te spreiden. Ondertussen stagneerden de inkomsten uit de landbouw en in sommige sectoren daalden de inkomsten. Dit had te maken met de verzadiging van de markt, dalende prijzen van de producten en stijgende productiekosten van met name het veevoer, kunstmest, technologieën en gewasbeschermingsmiddelen. Daarnaast moesten de boeren investeringen doen om te voldoen aan de nieuwe eisen die gesteld werden aan: milieu, dierenwelzijn, voedselveiligheid. Doordat de inkomsten sterk terugliepen en de kosten toenamen, werd er gezocht naar alternatieve inkomstenbronnen door middel van verbreding en verdieping (Ilbery & Bowler, 1998).

Door de dalende inkomsten konden en kunnen veel agrarische bedrijven niet meer rendabel draaien. Het aantal landbouwbedrijven begon terug te lopen en dit zal in de toekomst ook het geval blijven. De jaarlijkse teruggang van het aantal agrarische bedrijven in Nederland, die tussen de drie en vijf procent ligt, is grotendeels te wijten aan de onzekere toekomst van de Nederlandse land- en tuinbouw, de sterke concurrentie uit het buitenland, steeds minder ondersteuning van de overheid en steeds meer inspanning moeten leveren om de milieubelasting nog verder terug te dringen. In veel regio's heeft de landbouw zijn centrale rol in de rurale economie verloren. Volgens dit citaat: *'rural development is reconstructing the eroded economic base of both the rural economy and the farm enterprise'* (Van der Ploeg & Roep, 2003 :38), krijkt verbreding en verdieping de rurale economie weer wat op en biedt het een toekomstperspectief voor de agrarische huishoudens (Van der Ploeg & Roep, 2003).

Het hebben van een toekomstperspectief, ondanks een onzekere toekomst van de land- en tuinbouw is belangrijk. Hoe ziet de agrarische ondernemer zijn bedrijf in de toekomst voor zich en wat zijn de fysieke mogelijkheden van het bedrijf? De boer moet een keuze maken in het te bewandelen ontwikkelingspad of de te kiezen strategie(ën). Volgens Ilbery en Bowler (1998) zijn er 6 verschillende paden van agrarische bedrijfsontwikkeling die een boer kan volgen, wat varieert van schaalvergroting tot verbreding en verdieping. Een boer kan meerdere paden combineren. De volgende 6 paden kunnen worden onderscheiden:

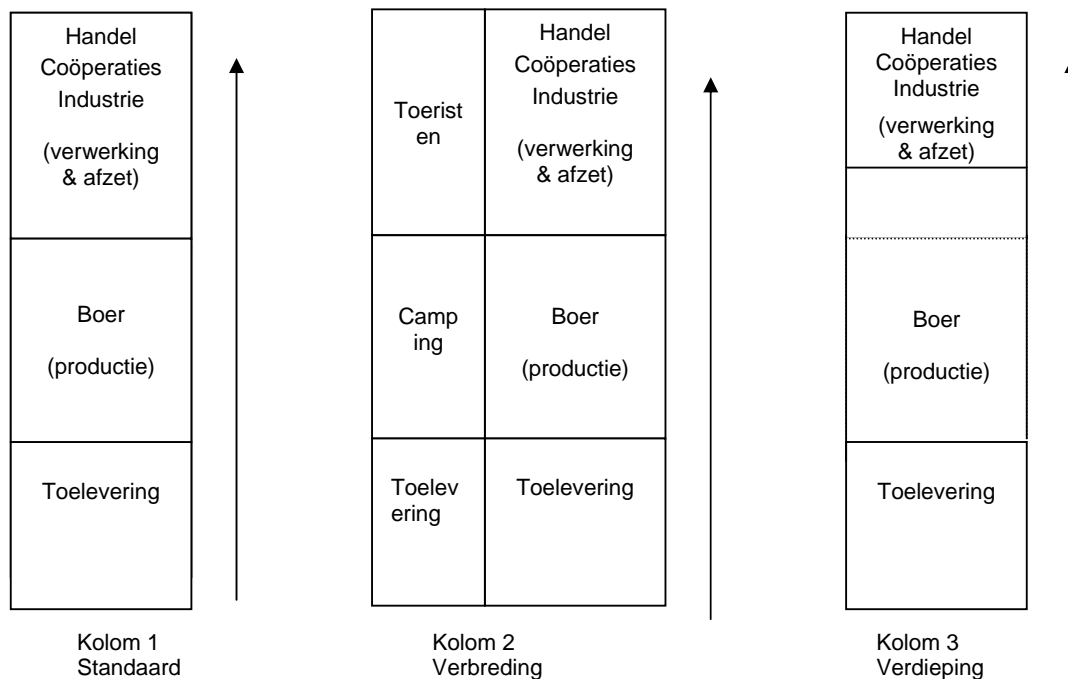
1. Uitbreiding van de traditionele agrarische producten en diensten op het bedrijf, idem schaalvergroting
2. Hergroeperen of functie-uitbreiding van bronnen die op het bedrijf aanwezig zijn in nieuwe agrarische producten of diensten op het bedrijf (bijvoorbeeld: nieuwe gewassen, nieuwe dieren), idem agrarische diversificatie ofwel verbreding
3. Hergroeperen of functie-uitbreiding van bronnen die op het bedrijf aanwezig zijn in nieuwe niet- agrarische producten of diensten op het bedrijf (bijvoorbeeld: verkoop aan huis, agrarisch toerisme), idem structurele diversificatie ofwel verbreding/verdieping
4. Hergroeperen of functie-uitbreiding van menselijk kapitaal in buitenshuis werken (andere verdienstelijke activiteiten), idem inkomensdiversificatie
5. De traditionele agrarische producten en diensten blijven voortbrengen maar met een gereduceerde input van kapitaal
6. Hobby / Part-time boeren

Veel boeren volgen combinaties van 2 of meer verschillende paden. Sommige verbreding- en verdiepingactiviteiten gaan namelijk goed samen en versterken elkaar. Een veelvoorkomende combinatie is pad 3 en pad 4. De bedrijven die het eerste pad volgen zijn over het algemeen groot in omvang, waardoor ze voldoende inkomsten halen uit de gangbare landbouw. Bij deze verschillende ontwikkelingspaden horen ook verschillende boeren, met verschillende voorkeuren, interesses en belangen. Van belang zijn vaak de volgende zaken: de aanwezigheid van financiële middelen, het risico op mislukking, de

leeftijd, opleiding en is er een opvolger? (Van der Ploeg, 1994a). Daarnaast zijn de persoonlijke voorkeuren en interesses van de partner net zo belangrijk of misschien wel belangrijker. Volgens Vernimmen e.a. (2003) is het namelijk meestal de vrouw die de nevenactiviteiten voor haar rekening neemt. Door verbreding en/ of verdieping komt er meer variatie in het werk en het levert vaak sociale contacten op, wat dikwijls als motivatie genoemd wordt om te gaan verbreden en/ of verdiepen (LNV, 2005).

2.2.2 Agrarische productiekolom

Door verbreding en verdieping verandert de agrarische productiekolom. De productiekolom is een verzameling van activiteiten welke begint bij de toelevering van input voor de agrarische bedrijven. Vervolgens richten de agrarische bedrijven zich op het productieproces, waarna er be- en/ of verwerking plaatsvindt van de agrarische producten en deze uiteindelijk afgezet worden. In deze productiekolom gaat het niet alleen om de activiteiten van de agrarische bedrijven, maar ook om de activiteiten van de toeleverende en dienstverlenende bedrijven, proefstations, transportbedrijven, tussenhandel en de verwerkende industrie. Voorbeelden van toeleverende bedrijven zijn: veevoerfabrikanten, zaaizaadhandel, transportbedrijven of producenten van kunstmest of gewasbeschermingsmiddelen. Daarnaast zijn distributiebedrijven van belang voor de export en consumptie van de agrarische producten. In figuur 2.1 worden drie agrarische productiekolommen weergegeven. De eerste kolom is de standaard agrarische productiekolom. De tweede kolom is de productiekolom bij verbrede landbouw, waaruit de verbreding ook duidelijk is af te lezen door de verbrede kolom. Deze productiekolom is een voorbeeld van een agrariër welke een camping als verbredingsactiviteit heeft. De toelevering bestaat hier bijvoorbeeld uit fabrikanten van sanitair of een groothandel waar wc papier aangeschaft wordt. De afnemers van de camping zijn de toeristen. De derde kolom is de productiekolom die tot stand komt door verdieping. Hierin is te zien dat de agrariër een groter aandeel krijgt in de productiekolom (gedeelte vanaf de stippellijn komt er extra bij), waardoor er weer wordt terug gegaan van industrie naar het boerenbedrijf. De boer neemt zelf een gedeelte van de be- en/ of verwerking en afzet voor zijn rekening (LEI, 2000).

Figuur 2.1, Agrarische productiekolommen
Bron: LEI, 2000

Door verbreding en verdieping ontstaan er nieuwe netwerken, markten, dialogen en institutionele afspraken. Nieuwe netwerken, zowel sociaal, economisch als ecologisch, ontstaan er bijvoorbeeld met: afnemers, burgers, collega-boeren, slaggers of toeleverende bedrijven. Boeren met sterke sociale netwerken diversificeren over het algemeen ook meer. Doordat de agrariër nieuwe producten en diensten levert gaat hij zich ook op nieuwe markten begeven, bijvoorbeeld markten voor agrarische producten of de energiemarkt. Deze markten kunnen lokaal, nationaal of internationaal zijn (Van der Ploeg & Roep, 2003).

De begrippen verbreding en verdieping worden ten onrechte nogal eens door elkaar heen gebruikt. Volgens de definitie van het CBS is verbrede landbouw “het uitvoeren van min of meer aan het boerenbedrijf verwante taken, waardoor agrariërs extra inkomsten verkrijgen”. Deze definitie is volgens mij te breed bemeten. Volgens het CBS vallen ook bewerking en verkoop van landbouwproducten onder verbreding, terwijl dit duidelijk onder verdieping valt. Ook het ministerie van Landbouw Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) ziet verdieping voor verbreding aan. Zo worden in een visie van het LNV (2005: 57) kaas maken en huisverkoop als verbredingsactiviteiten beschouwd, terwijl het verdiepingsactiviteiten zijn. En omgekeerd wordt ook verbreding wel eens voor verdieping aangezien: ‘typical expressions of deepening fields of activity are organic farming’ (Van der Ploeg & Roep, 2003:43). Dit is niet juist want biologisch produceren is een verbredingsactiviteit.

2.2.3 Multifunctionele onderneming

Door verbreding, verdieping en het anders gaan gebruiken van de aanwezige bronnen verandert de boerderij in een multifunctionele onderneming, die een veelheid aan producten en diensten levert. De verschuiving van een gangbaar boerenbedrijf naar een multifunctioneel bedrijf wordt weergegeven in figuur 2.2. Het agrarische bedrijf waar de gangbare landbouw uitgeoefend wordt (conventional agriculture) heeft te maken met 3 aspecten of zijden: agro-food supply chain, rural area en mobilisation of resources. De eerste zijde, agro-food supply chain, houdt zich bezig met het produceren van de traditionele agrarische producten zoals melk, aardappelen en tarwe. De tweede zijde, rural area, gaat over de bijdrage van de landbouw aan het voortbestaan, verandering of degradatie van het rurale landschap. De derde zijde, mobilisation of resources, gaat over de mobilisatie en het gebruik van de bronnen zoals kennis, land, water, arbeid of kapitaal.

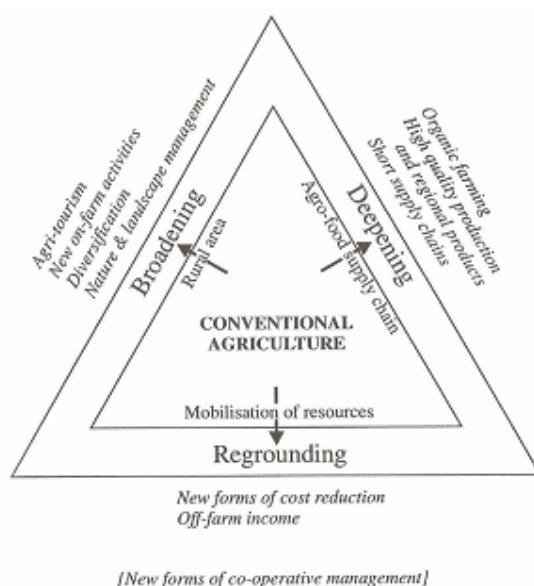
De drie zijden van de gangbare landbouw hangen samen met elkaar. Door rurale ontwikkeling (in termen van extra inkomsten en werkgelegenheid) treedt er verandering op in de relaties tussen de 3 zijden.

Aan de zijde van de agro-food supply chain treedt er verdieping op. De agrariër krijgt een groter aandeel in de productiekolom, doordat er een gedeelte van de be/verwerking en afzet van de producten voor eigen rekening wordt genomen. Op deze manier voegt de boer zelf meer waarde toe aan de producten, welke anders ten deel zou vallen aan de voedselindustrie of retailers. Doordat de boer rechtstreeks verkoopt aan consumenten is er een betere communicatie tussen de producent en consument. De agrariër kan veel informatie geven over het product aan de consument en de consument kan zijn wensen rechtstreeks doorgeven aan de producent. Activiteiten die bij verdieping horen zijn onder andere: producten van een hoge kwaliteit, streekproducten en korte ketens. In figuur 2.2 staat dat biologische landbouw ook een activiteit is die onder verdieping valt, dit is onjuist want het valt onder verbreding.

Aan de zijde van rural area treedt er als gevolg van rurale ontwikkeling verbreding op. De verbredingsactiviteiten moeten verwant zijn aan het boerenbedrijf. Bij sommige activiteiten is de verwantschap vrij groot, bijvoorbeeld bij het telen van een nieuw energiegewas. En bij andere activiteiten is de verwantschap veel kleiner, bijvoorbeeld met agrarisch toerisme. Activiteiten die bij verbreding horen zijn onder andere: agrarisch toerisme, nieuwe activiteiten op de boerderij, diversificatie en natuur-en landschapsbeheer. Aan de derde zijde, mobilisation of resources, treedt er door rurale ontwikkeling regrounding op. Regrounding is het anders gebruiken van bronnen die al aanwezig zijn op het bedrijf, of het inzetten van nieuwe bronnen. Bronnen zijn bijvoorbeeld: kennis, grond, kapitaal, planten

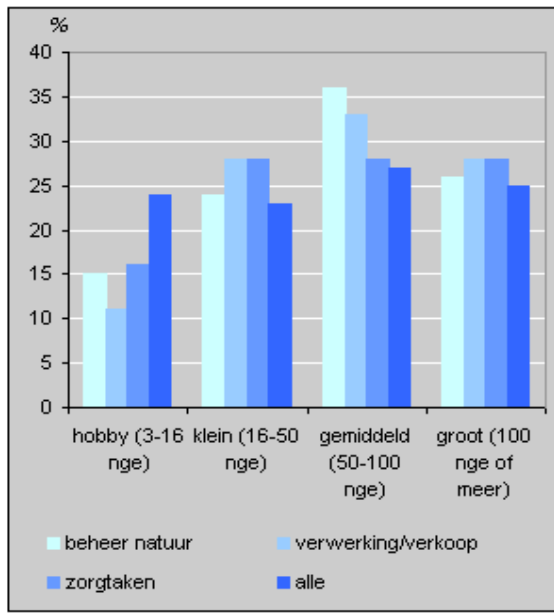
of dieren. Een voorbeeld van regrounding is het buitenshuis werken van de agrariër of één of meer van zijn gezinsleden. Hierdoor komt er extra inkomen van buiten de boerderij en bovendien is dit een stabiel inkomen. Dit kan een baan zijn in de stad, maar de agrariër kan ook zichzelf en eventueel zijn machines verhuren aan andere boeren of gemeentes (Van der Ploeg, 2000a). Dit extra inkomen kan gebruikt worden om het bedrijf uit te breiden of om te investeren in verbreding- en/of verdiepingsactiviteiten.

Een ander voorbeeld van regrounding is kostenreductie. Dit kan bereikt worden door spaarzaam te gaan boeren. Dat betekent dat er zo weinig mogelijk gebruik wordt gemaakt van externe input zoals: loonarbeid, machines, kunstmest, gewasbeschermingsmiddelen en het lenen van kapitaal. Er wordt geprobeerd om externe input zo veel mogelijk te vervangen, door efficiënter gebruik te maken van bronnen die al op de boerderij aanwezig zijn. De beschikbare interne invoer als land, mest, spaargeld en arbeid wordt zo efficiënt mogelijk gebruikt. Hierdoor worden er minder kosten gemaakt, terwijl het productieniveau gelijk blijft (Van der Ploeg & Roep, 2003).

Figuur: 2.2, The structure of rural development at farm enterprise level
Bron: Van der Ploeg & Roep, 2003

Volgens Van der Ploeg (2000 A) komen verbreding- en verdiepingsactiviteiten meer voor op de kleinere bedrijven dan op de grote agrarische bedrijven. Bovendien tonen de kleinschalige bedrijven ook meer interesse en zien meer potentie om deze activiteiten op te pakken. Dit komt met name doordat er weinig flexibiliteit in de bedrijfsvoering is op de grote en intensieve bedrijven. Maar wanneer er naar de cijfers van het CBS gekeken wordt (zie figuur 2.3), blijkt dat verbreding- en verdiepingsactiviteiten het meeste voorkomen op de landbouwbedrijven met een economische omvang rond het gemiddelde. En dat verbreding en verdieping juist meer voorkomt op de grote bedrijven dan op de kleine bedrijven. Een verklaring hiervoor is dat het de kleine bedrijven veelal aan de financiële middelen ontbreekt om een nevenactiviteit te ontplooien. Als dit wel gebeurt, is de keuze beperkt tot de activiteiten waarbij er weinig of niets geïnvesteerd hoeft te worden zoals, verkoop aan huis of een baan buitenshuis. Extra inkomsten zijn bij de kleine bedrijven en bij sommige bedrijven met een economische omvang rond het gemiddelde wel noodzaak, omdat het bedrijf onvoldoende inkomen oplevert.

Figuur 2.3, Verbreding en verdieping naar bedrijfsomvang, 1999
Bron: CBS, 2001

2.3 Verbreding

Volgens het CBS waren er in 2003 in totaal 85501 agrarische bedrijven. Hiervan waren er 21568 agrarische bedrijven met één of andere vorm van verbrede landbouw. Het CBS maakt geen onderscheid tussen verbreding en verdieping. Het verwerken en verkopen van producten, biomassa en energieteelt vallen bij het CBS onder de titel verbrede landbouw. Om tot een totaalcijfer te komen waaronder alleen de verbrede bedrijven vallen moeten deze vier verdiepingsactiviteiten er dus uitgehaald worden. In 2003 waren er 6541 bedrijven die aan één of meer van deze verdiepingsactiviteiten deden. Dus wanneer deze 6541 bedrijven af worden getrokken van de 21568 verbrede bedrijven, blijven er 15027 bedrijven over die alleen verdiepingsactiviteiten uitvoeren.

De bedrijven met verbredingsactiviteiten kenmerken zich volgens het LEI (1999) meestal door: een slechtere verkaveling, lagere grondprijzen, grotere bedrijfsomvang, jongere hoger opgeleide agrariërs die aan het hoofd staan, lagere productieomvang per arbeidsjaareenheid extensiever grondgebruik en gemengde landbouw.

Er zijn tal van verbredingsvoorbeelden te noemen. De meest voorkomende verbredingsactiviteiten zullen hieronder besproken worden. Er zullen enkele verbredingsactiviteiten genoemd worden waarbij er geen bouwactiviteiten plaatsvinden, maar hier wordt niet dieper op ingegaan. De verbredingsactiviteiten waarbij er wel gebouwd/verbouwd wordt, zullen in latere hoofdstukken dieper worden besproken. Van enkele verbredingsactiviteiten heeft het CBS de cijfers van 2005 gepubliceerd, deze zullen ook genoemd worden. Overigens bedraagt het aantal agrarische bedrijven in 2005 nog 81.830. Aan de hand van de atlas van het vernieuwend platteland zijn de activiteiten gerangschikt. De activiteiten zijn onderverdeeld onder de volgende subkoppen: nieuwe agrarische producten/gewassen/diensten en nieuwe niet-agrarische producten/diensten. De nieuwe niet-agrarische producten en diensten zijn wel aan het boerenbedrijf verwant.

Nieuwe agrarische producten/ gewassen/diensten:

Onder de subkop 'nieuwe agrarische producten/ gewassen/ diensten' vallen de volgende vijf activiteiten: unieke producten, biologische gewassen, nieuwe gewassen, natuur/ landschapsbeheer en loonwerk voor derden. Aangenomen wordt dat er voor deze vijf activiteiten geen bouwactiviteiten plaatsvinden.

- *Unieke producten*, deze producten onderscheiden zich van de andere door een bijzondere kwaliteit of omdat ze geproduceerd worden voor een speciaal marktsegment, bijvoorbeeld de teelt van teff waaruit glutenvrij graanmeel komt dat gebruikt wordt in brood.¹ Een ander voorbeeld van unieke producten zijn streekproducten. Streekproducten onderscheiden zich in kwaliteit en smaak.
- *Biologische gewassen*, deze gewassen worden geproduceerd zonder kunstmest en met een beperkt aantal gewasbeschermingsmiddelen.
- *Nieuwe gewassen*, bijvoorbeeld de teelt van brandnetels. De natuurlijke vezels uit de brandnetel worden gebruikt voor het vervaardigen van textiel.² Een ander voorbeeld is de teelt van energiegewassen.
- *Natuur/ landschapsbeheer*, bedrijven die een beheerovereenkomst gesloten hebben ter bescherming en ontwikkeling van de natuur met Dienst Landelijk Gebied, Staatsbosbeheer of Natuurmonumenten. Hiernaast kunnen bedrijven ook diensten, bijvoorbeeld maaien, verlenen op het gebied van agrarisch natuurbeheer. In 2003 waren er in Nederland 9903 bedrijven die een overeenkomst hadden voor agrarisch natuur- en/ of landschapsbeheer.
- *Loonwerk voor derden*, wanneer er werkzaamheden, buiten het eigen bedrijf om, uitgevoerd worden met de eigen machines, is er sprake van loonwerk voor derden. Deze werkzaamheden kunnen voor andere boeren zijn, maar ook kunnen het werkzaamheden zijn welke uitgevoerd worden in het kader van natuur- en landschapsbeheer voor bijvoorbeeld Natuurmonumenten of Staatsbosbeheer. Er waren 4981 agrarische bedrijven die in 2003 loonwerk uitvoerden voor derden (CBS, 2007).

Nieuwe niet- agrarische producten/ diensten:

Onder de subkop 'nieuwe niet-agrarische producten/ diensten' vallen de volgende vier activiteiten: recreatie & toerisme, zorgboerderijen, stalling van goederen/ dieren en duurzame energieproductie. Van alle vier activiteiten wordt vermoed dat er bouwactiviteiten voor plaatsvinden.

- *Recreatie & Toerisme*, bedrijven die zijn ingericht op het ontvangen van toeristen, dagrecreatie, overnachtingen, restauratieve voorzieningen of recreatiegoederen verhuren. Al deze activiteiten moeten wel in betrekking staan tot het boerenbedrijf. In 2003 waren er volgens het CBS 2463 land- en tuinbouwbedrijven met een verblijfsaccommodatie en in 2005 is dit aantal gestegen tot 2857 bedrijven.
- *Zorgboerderijen*, op deze boerderijen vinden mensen die zorg nodig hebben een passende dagbesteding. De zorgboerderijen houden zich bezig met het opvangen van bijvoorbeeld: gehandicapten, dementerende bejaarden, ex-psychiatrische patiënten, delinquenten, verslaafden of kinderen. Volgens het CBS waren er in 2003 in Nederland 372 land- en tuinbouwbedrijven met zorgtaken en in 2005 is dit aantal gestegen tot 542 bedrijven.³
- *Stalling van goederen/ dieren*, bedrijven waar de mogelijkheid bestaat tot het stallen van bijvoorbeeld caravans, boten of paarden. In 2003 waren er 3835 bedrijven met stallingmogelijkheden en in 2005 bedroeg dit aantal 2933 bedrijven.

¹ <http://www.glutenvrijmeel.nl>

² <http://www.brennel.nl>

³ <http://www.zorgboerderijendrenthe.nl>

- *Duurzame energieproductie*, op 2249 agrarische bedrijven werd in 2003 duurzame energie geproduceerd. De duurzame energie kan geproduceerd worden voor eigen gebruik of voor levering aan derden. Een aantal voorbeelden van duurzame energie zijn zonnepanelen/ collectoren, windenergie en koude- en warmteopslag. In 2005 waren er 2199 bedrijven waar duurzame energie geproduceerd werd volgens het CBS.

2.4 Verdieping

In de agrarische productiekolom hebben zich de afgelopen jaren verschuivingen voorgedaan. Door de intermediairs en krachtige retailers weg te laten of terug te dringen in de productiekolom, blijft er meer toegevoegde waarde bij de boeren en de rurale productieomgeving en wordt de keten korter en transparanter. De boer heeft een groter aandeel in de kolom weten te bemachtigen door de producten zelf te gaan be/verwerken en/of te verkopen, waardoor er extra inkomsten worden verkregen (Darnhofer 2005). Met name in de akkerbouw en intensieve veehouderij bestaan er mogelijkheden voor de boer om de producten te gaan be- en verwerken, waardoor er meer waarde wordt toegevoegd aan de producten. In de glastuinbouw hebben de agrarische producten nauwelijks verdere bewerking nodig, waardoor er weinig waarde meer aan toegevoegd kan worden (LNV, 2005). Volgens Darnhofer (2005) zorgt verdieping bovendien voor innovaties in de voedselkwaliteit, omdat er beter gecommuniceerd wordt met de consumenten en omdat er voor de producten met een hoge kwaliteit een hoge prijs gevraagd kan worden.

Exacte cijfers over hoeveel bedrijven aan verdieping doen in Nederland, zijn niet bekend. Het CBS maakt, zoals reeds vermeld, geen onderscheid tussen verbreding en verdieping. Wel zijn er cijfers bekend over het verwerken en verkopen van producten en van de bedrijven die aan biomassa en energieteelt doen. Als de cijfers van deze vier verdiepingsactiviteiten bij elkaar opgeteld worden, komt er voor 2003 een totaal uit van 6541 agrarische bedrijven die aan één of meer van deze vier verdiepingsactiviteiten doen. In 2005 deden er 5754 bedrijven aan één of meer van deze vier verdiepingsactiviteiten. In werkelijkheid zal dit cijfer hoger liggen vanwege het feit dat van de andere verdiepingsactiviteiten geen cijfers bekend zijn bij het CBS.

Net als in paragraaf 2.3 zullen hieronder ook voorbeelden genoemd worden, alleen nu in het kader van verdieping. En zoals reeds vermeld is, zullen de vormen waarbij geen bouwactiviteiten plaatsvinden wel genoemd worden, maar hier wordt niet dieper op ingegaan. De verdiepingsactiviteiten waarbij er wel gebouwd/ verbouwd wordt zullen in latere hoofdstukken verder worden besproken. Van enkele verdiepingsactiviteiten heeft het CBS de cijfers van 2005 gepubliceerd, deze zullen ook genoemd worden. Aan de hand van de atlas van het vernieuwend platteland (1997) zijn de volgende subkoppen gegeven aan de voorbeelden: ketenbouwers en energieleveranciers. Hier is voor gekozen omdat verdieping hoofdzakelijk over de ketens in de productiekolom gaat en de boer hier een steeds groter aandeel in krijgt. Ook krijgt de boer een steeds groter aandeel in de productie van duurzame energie. De voorbeelden die hieronder genoemd worden, vallen niet in zijn geheel onder verdieping. Het is namelijk ook een vorm van verbreding. De boer wordt ook energieproducent. Wanneer energiegewassen als nieuw gewas geteeld worden is er sprake van verbreding. Zodra deze gewassen, bijvoorbeeld maïs, in de eigen biovergistingsinstallatie gedaan wordt, is er sprake van verdieping.

Ketenbouwers

Onder de subkop 'ketenbouwers' vallen de volgende vier activiteiten: ketensamenwerking, verkoop aan huis, verwerking en bewerking. Van verkoop aan huis, verwerking en bewerking wordt er vermoed dat er bouwactiviteiten voor plaatsvinden.

- *Ketensamenwerking*, agrariërs die gaan samenwerken met andere ketens in de agrarische productiekolom. De samenwerking kan plaatsvinden met bijvoorbeeld handelshuizen, winkels of horeca en dit kan op regionaal, nationaal of zelfs internationaal niveau zijn. Door deze afspraken wordt de afzetzekerheid en spreiding van de producten vergroot en dalen de kosten (LNV, 2005).
- *Verkoop aan huis*, hiervan is sprake wanneer de eigen agrarische producten en/ of die van andere bedrijven, direct vanuit het bedrijf verkocht worden aan de consument of de detailhandel. In 2003 waren er 5380 bedrijven in Nederland welke landbouwproducten aan huis verkochten. In 2005 bedroeg het aantal bedrijven met verkoop van landbouwproducten aan huis nog 4532. Aardappelen, groenten, fruit en bloemen worden het meest verkocht op de agrarische bedrijven.
- *Verwerking*, wanneer een ruw landbouwproduct wordt omgevormd tot een ander nieuw product. Bijvoorbeeld van melk het nieuwe product kaas maken. In 2003 waren er 1106 bedrijven in Nederland die hun eigen producten verwerkten en in 2005 bedroeg dit aantal 1057 bedrijven.
- *Bewerking*, door het bewerken van de landbouwproducten wordt er extra waarde aan toegevoegd. De begrippen verwerking en bewerking worden vaak door elkaar heen gebruikt, maar er zit wel degelijk een verschil tussen. Bij het bewerken van producten wordt er extra waarde aan toegevoegd maar er komt geen nieuw product uit. Voorbeelden zijn het opslaan, wassen en sorteren van wortelen. Dit kunnen eigen producten zijn, maar er kunnen ook producten van derden bewerkt worden.⁴

Energieleveranciers

Onder de subkop 'energieleveranciers' vallen de volgende activiteiten: biovergistingsinstallatie, biomassa, energieteelt en biobrandstoffen. Van de biovergistingsinstallatie wordt vermoed dat er bouwactiviteiten voor plaatsvinden.

- *Biovergistingsinstallatie*, in deze installatie wordt plantaardig materiaal (70%) door middel van warmte en mest (30%) tot vergisting gebracht, waarbij gas vrijkomt. Dit gas wordt opgevangen in een buffertank en van daaruit naar een gasmotor geleid. Deze gasmotor drijft een generator aan waardoor elektriciteit wordt opgewekt. De warmte die hierbij vrijkomt, wordt weer gebruikt in de vergistingsinstallatie. De elektriciteit kan voor eigen gebruik en/ of voor levering aan derden zijn.
- *Biomassa*, dit is plantaardig of dierlijk materiaal zoals: mest, maïs, stro of snoeihout. Door middel van verbranding of vergassing wordt de biomassa omgezet in elektriciteit, warmte of andere brandstoffen. Ook dit kan voor eigen gebruik en/ of levering aan derden zijn.
- *Energieteelt*, deze gewassen worden geteeld en gebruikt als biomassa. Een voorbeeld van een energiegewas is maïs. Energiegewassen vallen ook onder verbreding wanneer het als nieuw gewas in het bouwplan geteeld wordt. Wanneer de energiegewassen vervolgens in de vergistingsinstallatie terecht komen is er sprake van verdieping.
- *Biobrandstoffen*, deze brandstoffen worden gewonnen uit plantaardig of dierlijk materiaal (biomassa) en kunnen vloeibaar of gasvormig zijn. Fossiele brandstoffen kunnen vervangen worden door de biobrandstoffen. De biobrandstof die wereldwijd het meest gebruikt wordt, is bio-ethanol, dat benzine kan vervangen. Een ander

⁴ <http://www.cbs.nl>

voorbeeld van een biobrandstof is biodiesel wat aangevuld wordt met plantaardige olie zoals koolzaadolie, zonnebloemolie of sojaolie.⁵

Overige strategieën, noch verbreding, noch verdieping

Naast verbreding en verdieping zijn er ook andere strategieën welke extra inkomsten opleveren, maar welke niet onder de definitie van verbreding of verdieping vallen. Deze strategieën zijn niet relevant voor dit onderzoek maar omdat ze toch voor behoorlijk extra inkomen en/ of bebouwing kunnen zorgen, worden ze even kort aangestipt.

- *Kostprijsverlaging*, wanneer er homogene producten geproduceerd worden kan er met kostprijsverlaging extra voordeel behaald worden. De kostprijs kan verlaagd worden door: efficiënte productie, het efficiënt inzetten van arbeid, specialisatie, automatisering en schaalvergroting.
- *Samenwerking*, er kan samengewerkt worden met andere agrariërs door bijvoorbeeld gezamenlijk in te kopen en af te zetten. Hierdoor ontstaan er voordelen die vergelijkbaar zijn met die van een groot bedrijf, maar men behoudt zijn eigen kleine bedrijf.
- *Buitenshuis werken*, een zeer belangrijke neveninkomst is het inkomen wat verkregen wordt door buitenshuis te werken. Het is de makkelijkste oplossing om een stabiel en voldoende inkomen te verkrijgen.
- *Schaalvergroting*, de overblijvende agrarische bedrijven hebben een grote bedrijfsomvang en produceren op grote schaal, waardoor er kostenvoordelen behaald kunnen worden. Wanneer er schaalvergroting plaatsvindt, wordt er vaak ook uitgebreid in de bebouwing. Er worden nieuwe loodsen gebouwd, om de producten op te kunnen slaan.

2.5 Verbreding en verdieping in de Nederlandse landbouw

Geschat wordt dat verbreding, verdieping en regrounding voor 1,132 miljoen euro bijdragen aan het nationaal agrarisch inkomen. Het inkomen wat uit de gangbare landbouw voortkomt bedraagt 3,409 miljoen euro. Deze twee inkomstencomponenten zijn behoorlijk ongelijk verdeeld over alle agrarische bedrijven in Nederland. Volgens Van der Ploeg zijn er ongeveer 70.000 agrarische bedrijven in Nederland, waarvan 20.000 bedrijven aan grootschalige, gespecialiseerde en intensieve landbouw doen en deze bedrijven zijn niet actief in verbreding, verdieping of regrounding. Deze 20.000 bedrijven nemen 50% van het inkomen welke voortkomt uit de gangbare landbouw (1,704 miljoen euro) voor hun rekening. De overige 50.000 bedrijven zijn, naast de gangbare landbouw, actief in verbreding, verdieping en/ of regrounding. Deze bedrijven hebben tezamen een inkomen van 1.704 miljoen euro uit de gangbare landbouw en ontvangen 1,132 miljoen euro aan inkomsten welke voortkomen uit verbreding- en verdiepingsactiviteiten en/of regrounding. Veel van deze agrarische bedrijven kunnen blijven voortbestaan door deze extra inkomstenbronnen (Van der Ploeg 2000b).

Van der Ploeg heeft waarschijnlijk zijn cijfers op het jaar 1999 gebaseerd. Volgens hem zijn er ongeveer 70.000 agrarische bedrijven in Nederland. Volgens het CBS waren er in 1999 101.545 agrarische bedrijven in Nederland. Een verklaring voor dit grote verschil is dat Van der Ploeg een andere definitie van een agrarisch bedrijf heeft dan het CBS. Waarschijnlijk rekent hij de zeer kleine bedrijven niet mee. Volgens Van der Ploeg opereert slechts de helft van alle bedrijven uit de landbouwtelling van het CBS als een professionele onderneming. En van deze professionele ondernemingen zou ongeveer 40% actief genoeg zijn om een multifunctioneel bedrijf op te bouwen.

Bovendien stelt Van der Ploeg (2000b) dat de cijfers van het CBS over het totale aantal agrarische bedrijven die aan verbreding en/ of verdieping doen, een behoorlijke

⁵ <http://www.vrom.nl>

onderschatting zijn. Volgens het CBS waren er in 2003 21568 agrarische bedrijven met één of andere vorm van verbrede landbouw, wanneer dit gedeeld wordt door het totale aantal agrarische bedrijven, 85501, zou ruim 25% van de bedrijven aan verbrede landbouw doen. Hier vallen ook de vier verdiepingsactiviteiten, verwerken en verkopen van producten en de bedrijven die aan biomassa en energieteelt doen, onder.

Uit een grootschalig Europees onderzoek⁶ blijkt dat in Nederland ongeveer 14% van de boeren aan verdieping doet en zo'n 11% aan verbreding. Dit tezamen komt ook uit op 25%, dus waarschijnlijk zal het met de behoorlijke onderschatting van de cijfers van het CBS wel meevallen. Overigens loopt Nederland in vergelijking met andere Europese landen wat achter in de deelname aan verbreding en verdiepingsactiviteiten.

De mate waarin verbreding en verdieping voorkomen in Nederland verschilt nogal per provincie en ook per regio.

Agrarisch toerisme komt relatief veel voor in Zeeland, op de Waddeneilanden, Zuid-Limburg en Gelderland. Dit komt vooral doordat er in deze gebieden ook al veel verblijfsrecreatie is en vanwege de toeristisch aantrekkelijke landschappen (LEI, 1999). Op sommige bedrijven op de waddeneilanden wordt behoorlijk veel extra toegevoegde waarde gecreëerd. Dit loopt soms op tot een waarde die 4 keer hoger ligt dan op een gangbaar bedrijf. Op deze bedrijven vinden er combinaties van verbreding- en verdiepingsactiviteiten plaats, waardoor er zoveel extra inkomen gegenereerd wordt. Er worden streekproducten geproduceerd en verkocht, er zijn overnachtingsmogelijkheden, zorgtaken en agrarisch natuur- en landschapsbeheer (Goodman, 2004). Verkoop aan huis en het verwerken van de eigen producten komen relatief weinig voor in de provincie Groningen en Drenthe. Verwerking komt veel voor in Zuid-Holland. In Noord- Brabant komt verkoop aan huis het meeste voor. Zorgboerderijen komen met name voor in Gelderland. De meeste bedrijven met één of meerdere verbredingsvormen zijn te vinden in Gelderland en Noord- Brabant, overigens zijn hier ook de meeste agrarische bedrijven. Verbrede landbouw komt het minst vaak voor in Flevoland en in deze provincie zijn ook de minste agrarische bedrijven te vinden, aldus het CBS (2007).

⁶ <http://www.rural-impact.net>

3 Verbreding en verdieping van de landbouw in Europa

3.1 Inleiding

Verbreding en verdieping zijn verschijnselen welke zowel in Nederland alsook in het buitenland voorkomen. De mate waarin verbreding en verdieping voorkomen en welke activiteiten daarbij horen, verschillen per land. Diversiteit is één van de hoofdkenmerken van de Europese landbouw. Deze diversiteit is te wijten aan verschillen in klimaat en bodem, waar de nadruk op wordt gelegd in het nationale agrarische beleid en de manier waarop de landbouw uitgeoefend wordt door de agrariërs. Hoe de landbouw uitgeoefend wordt heeft met vele factoren te maken, zoals: voorkeuren en interesses, strategieën, kennis, beschikbaarheid van kapitaal, de lokale cultuur, familiepatronen, ervaring en perspectief, verleden, heden en toekomst.

Tussen de Europese landen zijn grote verschillen in sociale, economische, culturele en historische relaties waarin de landbouw ingebed is. De landbouw is hierdoor divers en de uitoefening ervan verschilt per land (Van der Ploeg & Long, 1994b).

In dit hoofdstuk zal er over de Nederlandse grens heen worden gekeken om te zien hoe verbreding en verdieping zich internationaal ontwikkeld heeft.

In paragraaf 3.2 zullen internationale ontwikkelingen en veranderingen worden beschreven welke van invloed zijn (geweest) op de ontwikkeling van de Europese landbouw en verbreding en verdieping. In paragraaf 3.3 staan er 6 Europese landen centraal, te weten: Frankrijk, Duitsland, Italië, Ierland, Verenigd Koninkrijk en Spanje. Onderzocht zal worden hoe de landbouw zich in deze Europese landen de afgelopen jaren ontwikkeld heeft en hoe de landen onderling verschillen in hun ontwikkelingen in verbreding en verdieping.

3.2 Internationale ontwikkelingen

3.2.1 Interne en externe veranderingen

De functies en de posities van plattelandsgebieden worden beïnvloed door externe en interne veranderingen/ ontwikkelingen welke hieronder kort opgesomd zullen worden.

Externe veranderingen/ ontwikkelingen:

- Globalisatie, wereldwijde economische veranderingen
- Toetreden van landen op de wereldmarkt die tegen een lage kostprijs kunnen produceren
- Marktliberalisatie
- Uitbreiding van de EU
- Veranderingen in consumentenvoorkeuren/ gedrag
- Technologische ontwikkelingen, communicatie en biotechnologie
- Institutionele veranderingen, decentralisatie en subsidiariteit van agrarisch beleid

Interne veranderingen/ ontwikkelingen:

- Veranderde agrarische productieoriëntatie; door de beleidshervormingen en veranderingen in de vraag, gaat de boer zich naast de productieve functies ook richten op consumptieve functies
- Het beroep van een agrariër is veranderd door de komst van nieuwe technologieën en automatisering. De agrariër is meer een manager geworden
- Veranderingen in de voedselketen, de boer heeft een groter aandeel in de agrarische productiekolom bemachtigd (Durand & Van Huylbroek, 2003).

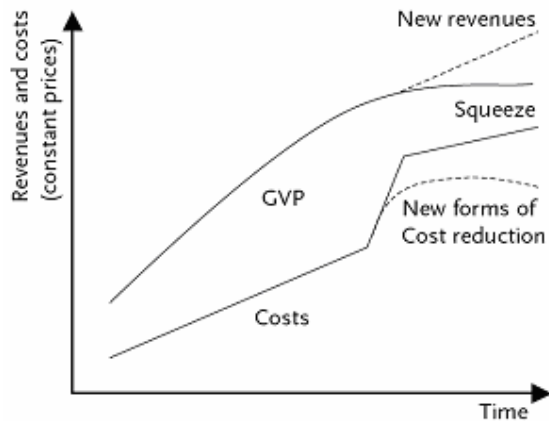
Al deze interne en externe ontwikkelingen hebben invloed op hoe de Europese landbouw zich ontwikkelt. Sommige veranderingen zijn negatief en andere zijn positief voor de ontwikkeling van de landbouw. Een voorbeeld van een negatieve verandering is de uitbreiding van de EU met nieuwe landen, die veelal tegen een lagere kostprijs kunnen produceren. Wanneer deze landen toegang krijgen tot de Europese markt ontstaat er meer concurrentie. Anderzijds is de toetreding van de nieuwe landen ook positief te noemen omdat er hierdoor meer consumenten bijkomen, waardoor de vraag naar voedsel groeit (LNV, 2005).

3.2.2 Productivisme en post-productivisme

Door de externe en interne ontwikkelingen ging de landbouw zich vanaf eind jaren '80 verbreden en verdiepen. De verbreding en verdieping van de landbouw betekende een omslag van de patronen en relaties die op het Europese platteland zijn opgebouwd in het productivistische tijdperk. Tijdens deze periode, welke duurde van 1960 tot 1990, verdwenen alle niet- agrarische activiteiten van de boerderij (Van der Ploeg & Renting, 2000b). Het verdwijnen van deze activiteiten van de boerderij wordt ook wel dé-ruralisatie van de landbouw genoemd. Het platteland werd minder multifunctioneel en de rationalisatie, specialisatie en het intensief produceren voor de wereldmarkt stonden voorop. Eind jaren '80, begin jaren '90 veranderde dit toen het post- productivistische tijdperk aanbrak. Het platteland werd weer multifunctioneel, de consument staat voorop en er komen weer niet-agrarische activiteiten op de boerderij zoals het verkopen van producten aan huis, zorgboerderijen of boerencampings (Huigen & Strijker, 1998). Tussen de Europese landen bestaat er een grote variatie in de mate waarin er verbreding of verdieping plaatsvindt. Deze variatie wordt, naast verschillen in klimaat en bodem en de manier waarop de landbouw beoefend wordt, veroorzaakt doordat verbreding en verdieping de lokale en regionale antwoorden van een land zijn op de productivistische fase (Van der Ploeg, 2000 a).

Tijdens de productivistische fase lag de nadruk dus op het intensief produceren. Met het groeien van de productie, groeide de bruto waarde van de productie mee. Deze groei is goed af te lezen in figuur 3.1 waar de stijgende Gross Value of Production (GVP) lijn te zien is. Eind jaren '80 begon deze groei zich te stabiliseren en soms zelfs te stagneren. Voor het stabiliseren/ stagneren van de groei van de bruto productie waarde zijn er verschillende redenen aan te wijzen: het melkquoteringstelsel, de kapitalisatie van de productierechten, stijging van de grondprijzen, dalende graanprijzen en de toetreding van Centraal en Oost-Europese landen tot de Europese Unie. De zich stabiliserende of stagnerende groei is in figuur 3.1 te zien aan de afvlakking van de GVP lijn. Tegelijkertijd ontstaat er de 'new revenues' lijn. Met deze lijn worden de nieuwe inkomstenbronnen bedoeld welke de boeren verkrijgen door te gaan verdiepen en/ of verbreden.

Gelijktijdig met de stabiliserende/ stagnerende bruto waarde van de productie is er een scherpe stijging in de kosten waar te nemen, wat te zien is aan de sterk stijgende 'costs' lijn. De stijgende kosten zijn te wijten aan een sterk toegenomen gebruik van externe input van bijvoorbeeld: gewasbeschermingsmiddelen, kunstmest, nieuwe en duurdere technologieën en investeringen welke gemaakt moeten worden ten behoeve van het milieu, dierenwelzijn en voedselveiligheid. Om de stijgende kosten het hoofd te kunnen bieden worden er nieuwe vormen van kostenreductie toegepast, dit is in figuur 3.1 te zien aan de 'new forms of cost reduction' lijn (Van der Ploeg 2000a).

Figuur 3.1, Post-war agricultural development and the contours of rural development
Bron: Van der Ploeg, 2000a

3.2.3 Verschillende niveau's

Rurale ontwikkeling speelt zich af op meerdere niveaus en er is een grote verscheidenheid aan spelers zoals: beleidsmakers, boeren of urbane bevolking. Van der Ploeg en Roep (2003) hebben rurale ontwikkeling ingedeeld in niveaus welke hierna kort uitgelegd worden.

- Het 1^e niveau gaat over de wereldwijde relaties die er bestaan tussen de landbouw en de maatschappij. De landbouw moet voldoen aan de snel veranderende behoeftes van de Europese maatschappij. Voorheen hadden de agrariërs volgens de maatschappij als taak goedkoop voedsel te produceren voor de steden. Tegenwoordig vindt de maatschappij het landschap, natuurwaarden, dierenwelzijn en voedselveiligheid het meest belangrijk. De agrariërs moeten zich aanpassen aan deze veranderde verwachtingen en omstandigheden, wat onder andere gedaan wordt door te gaan verbreden en/of verdiepen (Ilbery, 1998).
- Het 2^e niveau gaat over het nieuwe ontwikkelingsmodel voor de agrarische sector, wat tot stand komt door rurale ontwikkeling ofwel agrarische vernieuwing. Nieuwe ontwikkelingen die hierbij centraal staan zijn onder andere: korte ketens tussen producent en consument, agrarisch natuur- en landschapsbeheer, zorgboerderijen en agrarisch toerisme.
- Het 3^e niveau speelt zich af op de individuele boerderij. Wanneer de boerderij multifunctioneel wordt door verbreding en/of verdieping ontstaan er nieuwe netwerken en strategieën voor de agrariër. Nieuwe netwerken ontstaan bijvoorbeeld met: afnemers, burgers, collega-boeren of lokale slaggers.
- Het 4^e niveau gaat over het platteland en zijn economische spelers. Het belang van de landbouw varieert nogal tussen de rurale economieën van de verschillende Europese landen. Over het algemeen daalt het belang van de landbouw in de rurale economie. Het belang van de tertiaire (dienstverlenende) sector daarentegen, stijgt enorm binnen Europa. De landbouw speelt hier bijvoorbeeld op in met de zorgboerderijen. Met de komst van allerlei nieuwe verbreding- en verdiepingsactiviteiten ontstaan er ook conflicten tussen economische spelers. Er wordt geconcentreerd om mogelijkheden en bronnen (Van der Ploeg & Roep, 2003).
- Het 5^e niveau is het niveau van beleid en instituties. Er bestaan behoorlijke verschillen in het rurale ontwikkelingsbeleid en programma's tussen de verschillende Europese landen. De Europese Unie heeft beleid en programma's ontwikkeld, zoals LEADER en 5B, daarnaast zijn er veel verschillende nationale en regionale programma's. Elk Europees land biedt een andere institutionele setting aan voor de productie, verwerking en marketing van de agrarische producten en diensten. In het ene land is het daarom misschien makkelijker om een verbreding- of verdiepingsactiviteit van de grond te krijgen dan in het andere land (Van der Ploeg, 2000a). De ontwikkelingen op het platteland

hebben ook te maken met het ontstaan van 'a new system of rural governance' (Woods, 2005:170). Door dit nieuwe systeem van 'rural governance' zijn er nieuwe machtsverhoudingen op het platteland ontstaan. De agrariers en de traditionele gekozen lokale overheden moeten het afleggen tegen de instituties met geld (= macht en verantwoordelijkheid) en managers. Wanneer er ook nog sprake is van een 'bottom up' beleid, kunnen deze instituties met macht en verantwoordelijkheid de toekomst van rurale gebieden in de vorm drukken welke hen het beste past (Woods, 2005).

Spanje, Portugal en Griekenland hebben enige kritiek op het extensieve en duurzame landbouwbeleid van de Europese Unie. Dit hangt samen met het feit dat deze landen zich nog grotendeels bevinden in de productivistische fase, waarin de intensieve landbouw een belangrijke plaats inneemt. Dit in tegenstelling tot de landen zoals Frankrijk, Nederland, Duitsland, Italië, Verenigd Koninkrijk en Ierland welke zich bevinden in de post-productivistische fase, waarin de extensieve en duurzame landbouw een belangrijke plaats inneemt. Spanje, Portugal en Griekenland lopen dan ook nog achter in de mate waarin er verbreding en verdieping plaatsvindt (Goodman, 2004). Dit hangt ook samen met het feit dat eind jaren '80 het agrarische inkomen in andere Europese landen in reële termen begon te dalen, maar in de nieuwe tot de EU toegetreden landen, zoals Spanje en Portugal vond er een stijging van het inkomen plaats (Van der Ploeg 2000a).

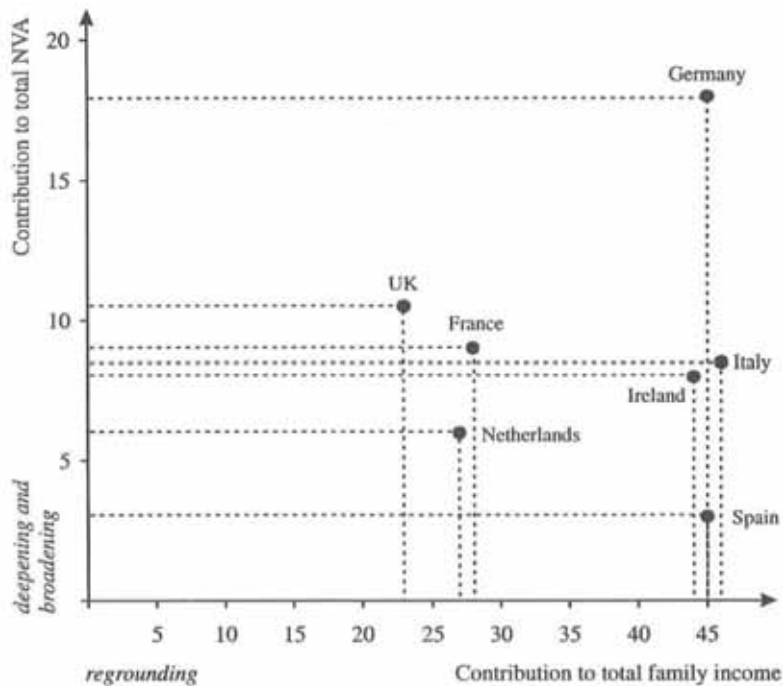
3.3 Verschillende landen

Verbreding, verdieping en regrounding zijn fenomenen die overal voorkomen in Europa, maar de mate waarin en de impact ervan, verschilt tussen landen en ook tussen regio's binnen een land. In figuur 3.2 is te zien hoe de landen onderling verschillen in de mate waarin er extra netto toegevoegde waarde gecreëerd wordt door verbreding en verdieping (y-as) en de mate waarin regrounding extra bijdraagt aan het gezinsinkomen (x-as). Duitsland springt eruit als koploper in verbreding, verdieping en regrounding. Figuur 3.2 is gebaseerd op een internationaal IMPACT onderzoek⁷, waarin de volgende 7 landen onderzocht zijn: Duitsland, Nederland, Ierland, Italië, Verenigd Koninkrijk, Frankrijk en Spanje. In het onderzoek is de economische impact van de volgende verbreding/verdieping/regrounding activiteiten onderzocht: agrarisch toerisme, buitenshuis werken, nieuwe activiteiten op de boerderij, diversificatie, natuur- en landschapsbeheer, nieuwe vormen van kostenreductie, biologische landbouw, korte ketens en kwaliteitsproductie.

In de 7 onderzochte landen waren er op het moment van het onderzoek in totaal 5,2 miljoen agrarische bedrijven. De bedrijven waarvan het inkomen voor minder dan 25% voortkomt uit de landbouw, zijn buiten het onderzoek gehouden. Het totale aantal verbreding- en verdiepingsactiviteiten bedroeg 3,4 miljoen. Doordat de agrarische bedrijven in meerdere verbreding- en verdiepingsactiviteiten kunnen zitten, is er sprake van een behoorlijke overlap. Meer dan de helft van de bedrijven in de 7 landen is actief in één of meer verbreding- en/ of verdiepingsactiviteiten. Maar er bestaat tussen de landen wel een grote variatie in de mate waarin er verbreding en verdieping plaatsvindt.

In 1997 leverden de verbreding- en verdiepingsactiviteiten in de 7 landen een extra netto toegevoegde waarde op van bijna 8 miljard euro. De totale netto toegevoegde waarde uit de gangbare landbouw bedroeg in de 7 landen 92,8 miljard euro. Gemiddeld draagt de extra toegevoegde waarde dus voor 8,6% bij aan de totale netto toegevoegde waarde. Dit varieert van 3,4% in Spanje tot 17,8% in Duitsland.

⁷ <http://www.rural-impact.net>

Figuur 3.2, Dimensions of rural development
Bron: Van der Ploeg & Roep, 2003

Verbreiding, verdieping en regrounding hebben een groot aandeel in het totale bedrijfsinkomen. Dit aandeel varieert van 31,8% in het Verenigd Koninkrijk tot 55,9% in Duitsland.

Duitsland en Italië lopen voorop in de verbreiding, verdieping en regrounding activiteiten. Dit hangt samen met het feit dat er in Duitsland en Italië vanuit de overheid veel ondersteuning voor deze activiteiten is. In het Verenigd Koninkrijk en Nederland is er (nog) weinig ondersteuning vanuit de overheid voor verbreiding, verdieping en regrounding.

Volgens Kinsella e.a. (2000) komt werken buitenshuis het meest voor in Finland, gevolgd door Duitsland, Oostenrijk en Ierland.

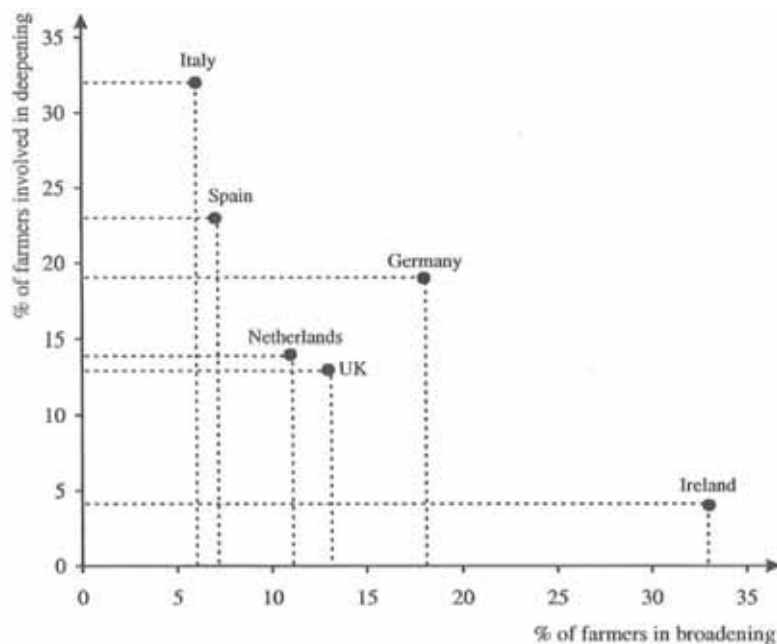
In Finland hebben de meeste boeren een combinatie met bosbouw als verbredingsactiviteit, net als in Noorwegen waar dit percentage 43% bedraagt. Naast bosbouw, wordt het bos ook verhuurd als jachtgrond. (Eikeland, 1999; Eikeland & Lie, 1999).

In tabel 3.1 valt te zien dat de Duitse en Italiaanse boeren het vaakst betrokken zijn bij verbreiding en verdieping en Ierland, Nederland en het Verenigd Koninkrijk behoorlijk achter lopen qua deelname aan verbreiding en verdieping. Frankrijk ontbreekt in deze tabel, omdat dit land pas later aan het IMPACT onderzoek is toegevoegd.

	EU6	Spain	GER	Ireland	Italy	NL	UK
% of farmers exclusively involved in deepening type of activities	24.6	22.1	19.7	4.0	31.5	14.7	13.6
% of farmers exclusively involved in broadening type of activities	13.9	7.2	17.7	32.7	6.6	11.1	11.4
% of farmers involved in both deepening and broadening activities	13.6	16.9	21.7	4.2	17.6	15.2	5.2
TOTAL INVOLVEMENT	52.1	46.2	59.1	36.7	55.7	41.0	30.2

Tabel 3.1, Involvement of professional farmers in rural development practices
Bron: Van der Ploeg & Roep, 2003

Tabel 3.1 wordt als grafiek weergegeven in figuur 3.3. De onderlinge verschillen tussen de landen zijn ook in dit figuur duidelijk zichtbaar.

Figuur 3.3, Percentage of farmers involved in deepening and in broadening
Bron: Van der Ploeg & Roep, 2003

3.3.1 Italiaanse wijnroutes

In Italië komen wijnroutes als verbreding- en verdiepingsactiviteit veel voor. De wijnroutes trekken nieuwe consumenten en toeristen naar het gebied en zorgen daar voor extra bestedingen. Deze extra inkomsten uit de consumenten en toeristen brachten de slechte rurale economie van Italië weer tot bloei. Door de wijnroutes ontstaan er nieuwe markten, producten en consumentenpatronen en er komen allerlei lokale goederen en diensten op die

gerelateerd zijn aan wijn (Brunori & Rossi, 2000). De consumenten krijgen de kans om de wijnboerderij met wijngaard te bezoeken, wijn te proeven en te kopen en het lokale wijnmuseum te bezoeken met informatie over de wijntraditie en de geschiedenis van het gebied. Vaak zijn er ook overnachtingsmogelijkheden en culinaire restaurantjes die de specialiteiten van het gebied serveren en deze streekproducten tevens te koop aanbieden. Wanneer al deze aspecten gecombineerd worden op de boerderij, wordt er ongeveer 84% extra inkomen gegenereerd (Goodman, 2004).

Doordat er nogal wat extra te verdienen valt, ontstaat er gemakkelijk een concurrentiestrijd tussen de boeren om de toeristen naar de eigen boerderij te trekken. Hiernaast wordt er ook gestreden om de toegang tot mogelijkheden en bronnen. Deze concurrentiestrijd is ongewenst, want zodra er teveel concurrentie komt, gaat de prijs van de producten weer dalen. Het is daarom van belang dat er niet te veel subregionale initiatieven van wijnroutes komen en dat juist de samenwerking tussen de ondernemers versterkt wordt (Marsden e.a., 2000). In box 3.1 worden de wijnroutes nader uitgelegd.

De boeren die in de wijnroute zitten moeten zich gezamenlijk aan gemeenschappelijke regels houden: de boerderij en wijnkelder elke dag een paar uur open hebben, toeristen vermaken, informatie geven, geld spenderen aan foldertjes en meedoen aan fairs. Op de fairs of jaarlijkse markten worden de lokale producten onder de aandacht gebracht bij zowel de lokale mensen als bij de mensen van buiten het gebied.

Door samen te werken op het lokale niveau kunnen gezamenlijk de kosten lager worden gehouden en er ontstaat toegang tot bronnen waar een individuele (kleine) boer voorheen geen toegang tot had. Hierdoor worden er voor de kleinere ondernemers nieuwe groeimogelijkheden gecreëerd. Bovendien kan een individuele boer niet alle diensten en producten aanbieden die de toerist zoekt en door samen te werken met andere boeren kun je meerdere producten en diensten aanbieden en zo ontstaat er wederzijds voordeel van elkaar.

Met gezamenlijke inspanningen wordt het rurale landschap ook gemeenschappelijk in stand gehouden. Het landschap is één van de hoofdredenen waarom de toerist naar het platteland komt, daarom is het van belang dat dit goed onderhouden wordt. Boeren gaan ook meer aandacht schenken aan de kwaliteit en esthetische aspecten van de boerderij. Er wordt geïnvesteerd in faciliteiten die een bezoek aan het bedrijf vergemakkelijken en veraangename zoals: parkeerplaatsen, proefruimtes, zitjes en speelplaatsen voor kinderen. De extra inkomsten die de boeren verdienen aan de wijnroutes, worden dus ook weer geïnvesteerd in de boerderij en de lokale omgeving.

Wanneer steeds meer consumenten/ toeristen het gebied gaan bezoeken en hierdoor de vraag naar producten en diensten toeneemt, ontstaat er een reputatie van het gebied. Hierdoor kan het zich onderscheiden van de andere gebieden. Door deze reputatie van het gebied kan er voor de streekproducten met een hoge kwaliteit een hoge verkoopprijs gevraagd worden (Brunori & Rossi, 2000).

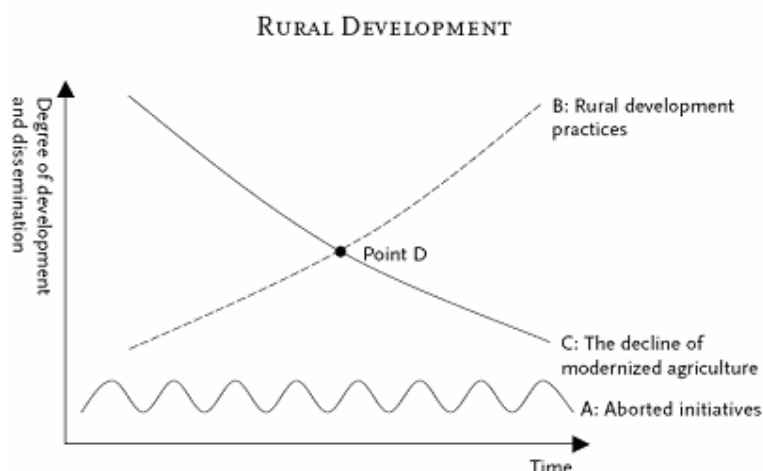
Box 3.1, Italiaanse wijnroutes

3.3.2 De toekomst

Rurale ontwikkeling of beter gezegd agrarische vernieuwing, is een begrip waarover te twisten valt, zowel in theorie als in de praktijk, alsook in het beleid. Enerzijds kan verbreding en verdieping gezien worden als een soort laatste redmiddel voor de marginale bedrijven. Anderzijds kunnen verbreding en verdieping niet meer alleen als redmiddel beschouwd worden. Dus de vraag is of rurale ontwikkeling in de praktijk gewoon enkele initiatieven zijn, die de gaten in de niche markten opvullen, zie lijn A in figuur 3.4. Of dat verbreding en verdieping gezien kunnen worden als volwaardig toekomstperspectief, in figuur 3.4 te zien als lijn B. De vraag of lijn A of lijn B zal gaan domineren is te beantwoorden aan de hand van de post-productivistische fase waarin de meeste Europese landen zich tegenwoordig bevinden. In de post-productivistische fase staan de extensieve landbouw en diversificatie centraal. Door de dalende inkomsten en de stijgende kosten zijn verbreding en/of verdieping goede alternatieven naast de landbouw. Daarnaast blijft de landbouw centraal staan in

verbreding en verdieping, zoals ook uit het volgende citaat blijkt: 'rural development practices can be understood as a kind of repeasantization of European farming' (Van der Ploeg, 2000a: 403).

Er zijn enkele indicaties dat in sommige gebieden van Europa punt D al gepasseerd is en in de toekomst zal dit op veel meer plekken het geval zijn (Van der Ploeg, 2000a).

Figuur 3.4, A hypothetical sketch of two main development trends in European agriculture
Bron: Van der Ploeg, 2000a

3.4 Conclusies

Verbreding en verdieping van de landbouw is een verschijnsel dat in alle Europese landen optreedt. Maar de mate waarin het voorkomt en de economische impact ervan verschilt tussen landen en ook tussen regio's binnen een land. Deze variatie wordt, naast verschillen in klimaat en bodem en de manier waarop de landbouw beoefend wordt, veroorzaakt doordat verbreding en verdieping de lokale en regionale antwoorden van een land zijn op de productivistische fase. Wanneer verbreding en verdieping op Europees niveau bekeken wordt, blijkt dat met name Duitsland en in iets mindere mate Italië, voorop lopen in de verbreding- en verdiepingsactiviteiten. Dit hangt samen met het feit dat er in Duitsland en Italië vanuit de overheid veel ondersteuning voor deze activiteiten is. In het Verenigd Koninkrijk, Ierland en Nederland is er (nog) weinig ondersteuning vanuit de overheid voor de verbreding en verdieping van de landbouw. Het resultaat is dat deze landen behoorlijk achter lopen qua deelname aan verbreding en verdieping. In de toekomst zal verbreding en verdieping van de landbouw steeds belangrijker worden door de dalende inkomsten en de stijgende kosten. Verbreding en/of verdieping zijn dan goede alternatieven naast de landbouw.

Nu verbreding en verdieping zowel nationaal als internationaal bekeken zijn, zal in hoofdstuk 4 ingezoomd worden op het gemeentelijke niveau. Hierbij zal, door middel van een veldonderzoek, verbreding en verdieping in de praktijk onderzocht worden.

4 Verbreding en verdieping van de landbouw in de gemeente Midden- Drenthe

4.1 Inleiding

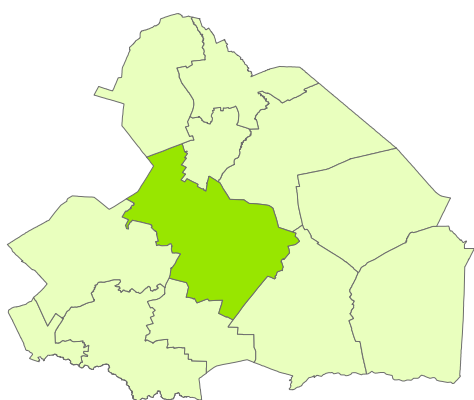
In dit hoofdstuk staat verbreding en verdieping van de landbouw in de gemeente Midden-Drenthe centraal. Onderzocht zal worden in welke mate verbreding en verdieping voorkomen, waarbij de aandacht alleen wordt gevestigd op de verbreding- en verdiepingsvormen met bouwactiviteiten. Van deze verbreding- en verdiepingsvormen wordt de invloed op het rurale landschap onderzocht. Met behulp van data, die verkregen zijn via het LEI, is er een veldonderzoek gedaan waarbij de gegevens verzameld zijn. In paragraaf 4.2 zal de gemeente Midden- Drenthe in het algemeen worden besproken. In paragraaf 4.3 zal het onderzoek wat gedaan is in de gemeente nader worden toegelicht en in paragraaf 4.4 zullen er tenslotte conclusies worden getrokken.

4.2 Midden- Drenthe

De gemeente Midden- Drenthe grenst aan de gemeenten Noordenveld, Assen, Aa en Hunze, Coevorden, Hogeveen, Westerveld en de Friese gemeente Ooststellingwerf. De ligging van de gemeente Midden-Drenthe in de provincie Drenthe, is groen gearceerd weergegeven in figuur 4.1 en in bijlage 1.

De gemeente bestaat uit de volgende plaatsen: Balinge, Beilen, Bovensmilde, Brunsting, Bruntinge, Drijber, Elp, Eursinge, Garminge, Hijken, Hijkersmilde, Holthe, Hoogersmilde, Hooghalen, Laaghalen, Laaghalerveen, Lieving, Makkum, Mantinge, Nieuw Balinge, Oranje, Orvelte, Smilde, Spier, Westerbork, Wijster, Witteveen, Zuidveld, en Zwiggelte.

In 1998 zijn de voormalige gemeenten Beilen, Smilde en Westerbork samengevoegd tot één gemeente, de gemeente Midden- Drenthe. De gemeente Midden-Drenthe omvat een oppervlakte van 34.582 hectare en is de op één na grootste gemeente van Nederland. De gemeente is gelegen op het Drents plateau met hogere ruggen en uitgesneden beekdalen. Aan de rand van het plateau zijn bijna geheel afgegraven veengebieden te vinden.

Figuur 4.1 Ligging gemeente Midden-Drenthe in de provincie Drenthe
Bron: LEI

Ongeveer 75% van de totale oppervlakte wordt in beslag genomen door het landbouwareaal. De landbouw heeft een belangrijk aandeel in de ruimtelijke en economische ontwikkelingen van de gemeente Midden-Drenthe. In de gemeente is bijna 20% van de in de gemeente werkende beroepsbevolking, werkzaam in de agrarische sector of in de daaraan gelieerde bedrijven. Terwijl gemiddeld in Nederland zo'n 4% van de beroepsbevolking werkzaam is in de agrarische sector. Midden- Drenthe kan dus zeker beschouwd worden als een agrarische gemeente. Uit de gemeentelijke ontwikkelingsvisie voor de landbouw blijkt dat het ook de bedoeling is dat Midden- Drenthe een agrarische gemeente blijft. De gemeente wil ruimte geven om te ondernemen door in grote delen van de gemeente moderne bedrijfsgebouwen en grote landbouwkavels toe te staan. Deze schaalvergroting is niet voor alle bedrijven weggelegd en voor deze andere bedrijven zal de nadruk liggen op kleinschalig landbouw met nevenactiviteiten zoals recreatie, stalling of verkoop aan huis (Bestemmingsplan, 2007).

4.2.1 Agrarische bedrijven

Oorspronkelijk zijn akkerbouw en veehouderij de belangrijkste en meest voorkomende agrarische bedrijfsvormen in de gemeente. Tegenwoordig komen akkerbouw en veehouderij nog steeds het meest voor. In 2004 waren er volgens het CBS (2007) 588 agrarische bedrijven, hiervan deden er 165 aan akkerbouw en 295 bedrijven hielden graasdieren. De grootste bedrijven bevinden zich in de voormalige gemeente Westerbork. Rond Smilde (aan de rand van het Drentse plateau) is voornamelijk akkerbouw (80%) te vinden en de bedrijven zijn kleinschalig (Bestemmingsplan, 2007).

De omvang van de agrarische bedrijven kan worden gemeten aan de hand van een economische maatstaf, de Nederlandse Grootte-eenheid (NGE). Een NGE is gebaseerd op de bruto saldi per dier of per hectare gewas. De bruto standaard saldi (BSS) is het verschil tussen de opbrengsten van de verkoop van het gewas, dier of producten hiervan en bepaalde specifieke kosten, zoals zaaizaad, gewasbeschermingsmiddelen, arbeid, dierenartskosten of veevoer. De kosten en opbrengsten worden berekend in een gemiddeld jaar onder normale omstandigheden. In 2004 kwam één NGE overeen met een BSS van 1375 euro. In tabel 4.1 wordt de bedrijfsomvang van de bedrijven in Midden- Drenthe in NGE getoond, met de bijbehorende aantallen bedrijven welke vallen in een bepaalde klasse. Daarnaast wordt het procentuele aantal van de bedrijven weergegeven, naar gemeentelijk, provinciaal en nationaal niveau. De cijfers zijn gebaseerd op het jaar 2004 (CBS, 2007).

Omvang NGE	Aantal Mid- Dr	Midden Drenthe	Drenthe	Nederland
0-32	206	35%	40%	38%
32-50	57	10%	9%	10%
50-70	51	9%	9%	10%
70-150	181	31%	30%	29%
> 150	93	16%	12%	13%

Tabel 4.1 Omvang van bedrijven in NGE, met het aantal bijbehorende bedrijven Midden- Drenthe en het procentuele aantal bedrijven, naar gemeentelijk, provinciaal en nationaal niveau.
Bron: CBS, 2007

Bedrijven met een omvang van 50 NGE of groter en met name de bedrijven vanaf 70 NGE, worden beschouwd als bedrijven met een toekomstperspectief, maar het duurzaam kunnen blijven voortbestaan hangt ook af van andere factoren zoals vermogenssituatie, aard en opzet van het bedrijf en van de agrarische ondernemer zelf.

Zoals valt af te lezen uit tabel 4.1 komt het erop neer dat 45% van de bedrijven (35%+10%) in Midden- Drenthe niet als levensvatbaar kan worden gezien. Deze bedrijven zullen stoppen of als nevenactiviteit worden voortgezet, waarbij het hoofdberoep elders wordt uitgeoefend. Provinciaal en landelijk gezien ligt dit percentage hoger, respectievelijk 49% en 48%. In Midden- Drenthe is 47% van de bedrijven groter dan 70 NGE, wat een serieus toekomstperspectief biedt. Provinciaal en landelijk ligt dit cijfer op 42%. De gemeente staat er dus gunstig voor wanneer dit vergeleken wordt met de provincie Drenthe en Nederland als geheel.

Toekomstige ontwikkelingen

Net als in de rest van Nederland, zal in Midden- Drenthe een verdere schaalvergroting en extensivering van de landbouw optreden en het aantal landbouwbedrijven zal de eerstkomende tijd blijven dalen. De gemeente Midden- Drenthe verwacht dat het aantal bedrijven in de gemeente over 15 jaar gehalveerd zal zijn tot zo'n 300 bedrijven.

Naast schaalvergroting en extensivering zijn verbreding en verdieping óók belangrijke ontwikkelingen die in de toekomst verder door zullen zetten. Andere kansen liggen in de hoge natuur- en landschapswaarden en de relatief extensieve landbouw waardoor agrarisch natuur- en landschapsbeheer goed mogelijk is. De bedrijven die gelegen zijn in deze gebieden met hoge natuur- en landschapswaarden of in de buurt van bestaande recreatieve infrastructuur hebben ook goede mogelijkheden voor recreatie als verbredingsactiviteit. De verbreding en verdieping van de landbouw in Midden- Drenthe zal dieper besproken worden in paragraaf 4.3 (Bestemmingsplan, 2007).

4.3 Veldonderzoek

Om te onderzoeken in welke mate het rurale landschap verandert door verbreding en verdieping van de landbouw is er een veldonderzoek gedaan in de gemeente Midden-Drenthe. Met behulp van geografisch informatiesysteem (GIS) bestanden (shapefiles), welke verkregen zijn via het LEI, zijn er kaarten gemaakt van de agrarische bedrijven met nevenactiviteiten. Van de volgende nevenactiviteiten zijn er data bekend; verbredingsactiviteiten: agrarisch natuurbeheer, agrarisch toerisme, stalling van goederen/dieren en windenergie en van verdieping zijn er data bekend van: bewerking en verkoop. De kaarten zijn niet herleidbaar tot adresgegevens van individuele bedrijven, maar er valt wel af te lezen waar de bedrijven ongeveer liggen (zie bijlage 2 en 3).

De kaarten bevatten gegevens van agrarische bedrijven welke genummerd zijn van 1 tot en met 84. Volgens het LEI zijn er in totaal 84 agrarische bedrijven met verbreding en/of verdieping. Hiervan zijn 29 bedrijven welke alleen aan agrarisch natuurbeheer doen en niet relevant zijn voor het onderzoek. Windmolens komen, door het werende beleid van de gemeente, niet voor. De gemeente biedt alleen de mogelijkheid tot het bouwen van kleine, moderne windturbines. Het incidenteel bouwen van grote windmolens is niet toegestaan in de gemeente. Uit de gegevens van het LEI blijkt ook dat er geen bedrijven zijn met als nevenactiviteit windenergie. Hierdoor resteren er in totaal 55 agrarische bedrijven welke relevant zijn om te onderzoeken. Er is onderzoek gedaan naar de bedrijven met de nevenactiviteiten: agrarisch toerisme, stalling van goederen/ dieren, bewerking en/of verkoop, hiervan zijn vier kaarten gemaakt (zie bijlage 3). Met behulp van de kaarten die met het programma GIS gemaakt zijn, is er een veldonderzoek gedaan. Hiernaast is er onderzoek gedaan naar zorgboerderijen en bedrijven met een biovergistingsinstallatie, waarvan geen data bekend waren.

De zorgboerderijen en de bedrijven met een biovergistingsinstallatie zijn niet in kaart gebracht, omdat de gegevens van de x en y coördinaten van de ligging van de bedrijven ontbraken. De onderzoeksresultaten voor agrarisch toerisme, stalling van goederen/ dieren, bewerking en verkoop zijn te vinden in bijlage 4. Wanneer een nevenactiviteit niet gevonden kon worden is er altijd navraag gedaan bij buurtbewoners. Enkele punten blijken niet (meer) te bestaan of zijn onvindbaar, deze worden in de tabel weergegeven als niet bekend (nb). In bijlage 5 zijn de individuele adresgegevens van de agrarische bedrijven te vinden, welke zelfstandig uitgezocht zijn. De onderzoeksresultaten van de agrarische bedrijven met een biovergistingsinstallatie en de zorgboerderijen zijn te vinden in paragraaf 4.3.5 en paragraaf 4.3.6.

Tijdens het veldonderzoek is geprobeerd om landschapsveranderingen fotografisch vast te leggen. De foto's zijn in dit hoofdstuk te vinden bij de bijbehorende verbreding- of verdiepingactiviteit .

4.3.1 Agrarisch toerisme & recreatie

Agrarische bedrijven kunnen als verbredingsactiviteit kiezen voor recreatie en toerisme door mogelijkheden te bieden voor het ontvangen van toeristen, dagrecreatie of overnachtingen. Ook kunnen de agrarische bedrijven restauratieve voorzieningen hebben of recreatiegoederen zoals fietsen, bootjes, huifkarren of paarden verhuren. Al deze activiteiten moeten verbonden blijven en samengaan met het boerenbedrijf. De toeristen kunnen op deze manier genieten van de omgeving en de rust terwijl ze op een actief werkende boerderij verblijven. Soms komt het ook voor dat particulieren agrarische nevenactiviteiten ontwikkelen. In principe is dit geen agrarisch toerisme, maar er staat wel een bord in de tuin met de tekst: 'kamperen bij de boer'. Kamperen bij de boer is in principe in het gehele buitengebied van de gemeente toestaan op het erf dat aansluit bij de bebouwing van het agrarische bedrijf. Er zijn enkele gebieden waar kamperen niet is toegestaan namelijk, de natuurgebieden, binnen de bebouwde kom en bij de beekdalen en essen.

In de gemeente Midden-Drenthe zijn er veel recreatieve en toeristische mogelijkheden op het gebied van natuur- en routegebonden recreatie.

Volgens het bestemmingsplan van de gemeente komen de kleinschalige campings bij de boerderijen het meest voor rondom Beilen, Spier en Hooghalen. Uit de data die verkregen zijn van het LEI blijkt dat kamperen bij de boer het meest voorkomt rondom Spier, Orvelte en de zuidkant van Beilen. Zoals zojuist vermeld, vallen ook particuliere mini-campings onder de noemer van kamperen bij de boer en deze data komen niet voor in de gegevens van het LEI, maar wel bij de gemeente waardoor Hooghalen er bij de gemeente meer uitspringt.

Volgens het LEI zijn er in de gemeente Midden- Drenthe zestien agrarische bedrijven die recreatie als nevenactiviteit hebben. Van deze zestien bedrijven hebben twee bedrijven ook stallingsmogelijkheden. Één bedrijf waarvan de recreatieve nevenactiviteit onlangs is opgeheven, heeft daarnaast ook stalling en bewerking als nevenactiviteit. Van elf bedrijven zijn er onderzoeksresultaten verzameld, de overige vijf bedrijven blijken niet (meer) te bestaan of zijn onvindbaar. Uit het veldonderzoek blijkt dat het beleid van de gemeente, om recreatieve voorzieningen te vestigen in de bestaande bebouwing en de uiterlijke kenmerken van een agrarisch bedrijf te behouden, goed opgevolgd wordt. Bij vrijwel alle onderzochte agrarische bedrijven met recreatieve voorzieningen, waren de uiterlijke kenmerken van de boerderij nog goed intact en waren de voorzieningen (sanitair en receptie) gevestigd in de bestaande gebouwen. Wanneer de voorzieningen in de bestaande bebouwing worden gehuisvest, is de zichtbaarheid in het rurale landschap nihil. Zoals uit tabel 4.2 valt af te lezen, blijkt dat er twee agrarische bedrijven zijn die geen nieuwbouw of verbouw gepleegd hebben. Dit betreffen twee woonhuisgedeelten van voormalige agrarische bedrijven welke verhuurd worden. Er zijn twee agrarische bedrijven die nieuwbouw hebben gerealiseerd voor de recreatieve voorzieningen. Deze nieuwbouw is echter kleinschalig en vanaf de weg nauwelijks zichtbaar. Vrijwel alle minicampings zijn geheel omsloten door bomen en struiken. Bij één bedrijf was er wel sprake van landschappelijke beïnvloeding doordat er een grote blokhut is gebouwd en de camping (nog) niet omsloten is door bomen en struiken.

<i>Veranderingen</i>	<i>Aantal bedrijven (11)</i>
Geen	2
Verbouw in bestaande bebouwing	7
Nieuwbouw buiten bestaande bebouwing	2
Nieuwbouw zichtbaar in het rurale landschap	1

Tabel 4.2 Verbouw/ nieuwbouw voor recreatieve voorzieningen.

Uitbreiding

Op de minicampings bij de boerderijen mogen van 15 maart tot 1 oktober maximaal 15 kampeermiddelen staan. De minicampings zijn bedoeld als nevenactiviteit voor de agrariër en moeten dus kleinschalig blijven. Verwacht wordt dat de vraag naar recreatie en toerisme zal blijven toenemen. De toeristische en recreatieve activiteiten zoals de minicampings bij de boerderij, zullen zich daarom blijven ontwikkelen. Momenteel zijn er in de gemeente een aantal minicampings in Beilen, Spier, Nieuw- Balinge, Zwiggelte en Mantinge bezig met (grootschalige) uitbreiding. Aan grootschalige uitbreidingen of het ontwikkelen van nieuwe verblijfsrecreatie tot 15 hectare, wordt op basis van het beleid van de provincie Drenthe, alleen medewerking verleend aan de agrariërs wanneer er van te voren een visie wordt opgesteld. In deze visie worden de landschappelijke, natuur- en landbouwkundige ontwikkelingen bekeken voor een groot gebied rondom het nieuwe recreatieterrein.

Naast nieuwe vestigingen en uitbreiding wordt er ook steeds vaker een pension, bed and breakfast of appartement in (vrijkomende) agrarische bedrijfsgebouwen gerealiseerd. De gemeente staat dit (binnen bepaalde randvoorwaarden) in principe toe omdat kwaliteitsverbetering en behoud van de bestaande gebouwen op deze manier gewaarborgd blijven. Enkele randvoorwaarden zijn bijvoorbeeld, dat de vestiging moet plaatsvinden binnen bestaande bebouwing, de uiterlijke kenmerken van het bijgebouw behouden moeten blijven en dat er geen uiterlijke kenmerken van een woning mogen worden toegevoegd.

Camping Hijken

Camping Orvelte

Bed&Breakfast Orvelte

4.3.2 Stalling van goederen/ dieren

Agrarische bedrijven kunnen de mogelijkheid bieden voor het stallen van bijvoorbeeld caravans, boten of paarden. Het trainen, stallen of verhandelen van paarden van derden wordt door de gemeente niet beschouwd als de exploitatie van een agrarisch bedrijf, omdat hier de gerichtheid op het voortbrengen van dieren ontbreekt. Daarom is hierop de bestemming 'agrarisch aanverwante bedrijven' van toepassing. Wanneer er wel paarden uit het eigen fokprogramma worden opgeleid, getraind en verhandeld, wordt het beschouwd als een grondgebonden agrarisch bedrijf. Maneges worden door de gemeente beschouwd als toeristisch/ recreatieve bedrijven. Ook mengvormen, zoals een paardenhouderij met een aantal recreatieappartementen, behoren tot toeristisch/recreatieve bedrijven (Bestemmingsplan, 2007).

In de gemeente zijn er zeventien agrarische bedrijven met het stallen van goederen en/of dieren als nevenactiviteit, aldus het LEI. Van deze zeventien bedrijven hebben twee bedrijven daarnaast ook de nevenactiviteit recreatie. Van drie bedrijven zijn er geen onderzoeksresultaten omdat deze niet (meer) blijken te bestaan of onvindbaar zijn. Uit het veldonderzoek blijkt dat er op één bedrijf na, geen nieuwbouw is gerealiseerd voor de stalling

van goederen en/of dieren. Dit ene geval betreft een bedrijf die toch al een nieuwe (opslag)loods wilde bouwen en deze loods iets groter gebouwd heeft voor de stalling van caravans. Drie agrarische bedrijven hebben in de bestaande bebouwing verbouwd, wat noodzakelijk was voor het bouwen van paardenstallen. Zoals ook blijkt uit tabel 4.3, is er bij het merendeel van de bedrijven dus geen verbouw of nieuwbouw gerealiseerd voor stallingsmogelijkheden.

<i>Veranderingen</i>	<i>Aantal bedrijven (14)</i>
Geen	10
Verbouw in bestaande bebouwing	3
Nieuwbouw buiten bestaande bebouwing	1
Nieuwbouw zichtbaar in het rurale landschap	1

Tabel 4.3 Verbouw/ nieuwbouw voor stallingsmogelijkheden.

Maneges, agrariërs met paardenstalling of particulieren die paarden houden, willen vrijwel altijd een paardrijdbak aanleggen. Volgens het bestemmingsplan van de gemeente is voor het aanleggen van een paardrijdbak een aanlegvergunning vereist. In deze aanlegvergunning zijn toetsingscriteria opgenomen over de ruimtelijke inpassing (o.a. afstand tot woningen, afstand en zichtbaarheid vanaf de weg) en een zo gering mogelijke verstoring van het bodemarchief.

Naast de paardrijdbak is soms ook een rijhal gewenst. De gemeente wil verstening van het buitengebied zoveel mogelijk tegengaan. Nieuwe rijhallen zijn daarom alleen toegestaan op plekken die grenzen aan de kernen Beilen, Smilde, Bovensmilde en Westerbork. Rijhallen mogen ook worden gebouwd in voormalige agrarische bedrijfsbebouwing grenzend aan de kleine kernen (Bestemmingsplan, 2007). Overigens is geen agrarisch bedrijf met paardenstalling aangetroffen welke apart een rijhal voor de pensionklanten heeft gebouwd.

Caravanstalling Mantinge

De agrarische bedrijven met stalling als nevenactiviteit komen verspreid over de gehele gemeente voor. Er zijn geen duidelijke concentraties van deze nevenactiviteit te ontdekken. De bedrijven met stalling van goederen of dieren waren moeilijk te onderzoeken, omdat het weinig opvalt. Sporadisch was er een bord in de tuin te vinden, maar in de meeste gevallen werd er geen reclame voor stalling gemaakt. Het merendeel van de agrarische bedrijven is ondervraagd, om uit te vinden op welk bedrijf er nu precies de mogelijkheid tot het stallen van goederen of dieren was. Op één agrarisch bedrijf na was er geen nieuwbouw gepleegd voor de nevenactiviteit.

4.3.3 Bewerking

Bewerking van agrarische producten komt in de gemeente Midden- Drenthe maar weinig voor. Volgens de gegevens van het LEI zijn er zes agrarische bedrijven die bewerking als nevenactiviteit hebben. Deze zes liggen verspreid door de gemeente en er is geen concentratie van de nevenactiviteit te vinden. Eén agrarisch bedrijf (punt 37) met verwerking en tevens verkoop aan huis is opgeheven. De overige vijf bedrijven hebben naast bewerking, ook verkoop als nevenactiviteit. In één geval bleek bewerking ook verwerking te zijn. Dit was

op de Oosthaler kaas en zuivelboerderij te Hooghalen. Hier werd zelf kaas gemaakt. Op twee van de vijf bedrijven hebben er kleinschalige verbouwingen plaatsgevonden in de bestaande bebouwing en op geen enkel bedrijf is er nieuwbouw gerealiseerd (zie tabel 4.4).

<i>Veranderingen</i>	<i>Aantal bedrijven (5)</i>
Geen	3
Verbouw in bestaande bebouwing	2
Nieuwbouw buiten bestaande bebouwing	-
Nieuwbouw zichtbaar in het rurale landschap	-

Tabel 4.4 Verbouw/ nieuwbouw voor bewerking

Kaas, zuivel Hooghalen

Bewerking rundvlees Spijker

Verwerking Orvelte

4.3.4 Verkoop

Het verkopen aan huis is erg populair onder de bedrijven omdat er weinig geïnvesteerd hoeft te worden en er voor het verkopen weinig nieuwe vaardigheden en kennis vereist zijn.

Verkoop aan huis komt verspreid over de gehele gemeente voor en is ook de meest voorkomende nevenactiviteit bij de agrarische bedrijven in Midden- Drenthe. Bij geen van de onderzochte bedrijven is er nieuwbouw gepleegd. Wel is er regelmatig een extra deur in de schuur gemaakt, waarachter het winkeltje gevestigd is. In de bestaande schuur is er dan een ruimte gecreëerd voor een kleine winkel. Een andere verkoopmogelijkheid zijn de verkoopstalletjes op het erf, dicht bij de weg. Vaak staat er een groot bord in de tuin of een stoepbord langs de weg.

In de gemeente zijn er volgens het LEI vijftientig agrarische bedrijven met verkoop als nevenactiviteit. Van deze vijftientig bedrijven zijn er van zes bedrijven geen onderzoeksresultaten omdat deze niet (meer) blijken te bestaan of onvindbaar zijn. Op twaalf bedrijven heeft er geen verbouw of nieuwbouw plaatsgevonden. De agrarische producten worden in deze gevallen of in een stalletje langs de weg verkocht of ze worden zo vanuit de schuur verkocht. Vijf bedrijven hebben tevens de nevenactiviteit bewerking.

<i>Veranderingen</i>	<i>Aantal bedrijven (19)</i>
Geen	12
Verbouw in bestaande bebouwing	7
Nieuwbouw buiten bestaande bebouwing	-
Nieuwbouw zichtbaar in het rurale landschap	-

Tabel 4.5 Verbouw/ nieuwbouw voor verkoop

Eieren, kippenvlees Hooghalen

Limousinvlees Nieuw- Balinge

Aardappelen, eieren Nieuweroord

4.3.5 Biovergistingsinstallatie

In een biomassa-/vergistingsinstallatie worden organische stoffen zoals bijvoorbeeld mest (eigen productie en/of van derden) en co-substraten zoals bijvoorbeeld mais of gras (eigen productie en/ of van derden) gestopt, waardoor er na het vergistingsproces onder andere biogas (methaan) geproduceerd wordt. Het biogas drijft een grote generator aan welke energie opwekt. De opgewekte energie wordt geleverd aan het energiebedrijf en een deel wordt weer gebruikt voor de biovergistingsinstallatie. Het restproduct, digestaat, wordt verstrooid over de grond van het bedrijf of het wordt verkocht.

Wanneer de eigen mest in de biovergistingsinstallatie wordt verwerkt of als het digestaat op eigen grond wordt gebruikt, is er sprake van een bedrijfseigen agrarische activiteit, wat beschouwd wordt als nevenactiviteit mestverwerking. Hierdoor kan er voor de bouw van de installatie, een vrijstellingsprocedure gevolgd worden. In deze vrijstelling zijn criteria opgenomen als landschappelijke inpassing, verstoring van het bodemarchief en geschiktheid van het wegennet (zwaar verkeer).

Wanneer er alleen een eigen co-substraat wordt toegevoegd (dus de mest wordt aangeleverd door derden en het digestaat wordt afgeleverd aan derden) is er geen sprake van een bedrijfseigen agrarische activiteit. In dit geval moet er uitgeweken worden naar een bedrijventerrein.

Momenteel zijn in de gemeente Midden- Drenthe twee agrariërs met een biovergistingsinstallatie. In Hooghalen staat een kleine biovergistingsinstallatie met een capaciteit van 190 kilowatt. In deze installatie wordt maïs verwerkt en voor het vergistingsproces wordt (eigen) mest gebruikt. De opgewekte stroom wordt voor een klein gedeelte zelf gebruikt en de rest wordt afgeleverd aan het energiebedrijf. In Nieuweroord staat een zeer grote vergistingsinstallatie welke alleen op maïs loopt en stroom levert voor ongeveer 4000 huishoudens. De opgewekte stroom wordt voor een klein gedeelte (5%) zelf gebruikt en de rest (95%) wordt afgeleverd aan het energiebedrijf. Bij deze grote biovergister met een capaciteit van 1.67 megawatt wordt er voor het vergistingsproces geen mest gebruikt, maar bietenstaartjes. Door het niet gebruiken van mest mag het digestaat weer terug op het land worden gebracht. Op het erf in Nieuweroord staan drie grote vergisters van 18 meter in doorsnede en 6 meter hoog. Er staan twee navergisters van 28 meter in doorsnede en 6 meter hoog en er staat één eindopslagsilo van 35 meter in doorsnede en 6 meter hoog. Om dit allemaal te kunnen plaatsen is het bouwblok uitgebreid naar 2,6 hectare.

Biovergister Nieuweroord

Biovergister Hooghalen

4.3.6 Zorgboerderijen

Op dit moment zijn er in de gemeente Midden- Drenthe vier zorgboerderijen met dagbesteding, waarvan één boerderij twee vestigingen heeft. De zorgboerderijen zijn gelegen in de dorpen: Orvelte, Hooghalen, Beilen, Eursinge en Smilde. De gemeente Midden- Drenthe beschouwt zorgboerderijen als een nieuwe functie in een vrijkomend agrarisch bedrijf. Echter de vier onderzochte zorgboerderijen bleken nog gewoon actieve boerderijen te zijn, welke de zorgboerderij als nevenactiviteit hebben. Op zorgboerderijen vinden mensen die zorg nodig hebben een passende dagbesteding. De zorgvragers mogen vaak alle voorkomende werkzaamheden op de boerderij doen, waarbij plezier voorop staat en er goed in de gaten wordt gehouden dat er een juist evenwicht is tussen inspanning en ontspanning. Zorgboerderijen zijn waardevolle werk- en ervaringsplekken voor de zorgvragers, waarbij ze zich opgenomen voelen in de samenleving.

Zorgboerderij "De Hanse Hof" heeft twee vestigingen. De ene zorgboerderij is gevestigd in Hooghalen, de andere zorgboerderij is gevestigd in Beilen. De beide zorgboerderijen kunnen samen dagelijks veertien zorgvragers plaatsen. In de toekomst is het de bedoeling om uit te gaan breiden, zodat er minimaal achttien zorgvragers per dag geplaatst kunnen worden. De doelgroep bestaat voornamelijk uit mensen met een verstandelijke beperking, maar wanneer er andere doelgroepen zijn en wanneer dit past binnen de groep, is hier ook ruimte voor. Momenteel zijn er ook een paar mensen met psychische of psychiatrische problemen. De werkzaamheden bestaan vooral uit het verzorgen van allerlei soorten dieren, het onderhouden van de boomgaard en enige werkzaamheden op het land. Op "De Hanse Hof" te Hooghalen is er, tot nu toe, niets nieuws bij gebouwd. In de woning en in de schuur is verbouwd om een kantine, sanitaire voorzieningen en omkleedruimten te realiseren. Op korte termijn staat er wel nieuwbouw in de planning. "De Hanse Hof" krijgt er namelijk een nieuwe doelgroep bij: dementerende ouderen. Hiervoor zijn er nieuwe ruimtes nodig voor dagbesteding. Op dit moment zijn er op de zorgboerderij nog geen overnachtingsmogelijkheden, maar in de toekomst zal dit wel het geval zijn. Hiernaast wil "De Hanse Hof" een boerderijwinkel realiseren met producten van het eigen bedrijf en met een eventuele aanvulling van producten van nabijgelegen bedrijven.

"De Hanse Hof" Hooghalen

In Eursinge is zorgboerderij "de Stroetenhof" gelegen. Deze zorgboerderij is erg kleinschalig en biedt plaats aan twee zorgvragers per dagdeel, waardoor er veel persoonlijke begeleiding is. De doelgroepen bestaan uit mensen met een verstandelijke beperking, lichamelijke handicap of psychische problemen. De werkzaamheden die deze mensen kunnen doen, bestaan uit het verzorgen van de koeien en schapen, helpen bij het planten of oogsten van tulpen of andere kleine klusjes. Ook bij deze zorgboerderij heeft er, tot nu toe, geen nieuwbouw plaatsgevonden. In de bestaande schuur is er verbouwd voor een kantine. De zorgboerderij heeft tevens een mini camping als nevenactiviteit. Ook voor de mini camping is er geen nieuwbouw gepleegd. Sanitaire voorzieningen zijn gerealiseerd in de bestaande schuur. In de winter en in het voorjaar heeft de Stroetenhof ook verkoop aan huis als nevenactiviteit. Er worden dan tulpen verkocht, welke 's winters in de eigen kas geteeld zijn.

De zorgboerderij Eeckenhout in Smilde is een zorgboerderij van middelmatige omvang, het biedt plaats aan zes mensen voor tien dagdelen. De Eeckenhout is een bos-landbouwbedrijf

waar bomen en snijtakken geteeld worden, ook worden er boswerkzaamheden verricht in het bos bij Smilde. Hiernaast heeft de boerderij kleinvee, een biologische moestuin en een boomgaard. Op de zorgboerderij worden mensen opgevangen met een verstandelijke beperking en/of een psychiatrische stoornis. Op dit moment is er nog geen nieuwbouw gepleegd maar in de toekomst gaat dit wel gebeuren omdat er te weinig ruimte is in de bestaande gebouwen. Over enige tijd zal er een nieuwe werkschuur worden gebouwd waarin tevens sanitaire voorzieningen en een kantine met keuken zullen worden gerealiseerd.

De zorgboerderij Alescon in Orvelte is een zorgboerderij van middelmatige omvang. Alle voorzieningen zijn gesitueerd in de bestaande gebouwen en er is geen nieuwbouw gepleegd.

In Witteveen wordt binnenkort de vijfde zorgboerderij van de gemeente Midden- Drenthe gerealiseerd.

Volgens Van der Ploeg (2000b) is 67% van de zorgboeren actief in twee of meer nevenactiviteiten. In alle vier onderzochte zorgboerderijen blijkt dat verkoop aan huis ook een nevenactiviteit is. Bij de zorgboerderij in Eursinge is een mini camping nog een derde nevenactiviteit, en dit is ook een nevenactiviteit van de zorgboerderij die nog gerealiseerd moet worden in Witteveen.

4.4 Conclusies

Naar aanleiding van het onderzoek, dat gedaan is in de gemeente Midden- Drenthe, kan geconcludeerd worden dat er bij de onderzochte nevenactiviteiten agrarisch toerisme, stalling van goederen/ dieren, bewerking, verkoop en zorgboerderijen vrijwel geen nieuwbouw heeft plaatsgevonden. Voor de biovergistingsinstallaties heeft er uiteraard wel nieuwbouw plaatsgevonden. Voor de andere nevenactiviteiten geldt, dat vrijwel alles in de bestaande bouw is gerealiseerd. De nevenactiviteit agrarisch toerisme is in alle gevallen landschappelijk goed ingepast met bomen en struiken, zodat er vanaf de weg bijna niets meer te zien is.

Dat bijna alle activiteiten in de bestaande gebouwen gesitueerd zijn, heeft ook te maken met het beleid dat de gemeente voert. De gemeente wil verstening van het buitengebied zoveel mogelijk voorkomen en de nevenactiviteiten moeten daarom zoveel mogelijk in de bestaande agrarische bedrijfsgebouwen of boerderijen plaatsvinden. Voor de nevenactiviteiten: kamperen bij de boer, bed & breakfast, zorgboerderijen met dagbesteding, stalling van goederen/ dieren en bewerking of verkoop aan huis geldt dat dit bij recht is toegestaan. Dit houdt in dat de gemeente de nevenactiviteit toestaat wanneer er voldaan wordt aan de voorwaarden die bij die bepaalde nevenactiviteit horen. Voor de nevenactiviteiten: zorgboerderijen met woonmogelijkheden en biovergistingsinstallaties moet een vrijstellingsprocedure gevolgd worden welke gekoppeld is aan ruimtelijke randvoorwaarden. Randvoorwaarden zijn dat er geen sprake mag zijn van verkeersoverlast, buitenopslag of aantasting van het straatbeeld. En meer algemene randvoorwaarden zijn dat de natuurwaarden in de omgeving en de ontwikkelingsmogelijkheden van de landbouw in stand dienen te blijven.

5 Europees, nationaal, provinciaal en gemeentelijk beleid ten aanzien van verbreding en verdieping van de landbouw

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zal de Europese en nationale regelgeving voor verbreding en verdieping van de landbouw onderzocht worden. Specifiek gezien zal het provinciale beleid van de provincie Drenthe en het gemeentelijk beleid van de gemeente Midden- Drenthe nader onderzocht worden. Omdat alleen het bestemmingsplan bindend is voor burgers en omdat het bestemmingsplan bepaalt of er een bouwvergunning verleend wordt of niet, is dit het meest relevant voor de bouwactiviteiten in het kader van verbreding en verdieping.

In de paragrafen 5.2 tot en met 5.5 zullen achtereenvolgens het Europees, nationaal, provinciaal en gemeentelijk beleid ten aanzien van verbreding en verdieping van de landbouw beschreven worden.

5.2 Europees beleid

Tussen de Europese landen onderling bestaan er nog behoorlijke verschillen in het rurale ontwikkelingsbeleid en programma's. Elk Europees land biedt een andere institutionele setting aan voor de productie, verwerking en marketing van agrarische producten en diensten. Doordat het beleid dus verschilt per land, is er ook een verschil in hoe makkelijk of moeilijk verbreding en verdieping van de grond komen (Van der Ploeg & Roep, 2003). Door de verschillen tussen de landen is het moeilijk om een éénduidig beleid te voeren, aangezien het ook lokaal maatwerk behoeft. Desondanks is het van belang dat er een gemeenschappelijk landbouwbeleid (GLB) op Europees niveau geformuleerd is wat uiteindelijk weer van belang is voor het bestemmingsplan van de gemeente. Het GLB wordt geformuleerd door de Europese Unie en is van groot belang voor de toekomst van de landbouw van alle lidstaten.⁸

Ondanks dat verbreding en verdieping van agrarische bedrijven regelmatig voorkomt in Europa is er voor de nevenactiviteiten (nog) geen specifiek Europees beleid. Volgens Kinsella (2000) is er wel behoefte aan Europees beleid dat recht doet aan de specifieke kenmerken van verbreding en verdieping (wat per gebied kan verschillen) en een positieve invloed heeft op de ontwikkeling ervan.

Hieronder zullen de Vogel- en Habitat richtlijn en de Natura 2000 gebieden worden besproken omdat deze op Europees niveau zijn ontworpen en mogelijk van invloed zijn op de verbreding en verdieping van de landbouw.

Vogelrichtlijn

De vogelrichtlijn bestaat uit voorschriften en maatregelen om de bedreigde Europese vogelsoorten te beschermen. Alle Europese lidstaten moeten speciale beschermingszones aanwijzen in hun land. In deze beschermingszones en in gebieden die grenzen aan deze zones, moet er bij ruimtelijke planontwikkeling onderzocht worden of er zich ontwikkelingen kunnen voordoen welke gevolgen (kunnen) hebben voor de instandhoudingdoelstellingen van de bedreigde vogels.

⁸ <http://www.mnp.nl>

Habitatrichtlijn

De habitatrichtlijn bestaat uit voorschriften en maatregelen om planten en dieren (geen vogels) en hun leefgebieden (habitats) te beschermen. Hierdoor blijft de biodiversiteit gewaarborgd doordat de habitats en de flora en fauna in stand blijven.

Natura 2000

Het is de bedoeling van de Europese Unie om een groot ecologisch netwerk op te bouwen om zo de biologische diversiteit te waarborgen. De natuurlijke habitats en de wilde flora en fauna moeten in stand worden gehouden in de Europese lidstaten. De speciale beschermingszones van de Natura 2000 gebieden moeten nog definitief aangewezen worden. Wanneer de gebieden aangewezen zijn moet er een beheerplan opgesteld worden, wat waarschijnlijk pas eind 2010 klaar zal zijn. Pas dan is er ook duidelijkheid over wat er wel en niet mogelijk is qua bouwactiviteiten in deze gebieden.⁹

5.3 Nationaal beleid

Vergeleken bij Duitsland en Italië, loopt Nederland nogal achter in verbreding en verdieping van de landbouw. Dit hangt samen met het feit dat er in Duitsland en Italië vanuit de overheid veel ondersteuning is voor verbreding en verdieping, wat in Nederland in mindere mate (nog) het geval is (Van der Ploeg & Roep, 2003). Wanneer de visie van het LNV wordt ingezien, blijkt wel dat de Nederlandse overheid de landbouw de ruimte wil geven om verbreding mogelijk te maken (LNV, 2005). Behalve voor de nevenactiviteit biovergistinginstallatie bestaat er geen specifiek nationaal beleid voor de nevenactiviteiten. Hieronder zal er enig nationaal landbouwbeleid worden omschreven, dat mogelijk ook van invloed kan zijn op verbreding en verdieping.

De Nederlandse overheid stuurt bij het agrarische beleid alleen maar op hoofdlijnen en belangrijke maatregelen. Het biedt voorzieningen aan en stelt randvoorwaarden op, welke weer door moeten werken in het streek/omgevings- en bestemmingsplan. Doordat het rijk alleen op hoofdlijnen stuurt, krijgen de provincies en gemeenten meer ruimte om het beleid uit te voeren en gebiedsspecifiek maatwerk te leveren.

Plattelandontwikkelingsplan (POP)

In het POP staat de ontwikkeling van het platteland gepland voor de komende zeven jaar. Het POP is gebaseerd op vier rurale ontwikkelingsplannen (ROP) welke zijn opgesteld voor vier landsdelen van Nederland. Het POP wordt gemaakt met de provincies, het ministerie van LNV en een aantal landelijke maatschappelijke organisaties. Het POP wordt door Nederland (en ook door de andere lidstaten) ingediend bij de EU om financiële middelen te verkrijgen voor de versterking van het landelijk gebied. Het POP heeft zes doelen: het ontwikkelen van een duurzame landbouw, verhogen van de kwaliteit van natuur en landschap, omschakelen naar duurzaam waterbeheer, bevorderen diversificaties economische dragers, bevorderen van recreatie en toerisme en het bevorderen van een leefbaar platteland (De Bont, e.a., 2007)

Kaderverordening landbouw

De kaderverordening landbouw ondersteunt verbrede landbouw en plattelandontwikkeling door bijvoorbeeld de productie van niet- agrarische producten, diversificatie en agrarisch natuurbeheer te stimuleren. Volgens de Raad Landelijk Gebied (RLG) (2007) is het belangrijk dat de agrarische bedrijven, die aan verbrede landbouw doen, ondersteund worden.

⁹ <http://www.europa.eu>

Wet op de Ruimtelijke Ordening (WRO)

De WRO regelt dat in streek- en bestemmingsplannen wordt aangegeven welke functies in welke gebieden zijn toegestaan of zich daar kunnen ontwikkelen en het is een toetsingskader voor de lagere overheden.¹⁰

Structuurschema Groene Ruimte (SGR)

In het SGR wordt de visie van het Rijk vastgelegd over natuur en landelijk gebied. Het SGR richt zich voornamelijk op het behoud, herstel en de ontwikkeling van natuurlijke kenmerken en waarden, zoals de ontwikkeling van de ecologische hoofdstructuur (EHS) en natuurgebieden. Het SGR is een planologische kernbeslissing (PKB) en het rijk verwacht van de gemeenten en provincies, dat het SGR wordt doorvertaald naar het streek- en bestemmingsplan. Het SGR bevat de doelstellingen, de hoofdlijnen en de belangrijkste maatregelen van het nationaal ruimtelijk beleid voor land- en tuinbouw, natuur, landschap- en cultuurhistorie, openluchtrecreatie, bosbouw en visserij.¹¹

Nota Ruimte

In de Nota Ruimte staat de visie van het kabinet op de ruimtelijke ontwikkeling van Nederland tot 2020 en met een doorkijk naar 2030. Aangezien het rijk alleen op hoofdlijnen stuurt staan in deze nota ook alleen de hoofdlijnen van het te voeren beleid.¹²

Natuurbeschermingswet

De Natuurbeschermingswet is de Nederlandse wetgeving, als uitwerking van de Europese Vogel- en Habitatrichtlijn.

In deze wet worden er twee typen gebieden onderscheiden:

1. De beschermde natuurmonumenten (voormalige beschermde natuurmonumenten en Staatsnatuurmonumenten die buiten de Natura 2000-gebieden liggen)
2. De Natura 2000-gebieden

De Natura 2000-gebieden moeten nog definitief worden aangewezen door het ministerie van LNV. Daarna zullen er beheersplannen worden opgesteld door het ministerie van LNV, waarin vermeld wordt wat er wel en niet toegestaan is op het gebied van bouwen. Tot nu toe gelden in deze gebieden de Vogel- en Habitatrichtlijnen. In deze gebieden en in de gebieden die grenzen aan deze zones geldt het 'nee, tenzij'- regime. Bij nieuwe plannen en projecten moet er eerst onderzocht worden of er zich ontwikkelingen kunnen voordoen welke gevolgen (kunnen) hebben voor de instandhoudingdoelstellingen. De provincie is bevoegd om een (bouw)vergunning af te geven op grond van de natuurbeschermingswet.¹³

Flora en faunawet

De Flora- en Faunawet beschermt wilde dieren en plantensoorten. De wet is altijd van toepassing. Dit betekent bijvoorbeeld, dat bouwaanvragen altijd getoetst moet worden aan de Flora- en Faunawet, zelfs wanneer een ontwikkeling volgens het bestemmingsplan van de gemeente bij recht mogelijk is. Wanneer een ontwikkeling bij recht mogelijk is, maar het niet voldoet aan de Flora- en Faunawet, dan kan de bouwaanvraag geen doorgang vinden.¹⁴

¹⁰ <http://www.vrom.nl>

¹¹ <http://www.vrom.nl>

¹² <http://www2.minvrom.nl>

¹³ <http://www.minlnv.nl>

¹⁴ <http://www.minlnv.nl>

Biovergistingsinstallatie

Voor biovergistingsinstallaties heeft staatssecretaris Van Geel (VROM) de handreiking '(co-) vergisting van mest' uitgebracht. In deze handreiking worden de categorieën A, B, C en D onderscheiden:

- A. Het agrarische bedrijf verwerkt de eigen geproduceerde mest en voegt eigen en/of van derden afkomstige co-substraten (bijvoorbeeld maïs) toe. Het digestaat (restproduct) wordt verstrooid op het land van het bedrijf.
- B. Het bedrijf verwerkt eigen geproduceerde mest en voegt eigen en/of van derden afkomstige co-substraten toe. Het digestaat wordt gebruikt op het land van het bedrijf of naar derden afgevoerd.
- C. Het bedrijf verwerkt aangevoerde mest van derden en voegt eigen en/of van derden afkomstige co-substraten toe. Het digestaat wordt gebruikt op het land van het bedrijf.
- D. Het bedrijf verwerkt aangevoerde mest van derden en voegt eigen en/of van derden afkomstige co-substraten toe. Het digestaat wordt als meststof aan derden afgeleverd.

De categorieën A, B en C worden beschouwd als een agrarische nevenactiviteit. Categorie D wordt beschouwd als een industriële activiteit. Voor vergistingsinstallaties uit de categorieën A, B en C zijn er mogelijkheden om op het bestaande agrarisch bouwperceel te bouwen, omdat het bij een agrarische bestemming in het bestemmingsplan wordt omschreven als 'nevenactiviteit mestverwerking'. Bij de bouw van de vergister kan dan een vrijstellingsregeling gevolgd worden. Om te mogen bouwen moet er aan een aantal criteria worden voldaan: landschappelijke inpassing (met een beplantingsplan), de verstoring van het bodemarchief moet zo gering mogelijk zijn en het wegennet moet geschikt zijn in verband met de (mogelijke) toename van (zwaar) verkeer. De vergistingsinstallatie moet in principe binnen het bouwblok gebouwd worden. Wanneer het bestaande bouwperceel hiervoor te klein is en uitbreiding nodig is, dan moet er vrijstellingsprocedure artikel 19 WRO gevolgd worden. Wanneer er geen toestemming verleend wordt voor het bouwen van een vergistingsinstallatie op het agrarische bouwperceel of wanneer het perceel niet uitgebreid mag worden, zal een nieuw bouwperceel moeten liggen bij andere verstorende elementen in het buitengebied. De categorieën A, B en C zijn gebonden aan een maximale capaciteit van 100 ton per dag. Voor een vergistingsinstallatie uit de categorie D wordt er geen toestemming verleend om te gaan bouwen op het bestaande agrarische bouwperceel, omdat het beschouwd wordt als een industriële activiteit. De biovergistingsinstallatie moet dan gebouwd worden op het bedrijven- of industrieterrein. De biovergistingsinstallatie uit categorie D is niet gebonden aan een maximale capaciteit van 100 ton per dag. Wanneer de biovergister een capaciteit van 100 ton per dag of meer heeft, is het milieueffectrapportage (m.e.r.) beoordelingsplichtig. De gemeente moet dan beoordelen of er een m.e.r. moet worden opgesteld.¹⁵

5.4 Provinciaal beleid, provincie Drenthe

In de provincie Drenthe is de land- en tuinbouw een belangrijke sector. Het agrarische gebied beslaat 73% van de totale oppervlakte van de provincie. Volgens de provincie Drenthe is het voor de continuïteit van de agrarische sector belangrijk, dat agrariërs de ruimte krijgen om verbreding- of verdiepingsactiviteiten te ontplooiën. Bovendien draagt het bij aan de leefbaarheid van het platteland en de provincie vindt dan ook, dat de nevenactiviteiten een plaats verdienen in het buitengebied (POP, 2004). De provincie wil de verbrede landbouw stimuleren door een grotere capaciteit van overnachtingen op agrarische bedrijven en meer recreatieve mogelijkheden op de boerderij toe te staan. Verder wil de provincie een toename van het aantal zorgboerderijen en een grotere opvangcapaciteit.¹⁶ Voor een agrarisch bedrijf zijn er mogelijkheden om nevenactiviteiten te ontplooiën, doordat

¹⁵ <http://www.infomil.nl/contents/pages/27100/handreikingco-vergisting.pdf>

¹⁶ <http://www.plattelandsontwikkeling.drenthe.nl>

er naast de agrarische hoofdbestemming, de nevenbestemming voor kleinschalige bedrijvigheid aan toe kan worden gevoegd. Deze kleinschalige bedrijvigheid is bijvoorbeeld: verkoop aan huis, agrarisch toerisme of zorgboerderijen (POP, 2004).

Provinciaal omgevingsplan (POP)

Het provinciale omgevingsplan voor de provincie Drenthe (POP II) gaat over de duurzame ontwikkeling van de beschikbare ruimte in de provincie Drenthe tot het jaar 2030. Het is een beschrijving van de hoofdlijnen van het te voeren omgevingsbeleid voor de provincie Drenthe. Het POP is een toetsingskader voor het toetsen van bestemmings-, beheers- en inrichtingsplannen en voor het verlenen van vergunningen tot ongeveer 2010/2015.

Integrale zoneringsplan landelijk gebied

Een onderdeel van het POP is de integrale zoneringsplan van het landelijk gebied. De zoneringsplan speelt een rol bij de afweging van de verschillende belangen in een bepaald gebied. Drenthe is opgedeeld in zes zones, waardoor er per zone een specifiek omgevingsbeleid gevoerd kan worden. Om verstening van het landelijk gebied tegen te gaan, worden er alleen nieuwe bedrijven toegestaan in zone 1, 2 of 3. De provincie wil open gebieden, zoals essen, stroomdalen en sommige veld- en veenontginningen, open houden en er geen bebouwing laten plaatsvinden. De provincie Drenthe wil ruimte bieden aan de landbouw in de landbouwkerngebieden. Op figuur 5.1 is een zoneringskaart te zien met de zoneringsplan voor de gemeente Midden- Drenthe.

Zone 1: Grondgebonden landbouw met mogelijkheden voor recreatie. Binnen deze zone staat de uitoefening van de grondgebonden landbouw voorop. Recreatief medegebruik en de ontwikkeling van toeristische recreatieve bedrijven worden bevorderd. Voor de vestiging en uitbreiding van bebouwing ten behoeve van de grondgebonden landbouw of voor recreatie zijn er ruime mogelijkheden.

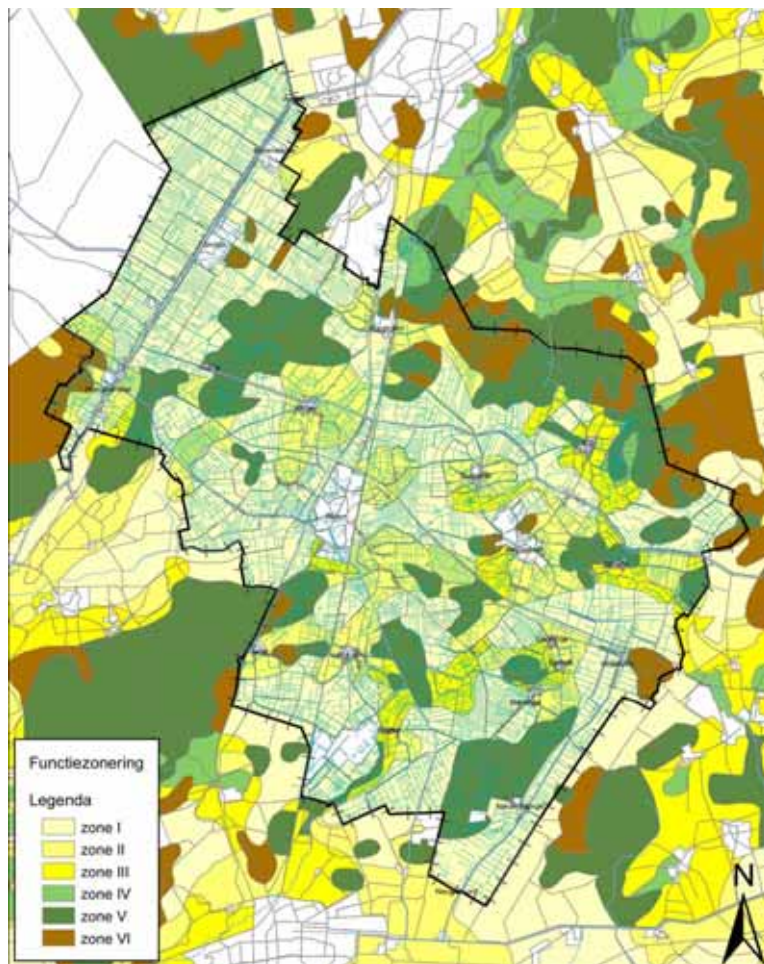
Zone 2: Grondgebonden landbouw met mogelijkheden voor recreatie binnen de landschappelijke en cultuurhistorische hoofdstructuur. Binnen deze zone staat de grondgebonden landbouw voorop. Recreatief medegebruik en ontwikkeling van toeristisch recreatieve bedrijven worden bevorderd. Er wordt ook gestreefd naar het instandhouden van waarden van natuur, landschap en cultuurhistorie. Voor de vestiging en uitbreiding van bebouwing ten behoeve van de grondgebonden landbouw of voor recreatie zijn er voldoende mogelijkheden.

Zone 3: Verwevingsgebied landbouw en landschap. In deze zone zijn landbouw, recreatie, natuur, landschap en cultuurhistorie gelijkwaardig. Bebouwing van nieuwe grondgebonden bedrijven is toegestaan, voorzover er geen aantasting plaatsvindt van de aanwezige waarden en er landschappelijke inpassing is.

Zone 4: Verwevingsgebied landbouw en natuur. In deze zone zijn de functies: landbouw, natuur, landschap en cultuurhistorie van belang. Recreatief medegebruik is alleen mogelijk wanneer de waarden van natuur, landschap en cultuurhistorie niet worden aangetast. Voordat er vestiging of uitbreiding van recreatie plaatsvindt, moet er getoetst worden aan het beleid van de EHS, Vogel- en Habitatrichtlijn en de natuurbeschermingswet.

Zone 5: Natuur. Binnen deze zone gaat het om behoud, herstel of ontwikkeling van natuurwaarden. Andere functies zoals recreatief medegebruik zijn alleen mogelijk als de natuurdoelstelling niet wordt aangetast. Vestiging en uitbreiding van verblijfsrecreatie moet getoetst worden aan het beleid van de EHS, Vogel- en Habitatrichtlijn en de natuurbeschermingswet. In principe mag er niet gebouwd worden in deze zone. Landbouw past niet in deze zone, soms alleen als beheermaatregel.

Zone 6: Bos met recreatie, houtproductie en natuur. In deze zone gaat het om de houtproductie, recreatief medegebruik en behoud en ontwikkeling van natuur, cultuurhistorie en landschap. Vestiging en uitbreiding van verblijfsrecreatie moet getoetst worden aan het beleid van de EHS, en de Vogel- en Habitatrichtlijnen. De vestiging van nieuwe bebouwing is alleen toegestaan wanneer het noodzakelijk is voor het beheer van bos (POP, 2004).

Figuur 5.1 Functiezonering gemeente Midden- Drenthe
Bron: Bestemmingsplan buitengebied Midden- Drenthe

5.4.1 Beleid nevenactiviteiten

De provincie wil dat bedrijfsactiviteiten zoveel mogelijk in het hoofdgebouw plaatsvinden. Voor kleinschalige nevenactiviteiten mag volgens het POP een nieuw bijgebouw gebouwd worden. De provincie vindt een bebouwingsoppervlakte van 250 m² groot genoeg om nevenactiviteiten aan huis uit te oefenen. Een grotere bebouwingsoppervlakte is mogelijk, maar het moet wel blijven passen bij het kleinschalige karakter van de nevenactiviteiten.

Recreatie & toerisme

Toerisme en recreatie spelen een steeds grotere rol in de Drentse economie. Toerisme en recreatie dragen ook bij aan de vitaliteit van het platteland en daarom wil de provincie het medegebruik van het landelijke gebied bevorderen, door recreatiemogelijkheden en de recreatieve nevenactiviteiten van agrarische bedrijven (zoals bed & breakfast en kamperen bij de boer) te verbeteren en stimuleren.

Wanneer er naar de zonering van de provincie Drenthe wordt gekeken, blijkt dat er in zone 1 en 2 en in mindere mate in zone 3 goede mogelijkheden zijn voor recreatie en toerisme.

Grootschalige ontwikkelingen voor nieuwe verblijfsrecreatie zijn alleen mogelijk wanneer er van te voren een gebiedsvisie wordt gemaakt. Deze visie wordt opgesteld voor een groter gebied, waarin landschap, natuur en landbouwkundige ontwikkelingen worden betrokken. Hierbij is het instandhouden en versterken van de kwaliteit van het landelijke gebied ook van belang is. Aanvullende eisen zijn dat de bebouwing goed ingepast moet worden en de uitstraling van het agrarische bedrijf in stand blijft.

Stalling van goederen en dieren

Agrariërs met paardenstalling als nevenactiviteit willen naast een paardrijdbak, soms ook een rijhal bouwen voor de pensionklanten. Het bouwen van een rijhal wordt door de provincie als onwenselijk geacht omdat het leidt tot verstening van het buitengebied. Volgens de provincie is er een toename van het aantal aanvragen voor de vestiging van nieuwe bedrijven met paardenactiviteiten waar te nemen. De provincie wil voor de vestiging van deze nieuwe paardenrecreatiebedrijven zoveel mogelijk uitwijken naar kernen, omdat paardenstalling als niet- grondgebonden wordt geacht. Wanneer de vestiging in een kern niet mogelijk is, dan wordt vestiging in voormalige agrarische bebouwing ook toegestaan. De vestiging moet wel vlakbij een kern zijn en het moet landschappelijk ingepast worden. Buiten de agrarische bouwpercelen geeft de provincie alleen toestemming voor het bouwen van schuilstallen, welke landschappelijk ingepast moeten worden. De functietoekenning van niet-grondgebonden landbouw aan paardenstalling is enigszins vreemd te noemen, aangezien er ook weiland aanwezig moet zijn om de paarden buiten te laten lopen. En, net als bij het gemeentelijke beleid, is het vreemd te noemen dat de voormalige agrarische bebouwing landschappelijk ingepast moet worden, aangezien het agrarische gebouw er al lange tijd staat.

Biovergistingsinstallatie

De provincie heeft voor biovergistingsinstallaties een aparte notitie 'beleidskader co-vergisting' gemaakt. In deze notitie worden er vier categorieën vergistingsinstallaties onderscheiden, welke al uitgebreid behandeld zijn in paragraaf 5.3 en hier dus verder niet zullen worden besproken.

Voor de overige nevenactiviteiten bewerking, verkoop aan huis en zorgboerderijen is er geen specifiek provinciaal beleid.

5.5 Gemeentelijk beleid, gemeente Midden- Drenthe

5.5.1 Inleiding

De gemeente Midden- Drenthe is een agrarische gemeente en volgens de gemeente is het ook de bedoeling dat dit zo blijft. De gemeente wil ruimte bieden aan de agrariër om te ondernemen, ruimte bieden voor moderne en grote bedrijfsgebouwen en grote landbouwpercelen, wat allemaal van belang is voor de schaalvergroting. Voor andere bedrijven daarentegen zal verdieping en/ of verbreding een toekomstperspectief zijn. In deze paragraaf zal onderzocht worden of de gemeente in haar beleid ook hiervoor ruimte biedt.

Bij het opstellen van een bestemmingsplan voor het buitengebied, heeft de gemeente te maken met het beleid van andere, hogere overheden. Het beleid van deze overheden (Europees, Nederlandse overheid en Provincie Drenthe) vormt het kader waarbinnen de gemeente haar eigen beleid formuleert. Met name het POP Drenthe is een belangrijk beleidskader waarmee de gemeente aansluiting zoekt en waar ze haar beleid op afstemt.

De gemeente Midden- Drenthe heeft een nieuw bestemmingsplan buitengebied opgesteld. Voorheen hadden de voormalige gemeenten Smilde, Beilen en Westerbork elk nog hun eigen bestemmingsplan buitengebied. Deze afzonderlijke bestemmingsplannen waren niet goed op elkaar afgestemd en leverden problemen op bij de toepasbaarheid van plannen. Door het nieuwe bestemmingsplan is er een samenhangend gemeentelijk beleidskader

ontstaan voor het gehele buitengebied van de gemeente. Naast het bestemmingsplan is het sectorale landbouwbeleid ook van invloed op de landbouw. Als sectoraal landbouwbeleid heeft de gemeente het landbouwwontwikkelingsplan geformuleerd (Bestemmingsplan, 2007).

Landbouwwontwikkelingsplan

In 2000 heeft de gemeente Midden-Drenthe het landbouwwontwikkelingsplan opgesteld. In het landbouwwontwikkelingsplan wordt aangegeven hoe de verschillende partijen (met name de gemeente Midden-Drenthe) op schaalvergroting, verbreding en verdieping kunnen inspelen, zodat er een gezonde en goed functionerende landbouw blijft bestaan. De gemeente doet ook projectvoorstellen met verbreding en verdieping als thema. Er kunnen aanvragen/projectplannen ingediend worden bij de gemeente en wanneer dit aansluit bij de thema's/visies van het landbouwwontwikkelingsplan, dan is het mogelijk dat de gemeente een subsidie verstrekt aan de agrariër.

Zones en gebieden

De provincie Drenthe heeft in het tweede Provinciaal Omgevingsplan (POP) een functiezoneringkaart ontworpen (zie figuur 5.1, in paragraaf 5.4). De gemeente Midden-Drenthe heeft op grond van deze zoneringkaart ook afwegingen gemaakt en functies toegekend binnen de gebiedsbestemmingen. De gemeente heeft voor het buitengebied onderscheid gemaakt tussen de basisfuncties landbouw, natuur en landschap en de toegevoegde functies wonen, werken en recreatie. De basisfuncties wegen zwaarder dan de toegevoegde functies. Dus wanneer er een ontwikkeling plaatsvindt, mogen de basisfuncties niet in het gedrang komen. Om alle functies de ruimte te geven zijn er drie soorten gebieden ontworpen: de landbouwwontwikkelingsgebieden de verwevingsgebieden en de extensiveringsgebieden.

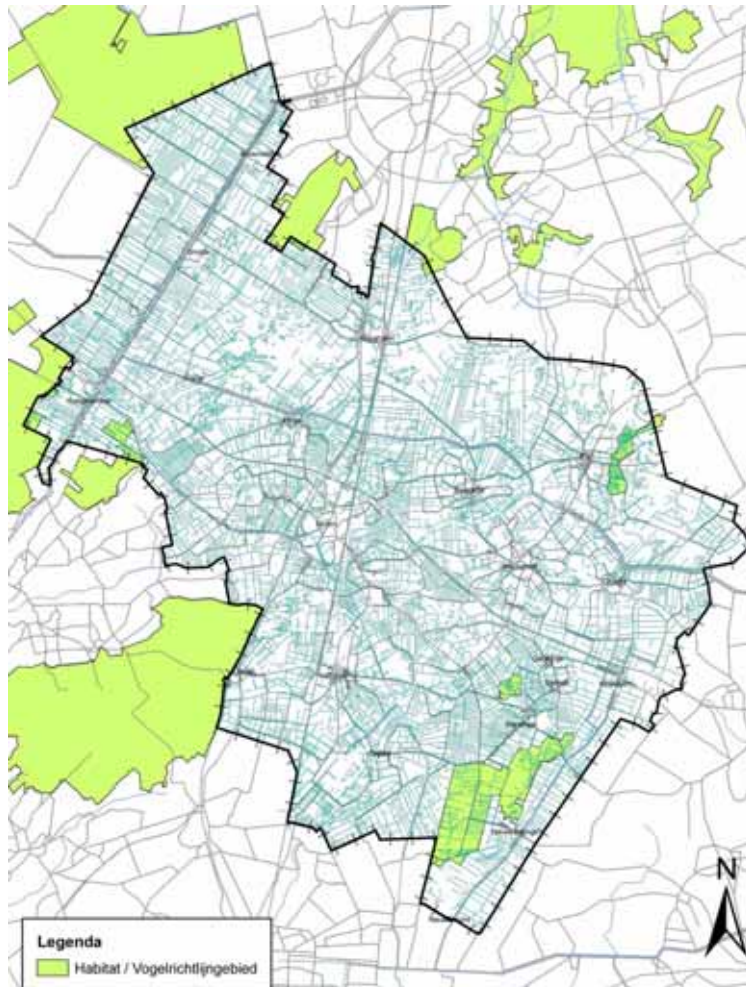
In de landbouwwontwikkelingsgebieden is landbouw de hoofdfunctie. Deze gebieden zijn grootschalig en hebben een open karakter. De gebiedsbestemmingen heten: Jonge veld- en veenontginningsgebieden en Beekdalen II. In de verwevingsgebieden is er een menging van de functies wonen, recreatie en landbouw. Deze gebieden hebben vaak een half-open of besloten karakter en liggen met name rondom de kernen of in landschappelijk of natuurlijk waardevolle gebieden. De gebiedsbestemmingen heten: Oude veldontginningsgebieden en Beekdalen I. De extensiveringsgebieden, de Vogel- en Habitatrichtlijngebieden (straks Natura 2000), EHS gebieden of natuurmonumenten, hebben de hoofdfunctie bos of natuur, met als gebiedsbestemming: Bos- en natuurgebied. In deze gebieden is er geen plek voor de functie landbouw.

Vogel- en Habitatrichtlijnen en EHS

Er zijn drie Habitatrichtlijngebieden in de gemeente Midden- Drenthe (welke straks de Natura 2000 gebieden zullen vormen): het Mantingerzand, het Mantingerbos en de Elperstroom. Deze gebieden zijn als voorstel voor Natura 2000 gebieden ingediend bij het ministerie van LNV. Het ministerie van LNV moet deze gebieden nog definitief aanwijzen. Wanneer de gebieden aangewezen zijn moet er een beheersplan door het ministerie van LNV opgesteld worden, wat waarschijnlijk pas eind 2010 klaar zal zijn. Pas dan is er ook duidelijkheid over wat er wel en niet mogelijk is qua bouwactiviteiten in deze gebieden.

De gemeente Midden- Drenthe heeft momenteel plannen om het Habitatrichtlijngebied rondom de Elperstroom uit te breiden. Ook grenst de gemeente aan Vogel- en/of Habitatrichtlijngebieden. In figuur 5.2 zijn de Vogel- en Habitatrichtlijngebieden binnen en rondom de gemeente Midden-Drenthe te zien. In de Vogel- en Habitatrichtlijngebieden geldt het 'nee, tenzij'- regime. Dit regime houdt in dat nieuwe (bouw)plannen en projecten niet zijn toegestaan als hierdoor de kenmerken of waarden van het gebied aangetast (kunnen) worden.

De gebieden van de EHS in het buitengebied van de gemeente Midden-Drenthe maken onderdeel uit van de nationale Ruimtelijke Hoofdstructuur. Hier geldt ook het 'nee, tenzij'- regime (Bestemmingsplan, 2007).

Figuur 5.2 Vogel- en Habitatrichtlijn gebieden in en rondom de gemeente Midden- Drenthe
Bron: Bestemmingsplan buitengebied Midden- Drenthe

5.5.2 *Beleid nevenactiviteiten*

Wanneer de gemeente een bouwvergunning verstrekt, zijn er vaak ook criteria aan verbonden zoals: landschappelijke inpasbaarheid en de nabijheid van natuurgebieden en /of woonbebouwing, waarmee rekening moet worden gehouden. De aanvraag van een bouwvergunning voor een agrarische nevenactiviteit zal worden getoetst aan het bestemmingsplan van de gemeente. Wanneer aan het bestemmingsplan wordt voldaan zal er een bouwvergunning worden verstrekt. Wanneer de aanvraag niet voldoet, kan er een vrijstelling/ artikel 19 procedure gevolgd worden. Voor de nevenactiviteiten: kamperen bij de boer, bed & breakfast, zorgboerderijen met dagbesteding, stalling van goederen/ dieren en bewerking of verkoop aan huis, geldt dat dit bij recht toe is gestaan. Dit houdt in dat de gemeente de nevenactiviteit toestaat, wanneer er voldaan wordt aan de voorwaarden die bij die bepaalde nevenactiviteit horen. Deze voorwaarden worden hieronder per nevenactiviteit beschreven. Voor de nevenactiviteiten: zorgboerderijen met woonmogelijkheden en biovergistingsinstallaties moet een vrijstellingsprocedure gevolgd worden, welke gekoppeld is aan ruimtelijke randvoorwaarden. Deze ruimtelijke voorwaarden houden in dat er geen verkeersoverlast, buitenopslag of aantasting van het straatbeeld mag ontstaan. Om verstening van het buitengebied zoveel mogelijk te voorkomen, worden nieuwe nevenactiviteiten in principe alleen toegestaan in bestaande bebouwing.

Biovergistingsinstallaties

De gemeente volgt voor het beleid voor biovergistingsinstallaties de notitie 'beleidskader co-vergisting' van de provincie Drenthe. In deze notitie worden er vier categorieën vergistingsinstallaties onderscheiden, welke al uitgebreid besproken zijn in paragraaf 5.3. Aanvullend hierop kan gemeld worden, dat biovergistingsinstallaties die vallen onder categorie D, gebouwd moeten worden op het bedrijventerrein Tweespoorenland te Wijster.

Bewerking

Voor het opslaan en bewerken van producten is er schuurruimte nodig. Door de schaalvergroting en verdieping kan er behoefte zijn aan grotere agrarische bedrijfsgebouwen. De gemeente Midden- Drenthe wil hierop inspelen door in de landbouwontwikkelingsgebieden ruimte te geven in de vorm van grotere agrarische bouwpercelen van 1,5 hectare. Wanneer het bouwperceel van 1,5 hectare te klein blijkt en er uitbreiding plaats moet vinden, dan moet hiervoor een vrijstellingsprocedure artikel 19 WRO gevolgd worden. Voor het bewerken van producten is geen gemeentelijke regelgeving van kracht.

Zorgboerderijen

De gemeente Midden- Drenthe beschouwt zorgboerderijen als een nieuwe functie in een vrijkomend agrarisch bedrijf, wat enigszins vreemd te noemen is omdat de vijf zorgboerderijen in de gemeente nog actieve boerderijen zijn, welke de zorgboerderij als nevenactiviteit hebben. Voor het toestaan van zorgboerderijen met woonmogelijkheden voor patiënten, geldt een nader afwegingsmoment in de vorm van een vrijstellingsprocedure welke gekoppeld is aan ruimtelijke randvoorwaarden. Wanneer het gaat om een zorgboerderij met dagbesteding hoeft er geen planologische procedure gevolgd te worden. Dagbesteding valt namelijk onder de agrarische bestemming en voor wonen is er veelal een bestemmingsplanwijziging nodig, wat loopt via de provincie Drenthe.

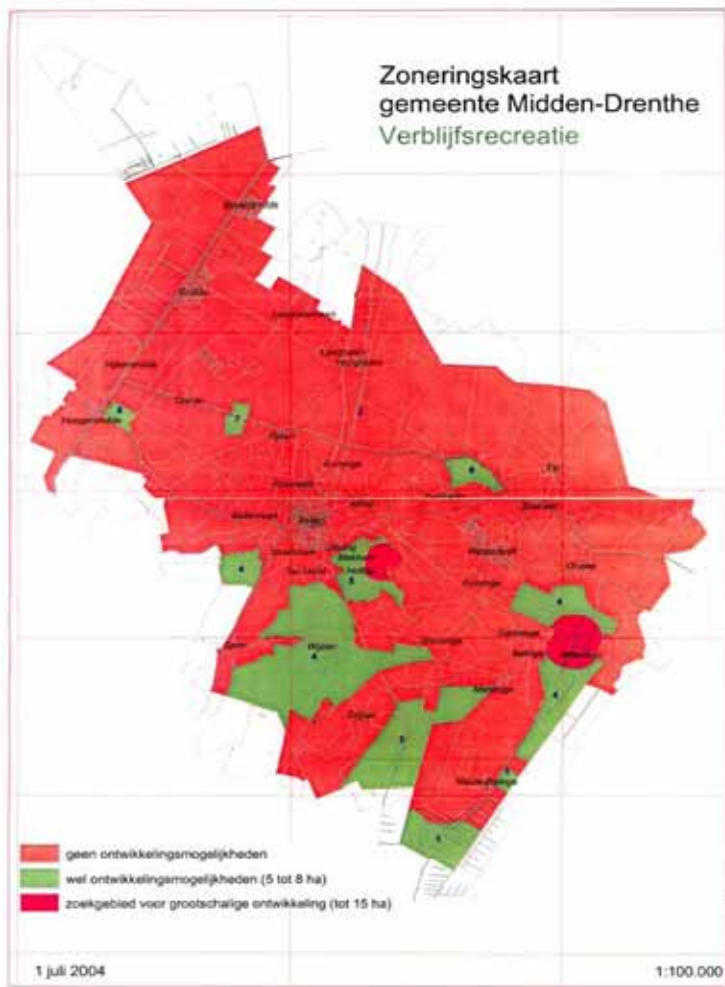
Verkoop

Het verkopen aan huis van agrarische producten wordt door de gemeente beschouwd als detailhandel in streekgebonden producten. De gemeente stelt hieraan de volgende voorwaarden: het moet gaan om de verkoop van producten welke op de boerderij geproduceerd zijn, de detailhandel moet ondergeschikt zijn aan de productiefunctie en de verkoop moet plaatsvinden binnen de bestaande bebouwing.

Agrarisch toerisme

De gemeente heeft beleidscriteria opgesteld voor recreatie en toerisme in Midden- Drenthe. Er is een zoneringskaart (zie figuur 5.3) opgesteld met de volgende mogelijkheden per zone voor verblijfsrecreatie:

- geen ontwikkelingsmogelijkheden
- wel ontwikkelingsmogelijkheden voor uitbreiding of nieuwe vestiging (5 tot 8 hectare)
- zoekgebied grootschalige ontwikkeling (tot 15 hectare).

Figuur 5.3 Zoneringskaart verblifsrecreatie
Bron: Bestemmingsplan buitengebied Midden- Drenthe

Kamperen bij de boer wordt bij recht toegestaan, maar er zijn wel enkele voorwaarden waaraan moet worden voldaan, voordat de vergunning of ontheffing wordt verkregen. Voorwaarden zijn dat er alleen gekampeerd mag worden op het erf dat aansluit bij de bebouwing van het agrarische bedrijf en het kampeerterrein mag niet gelegen zijn in een natuurgebied, beheersgebied, binnen de bebouwde kom of in een gebied met de bestemming Beekdalen I of Essen.

Op de kampeerterreinen bij de boerderijen mogen van 15 maart tot 1 oktober maximaal 15 kampeermiddelen staan. De minicampings zijn bedoeld als nevenactiviteit voor de agrariër en moeten daarom kleinschalig blijven. Bij overschrijding van de toegestane 15 kampeermiddelen krijgt de gemeente klachten van de reguliere campings of de Recron. Wanneer tijdens een controle van de gemeente het maximale aantal kampeermiddelen is overschreden, krijgt de camping een dwangsom opgelegd. Wanneer het toegestane aantal meerdere malen wordt overschreden trekt de gemeente de ontheffing in.

Een andere agrarische overnachtingsmogelijkheid is bed & breakfast. De gemeente staat bed & breakfastvoorzieningen toe bij een agrarische bestemming met maximaal drie appartementen. Een voorwaarde is dat de omliggende agrarische bedrijven er geen hinder van ondervinden in hun milieusituatie. Wanneer het gaat om voormalige agrarische bedrijven of woonbestemmingen is er een vrijstelling vereist.

Stalling van goederen/ dieren

Agrariërs met paardenstalling willen vrijwel altijd een paardrijdbak aanleggen voor hun pensionklanten. Voor het aanleggen van de paardrijdbak is een aanlegvergunning vereist.

In deze aanlegvergunning zijn toetsingscriteria opgenomen over de ruimtelijke inpassing (o.a. afstand tot woningen, afstand en zichtbaarheid vanaf de weg) en een zo gering mogelijke verstoring van het bodemarchief. Naast de paardrijdbak is soms ook een rijhal gewenst. De gemeente wil versterking van het buitengebied zoveel mogelijk tegengaan en het bouwen van nieuwe binnenrijhallen is daarom alleen toegestaan op plekken die grenzen aan de kernen Beilen, Smilde, Bovensmilde en Westerbork. Rijhallen mogen ook worden gebouwd in voormalige agrarische bedrijfsbebouwing grenzend aan de kleine kernen. Dit is overigens vreemd te noemen, want wanneer een agrarisch bedrijfsgebouw in bezit is, is het een privé aangelegenheid of er zand in de schuur wordt gelegd en er zo een rijhal wordt gecreëerd. Er wordt op deze manier niets gebouwd of verbouwd en het is vanaf de buitenkant ook niet te zien.

Het stallen van paarden voor derden wordt door de gemeente niet beschouwd als de exploitatie van een agrarisch bedrijf, omdat hier de gerichtheid op het voortbrengen van dieren ontbreekt. Daarom is hierop de bestemming 'agrarisch aanverwante bedrijven' van toepassing (Bestemmingsplan, 2007).

5.6 Samenvatting

Zoals al eerder opgemerkt is alleen het bestemmingsplan bindend voor burgers. Het bestemmingsplan bepaalt of er een bouwvergunning verleend wordt of niet en is daarom het meest relevante beleid voor de verbreding- en verdiepingactiviteiten. Er is door de gemeente voor sommige nevenactiviteiten specifiek beleid geformuleerd. Over het algemeen geldt dat nieuwe nevenactiviteiten in principe alleen zijn toegestaan in reeds bestaande bebouwing om versterking van het buitengebied zoveel mogelijk te voorkomen. Verder geldt dat er in de zones 1, 2 en 3 ruimere (bouw) mogelijkheden zijn dan in de zones 4,5 en 6 waar over het algemeen dezelfde regels gelden als bij de Vogel- en Habitatrichtlijngebieden: het 'nee, tenzij'- regime. Nieuwe plannen en projecten zijn niet toegestaan als hierdoor de kenmerken of waarden van het gebied aangetast (kunnen) worden. Voor de nevenactiviteiten: kamperen bij de boer, bed & breakfast, zorgboerderijen met dagbesteding, stalling van goederen/ dieren en bewerking of verkoop aan huis geldt dat dit bij recht is toegestaan. Dit houdt in dat de gemeente de nevenactiviteit toestaat wanneer er voldaan wordt aan de voorwaarden die bij die bepaalde nevenactiviteit horen. Voor de nevenactiviteiten: zorgboerderijen met woonmogelijkheden en biovergistingsinstallaties moet een vrijstellingsprocedure worden gevolgd welke gekoppeld is aan ruimtelijke randvoorwaarden. Deze ruimtelijke voorwaarden houden in dat er geen verkeersoverlast, buitenopslag of aantasting van het straatbeeld mag ontstaan.

6 Hoe kunnen de verbreding- en verdiepingsactiviteiten landschappelijk het best worden ingepast?

6.1 Inleiding

Volgens Van Huylbroek en Durand (2003) is er een toegenomen druk waar te nemen voor het beschermen van de omgeving en regio's met unieke elementen. Wanneer het beleid van de verschillende overheden wordt bekeken, blijkt dat zowel op nationaal, provinciaal als gemeentelijk niveau landschappelijke kwaliteit(en) belangrijk worden gevonden en dit zoveel mogelijk moet worden behouden. Bouwen in het buitengebied wordt alleen toegestaan wanneer de landschappelijke kwaliteit niet aangetast wordt. Wanneer er nieuwbouw en/of verbouw plaatsvindt, heeft deze natuurlijk invloed op het landschap, zij het soms in (heel) geringe mate. Zoals in hoofdstuk 4 duidelijk naar voren kwam, blijkt dat verbreding- en verdiepingsactiviteiten op dit moment weinig van invloed zijn op het landschap. Er is namelijk (met uitzondering van de biovergistingsinstallaties) nauwelijks nieuwbouw gerealiseerd, bijna alle nevenactiviteiten zijn in de bestaande bebouwing gehuisvest. In de toekomst is het mogelijk dat er toch wel enige druk op het landschap kan ontstaan (ook door andere functies). Daarom is het belangrijk, dat wanneer er nieuwbouw en/of verbouw plaatsvindt, de invloed ervan op het landschap geminimaliseerd wordt en dat de bouwwerken landschappelijk zo goed mogelijk ingepast worden. In dit hoofdstuk zal onderzocht worden hoe bouwwerken ingepast kunnen worden in het landschap en wat de rol is die overheden hierin (kunnen) spelen. In paragraaf 6.2 zal het beleid van de overheden in het kader van landschappelijke inpassing worden besproken en in paragraaf 6.3 zullen er enige voorbeelden worden besproken van landschappelijke inpassing.

6.2 Beleid landschappelijke inpassing overheden

Het ministerie van LNV verlangt van de provincies en gemeenten dat ontwikkelingen, zoals bouwen in het buitengebied, alleen worden toegestaan als het bijdraagt aan de landschappelijke kwaliteit en het landschap er niet op achteruit gaat. Een mooi landschap trekt recreanten, nieuwe bedrijven en bewoners aan. Het ministerie van LNV wil gemeenten en provincies faciliteren bij het ontwikkelen van hun landschapsbeleid. De provincies en gemeenten krijgen van het Rijk, in de nota Ruimte, meer mogelijkheden om te bepalen waar en hoe er in het buitengebied gebouwd mag worden.¹⁷ De VROM raad (welke de regering en de beide kamers der Staten-Generaal onder andere adviseert over de hoofdlijnen van het beleid over duurzame kwaliteit van de leefomgeving) is van mening dat een generiek landelijk beleid onmogelijk en ongewenst is vanwege de landschappelijke verscheidenheid in Nederland. De provincie zou, volgens de VROM raad, het meest geschikte niveau zijn om landschappelijk beleid te ontwikkelen. De reden hiervoor is dat de provincie redelijk onafhankelijk is bij bouwplannen, en ze dus enige afstand kan houden wanneer de (bouw)initiatieven beoordeeld moeten worden. De gemeente moet op haar beurt weer gebiedsspecifiek beleid ontwikkelen en moet bindende voorschriften aan burgers opleggen. Het 'nee, tenzij'-beleid, wat naar voren kwam in hoofdstuk 5, vindt de VROM raad goed beleid, omdat er hierdoor ruimte wordt gegeven om in het buitengebied te bouwen, maar wel op de voorwaarde dat de kernkwaliteiten en de identiteit van het landschap behouden of, liever nog, versterkt wordt. Soms moet de bouwaanvrager ook een tegenprestatie leveren op het gebied van landschap, natuur of milieu, bijvoorbeeld een houtwal aanleggen. Het beleid

¹⁷ <http://www.minlnv.nl/ols>.

kan per gemeente of provincie sterk verschillen, wat ook logisch is omdat het landschap per gebied ook sterk kan verschillen.¹⁸ Bovendien variëren de landschappelijke effecten van de bouwwerken ook sterk per situatie. De mate van verstoring hangt bijvoorbeeld af van de hoogte van het gebouw, type en vormgeving, locatie en de cultuurhistorische en landschappelijke context. De inplaatsing van bouwwerken vereist dus gebiedsspecifiek maatwerk. Overigens is het ook zo, dat de mate van zichtbaarheid in het landschap per verbreding- of verdiepingsactiviteit verschilt. Agrarisch toerisme, de stalling van paarden en verkoop aan huis zijn direct zichtbaar in het landschap, doordat er kampeermiddelen op het terrein van de mini-camping staan, er paarden in een omheinde weide lopen en er uithang/stoepborden langs de weg staan (De Bont, e.a., 2007). Biovergistingsinstallaties zijn ook direct zichtbaar in het landschap en hebben een grote invloed op de beeldkwaliteit van het landschap door de grote omvang van de installaties. Stalling van goederen en verwerking van agrarische producten zijn daarentegen niet zichtbaar in het landschap

6.2.1 Gemeente Midden- Drenthe

Zoals ook al is vastgesteld in hoofdstuk 5, wil de gemeente Midden- Drenthe ontwikkelingsmogelijkheden bieden voor de (nevenactiviteiten van de) landbouw maar op voorwaarde dat het landschappelijke karakter behouden blijft of versterkt wordt. De gemeente wil dat nevenactiviteiten zoveel mogelijk gevestigd worden in de bestaande bebouwing om verstening van het buitengebied te voorkomen (Bestemmingsplan, 2007). Wanneer agrariërs nevenactiviteiten, zoals een minicamping, hebben hangt het succes voor een groot deel af van de omgeving waarin het kampeerterrein zich bevindt. Ook voor de nevenactiviteiten zoals verkoop aan huis of een zorgboerderij, heeft een mooie uitstraling van de boerderij en de omgeving een positieve aantrekkingskracht op klanten (VROM raad, 1999). Zoals ook al naar voren kwam in hoofdstuk 4, hebben de nevenactiviteiten in Midden-Drenthe (met uitzondering van de biovergistingsinstallaties) een geringe invloed op het Drentse landschap. Er is praktisch geen nieuwbouw gepleegd voor de nevenactiviteiten en wanneer dit wel het geval is, dan valt dit in het niet bij de overige grote bouwwerken op het agrarische bouwperceel. Voor zover nodig/ mogelijk zijn alle onderzochte nevenactiviteiten landschappelijk goed ingepast. De agrarische minicampings zijn alle rondom beplant met struiken en bomen en vanaf de weg zijn de kampeermiddelen nauwelijks zichtbaar. Er was in de gemeente één agrariër met stalling van paarden als nevenactiviteit, maar dit was kleinschalig en de weide was achter de bedrijfsloodsen en dus niet zichtbaar vanaf de weg. In de gemeente zijn meerdere voorbeelden zichtbaar van particulieren die paarden houden, welke hun weideomheining, paardrijdbak en rijhal landschappelijk niet ingepast hebben (zie onderstaande foto's).

Paardrijdbak

Weideomheining en paardrijdbak

Rijhal

Instrumenten gemeente

Voor de landschappelijke inpassing van nieuwe bebouwing heeft de gemeente de volgende beleidsinstrumenten in handen waarmee ze kan bepalen waar en hoe er gebouwd wordt: het bestemmingsplan, de welstandsnota, het beeldkwaliteitplan en het landschapsbeleidsplan.

¹⁸ <http://www.vromraad.nl/Download/buitenbouwen.pdf>

Bestemmingsplan

Wanneer er nieuwbouw plaatsvindt of wanneer het bouwperceel uitgebreid moet worden moet er voldaan worden aan het toetsingskader van het bestemmingsplan. In het bestemmingsplan zijn randvoorwaarden opgenomen met betrekking tot de concentratie van de bebouwing, ruimtelijke samenhang met de al aanwezige gebouwen en de landschappelijke, cultuurhistorische en natuurlijke waarden op het bouwperceel. Bij vergroting van het agrarische bouwperceel moet er ook gelet worden op het verkavelingspatroon, waarop moet worden aangesloten.

Wanneer er voor een bouwaanvraag een vrijstellings- of wijzigingsprocedure gevolgd moet worden, is deze gekoppeld aan ruimtelijke randvoorwaarden. Deze randvoorwaarden houden in, dat er geen verkeeroverlast, buitenopslag of aantasting van het straatbeeld mag ontstaan. Tot nu toe kan er alleen bij de gronduitgifte voor de bouw van een installatie uit de categorieën A, B of C, een beplantingsplan als voorwaarde gesteld worden, verder zijn er (nog) geen instrumenten welke dit af kunnen dwingen.

Welstandsnota

Een belangrijk instrument bij de landschappelijke inpassing van nieuwbouw is de welstandsnota, waarin algemene, gebiedsgerichte toetscriteria zijn opgenomen. Een bouwaanvraag moet getoetst worden aan de welstandsnota. Met de gebiedsgerichte criteria kan er onderzocht worden, hoe de nieuwbouw in het omringende landschap zal staan. De gemeente bestaat uit verschillende soorten landschappen of gebieden, waardoor er dus gebiedsgericht gekeken moet worden en waardoor er per gebied specifieke welstandcriteria gelden. Over het algemeen geldt voor kenmerkende ruimtelijke structuur en de gevarieerde (karakteristieke) bebouwing een handhavingsbeleid (Besteminsplan, 2007).

Beeldkwaliteitplan (BKP)

In het BKP zijn richtlijnen voor bebouwing en de ligging in het landschap opgenomen. De landschappelijke en cultuurhistorische waarden en de bebouwingstypen van een gebied worden erin beschreven en het geeft een visie over de beeldkwaliteiten van het landschap welke behouden en versterkt moeten worden. Volgens het BKP kunnen nieuwe gebouwen landschappelijk goed ingepast worden, door bij het bouwen aan te sluiten bij de streekeigen identiteit en het type landschap in het gebied. Op een agrarisch bedrijf zijn er verschillende beeldkwaliteiten aanwezig zoals: de erfdeling, afmetingen van de gebouwen, bouwmaterialen, ligging ten opzichte van de openbare weg, hekwerken of hagen (Besteminsplan, 2007).

Landschapsbeleidsplan (LBP)

In veel gemeenten is het beleid op het gebied van natuur en landschap vastgelegd in een LBP. In het LBP staat beschreven hoe het landschap zich moet ontwikkelen en welke maatregelen hiervoor nodig zijn. Bij nieuwe ruimtelijke (ontwikkelings)mogelijkheden worden er randvoorwaarden gesteld, waarbij er rekening wordt gehouden met het landschap. De aanwezige landschapkenmerken en de landschappelijke verscheidenheid moeten in stand gehouden worden en waar mogelijk versterkt worden (Besteminsplan, 2007).

6.2.2 Provincie Drenthe

De provincie Drenthe vindt dat verbreding- en verdiepingsactiviteiten een plaats verdienen in het buitengebied. De provincie vindt het hierbij belangrijk dat de verschijning van het gehele bedrijf landschappelijk goed ingepast wordt en dat er goed gekeken wordt naar het omringende landschap en het ruimtelijke karakter van het gebied. Daarnaast moet het agrarische bedrijf wel de uitstraling van een agrarisch bedrijf houden.

De provincie Drenthe wil een goede landschappelijke inpassing van gebouwen bereiken, door een beplantingsplan bij de ruimtelijke onderbouwing te verlangen bij een aanvraag of goedkeuring. De gebouwen moeten zo goed mogelijk ingepast worden door goed te kijken naar en zich aan te passen aan het omringende landschap en het ruimtelijke karakter van het buitengebied.

Wanneer op het agrarische bouwperceel de gebouwen herschikt worden is het de bedoeling dat de ruimtelijke samenhang op het erf verbetert. In het POP staan ook enkele uitgangspunten met betrekking tot bouwen in het buitengebied, zoals de bebouwing met kap, een passende dakhelling en een beperkte goot- en bouwhoogte (POP2 Drenthe, 2004).

De provincie heeft een Ruimte voor Ruimte regeling opgesteld. Hierin staat dat in ruil voor het afbreken en opruimen van vrijkomende agrarische gebouwen het recht wordt verworven om een woonhuis op dezelfde plaats te bouwen. Vervolgens staat er in het POP dat het daarbij geen verschil maakt of de landschapsontsierende bebouwing nog agrarisch in gebruik is, of dat het agrarische gebruik inmiddels is beëindigd. Hierbij suggereert de provincie dus dat alle grootschalige (agrarische) bebouwing in het buitengebied landschapsontsierend is.

In de provincie Drenthe heeft de politieke partij D66 de notitie 'zuinig op Drenthe' gemaakt. In deze notitie maakt de partij zich grote zorgen over een aantal kwaliteiten van het Drentse landschap. Het landschap zou verrommelen door (lelijke) (bij)gebouwen, waarvoor concrete maatregelen moeten worden genomen. De directe verantwoordelijkheid ligt volgens de partij met name bij de gemeente met het bestemmingsplan. In de notitie worden voorstellen gedaan over wat de provincie en gemeenten kunnen doen om de landschappelijke inpassing van gebouwen te verbeteren. Enkele voorstellen zijn bijvoorbeeld dat gemeenten in hun bestemmingsplan een groenplan opnemen waarin de inpassing van bebouwing wordt vastgelegd. Een bouwvergunning zou gekoppeld moeten worden aan een beplantingsplan en schuren met rieten daken zouden een subsidie van de provincie moeten krijgen.¹⁹

6.3 Landschappelijke inpassing

Om (nieuwe) bouwwerken landschappelijk goed in te passen is het belangrijk om specifieke, streekeigen kenmerken, zoals streekeigen architectuur en erfbeplanting, te benutten. Wanneer er een nieuwe loods gebouwd wordt, wordt er vaak gebouwd volgens een (goedkoop) standaardontwerp met damwandprofielen. In plaats van damwandprofielen zou er ook gekozen kunnen worden voor het materiaal hout, wat mooier oogt. Vaak kan er met kleine details al veel worden bereikt, bijvoorbeeld met luiken, het kleurgebruik van de baksteen, het houtwerk en de erfbeplanting.

Sommige provincies en gemeenten stimuleren landschappelijk bouwen met behulp van subsidies. Voor sommige projecten of ontwerpen is er ook een financieringsmogelijkheid door LEADER + en/of een Belvédère projectsubsidie. In box 6.1 wordt er een voorbeeld beschreven dat gaat over het ontwerp van een streekeigen Groninger schuur, welke ook is medegefinancierd door LEADER, Belvédère en de provincie Groningen (Belvédère, 2007).

¹⁹ <http://www.drenthe.nl>

De Agrarische Natuur- en landschapsvereniging Wierde&Dijk uit Noord-Groningen vindt dat veel nieuwe agrarische schuren qua vorm, grootte, kleur en materiaalgebruik niet goed passen in het open Groninger landschap. Ze ontwierp daarom een streekeigen schuur welke goed aansluit bij de streekeigen bebouwing, en ook gebruiksvriendelijk is voor de agrariër. Er zijn schuren voor verschillende functies ontworpen: aardappelopslag, vee en machineopslag.

Het project is uitgevoerd door een architect welke samenwerkte met een landschapsarchitecte en agrariërs. Eerst werd de regionale identiteit van het Groninger landschap vastgelegd. Daarna werden de randvoorwaarden voor het bouwen op de agrarische bouwpercelen vastgesteld. Vervolgens werden de kenmerken van de Groninger schuren, bijvoorbeeld architectuur, kleur, materiaal en ontwerp vastgesteld. Tot nu toe zijn er nog maar op twee plaatsen in de provincie de streekeigen schuren gebouwd. Dat dit aantal gebouwde streekeigen schuren nog niet hoger ligt, hangt samen met het feit dat de streekeigen schuur duurder is dan de standaardschuur. Toch is het vaak zo, dat van geslaagde voorbeelden van landschappelijke inpassing een stimulerende werking uitgaat.

Box 6.1 Streekeigen bebouwing
Bron: Belvédère, 2007

Recreatie

In de zoneringskaart van de provincie worden in bepaalde zones ook bepaalde eisen/ criteria gesteld. De landschappelijke verscheidenheid van de zones moet namelijk in stand worden gehouden of liever nog versterkt worden. Zo is in zone 3 de vestiging van recreatiebedrijven alleen toegestaan als de natuurwaarden niet aangetast worden en er voldoende landschappelijke inpassing is. Voor grootschalige nieuwe ontwikkeling van verblijfsrecreatie wordt alleen medewerking verleend wanneer er van te voren een visie voor een groter gebied wordt opgesteld, waarin onder andere het landschap en landschappelijke inpassing worden betrokken. In box 6.2 wordt er een voorbeeld beschreven van een camping in landschapstijl.

Voor de vestiging van kleinschalige overnachtingsmogelijkheden op de boerderij (kamperen bij de boer, pensions/ appartementen) geldt, dat de kwaliteit van het landelijke gebied in stand moet worden gehouden, omdat de landschappelijke kwaliteiten en de historische bebouwing aantrekkelijk zijn voor toeristen en recreanten (POP2 Drenthe, 2004).

In Zwiggelte (Midden- Drenthe) loopt momenteel een project om de uitbreiding van een camping landschappelijk in te passen (zie plaatje hieronder). Voor de landschappelijke inpassing is de hulp ingeroepen van Landschapsbeheer Drenthe. De recreatiewoningen hebben allemaal rieten daken, in en rondom het kampeerterrain wordt er alleen gebruik gemaakt van inheemse bomen en struiken, er is natuurontwikkeling gerealiseerd met kikkerpoelen en er is een ecologische zone aangelegd. Voor het landschappelijk (her) inrichten van kampeerterrainen zijn er subsidiemogelijkheden, dit geldt ook voor de kleinere kampeerterrainen bij de boer.

Box 6.2 Camping in landschapsstijl
Bron: Landschapsbeheer Drenthe, 2007

Paard & Landschap

Het ministerie van LNV heeft in 2006 de visie paard & landschap opgesteld. Met deze visie wil zij voorwaarden scheppen om paarden een goede plek te geven in het Nederlandse landschap. De witte linten, paardrijdbakken, rijhallen en zeecontainers hebben volgens vele mensen een negatieve invloed op het landschap. Het is daarom belangrijk, dat er bij het aanleggen van deze bouwwerken gelet wordt op de vormgeving, materiaalgebruik, kleur en beplanting.

Het Rijk vindt dat de verantwoordelijkheid voor een betere landschappelijke inpassing van de paardenvoorzieningen bij de provincies en gemeenten ligt. De provincies moeten randvoorwaarden creëren en de gemeentes moeten bij de vergunningverlening van uitbreiding of nieuwbouw, voorwaarden stellen met betrekking tot het aanplanten van streekeigen beplanting voor landschappelijke inpassing.

Het Rijk ziet voor zichzelf vooral een aanvullende en faciliterende rol als stimulator weggelegd. Het ministerie van LNV en VROM hebben aan de provincies en gemeenten de handreiking Kwaliteit Landschap aangeboden. De handreiking is een handleiding om landschapsbeleid op regionaal niveau uit te werken. Het ministerie van LNV heeft daarnaast ook een voorbeeldenboek van landschappelijke inpassing van paardenbedrijven aan gemeenten gegeven. Volgens het LNV (2006) is het ook belangrijk dat de ondernemers in de paardensector zelf ook meer aandacht schenken aan de streekeigen vormgeving van de gebouwen en voorzieningen op en rond het erf.

Het ministerie van LNV heeft voor de meest voorkomende landschapstypen in Nederland (essenlandschap, kampenlandschap, veenontginningslandschap en heideontginningslandschap) kenmerken beschreven welke het landschap bepalen. Aan de hand van deze kenmerken kan er met landschappelijke inpassing aan de slag worden gegaan. Bijvoorbeeld in het essenlandschap zijn houtwallen, boomsingels en hagen van beuk en meidoorn karakteristieke beplantingen. Bij de landschappelijke inpassing van (nieuwe) bouwwerken moeten deze streekeigen planten en bomen zoveel mogelijk aangeplant worden om bijvoorbeeld de rijhal uit het zicht te houden. Wanneer een nieuw bouwwerk in het bos

geplaatst wordt, moet deze zoveel mogelijk bij de bosrand geplaatst worden waardoor het minder opvalt. Qua landschappelijke inpassing van een omheining past in een bosrijk landschap een houten omheining het beste, terwijl in een open landschap groen lint het mooiste past in het landschap. Op onderstaande foto's zijn voorbeelden te zien van hoe een paardrijdbak, omheining en een schuur landschappelijk goed ingepast kunnen worden.

witte linten en paardrijdbak
(niet ingepast)

groene linten en reliëf
(wel ingepast)

inpassing schuur met beplanting

De invloed op het landschap kan op verschillende niveau's worden bekeken:

- De grote bouwwerken zoals: boerderij/ woonhuis/ stal/ rijhal.
Bij het bouwen van deze grote bouwwerken moet er gelet worden op de architectuur, streekeigen bouw, kleur en het materiaalgebruik. Daarnaast moet er goed bekeken worden hoe de ligging van de gebouwen op het bouwperceel is. Wanneer er een nieuw gebouw geplaatst moet worden, wordt dit het meest aan het zicht onttrokken wanneer dit aan de achterzijde van reeds bestaande gebouwen gebouwd wordt.
- De kleinere bouwwerken zoals: paardrijdbak/ stapmolen/ paddock.
Net als bij de grote bouwwerken moet er bij het bouwen van de kleine bouwwerken ook gekeken worden naar de ligging van de bestaande gebouwen op het bouwperceel. Daarnaast moet er bij het bouwen gelet worden op: de hoogte, kleurgebruik en de materiaalkeuze. Voor de landschappelijke inpassing van een paardrijdbak of omheining is het realiseren van reliëf een goede keuze, evenals het aanplanten van erfbeplanting.
- Het niveau van het erf en de beplanting zelf: er moet gekeken worden naar de indeling van het erf en de beplanting. Een erf kan landschappelijk goed ingepast worden met erfbeplanting (houtsingel, hagen, bomen), een goede kleur en materiaalkeuze.
- Het laatste niveau is de ligging van het geheel in het landschap. Er moet rekening worden gehouden met het omringende landschap waarop de nieuwe bouwwerken moeten aansluiten met streekeigen beplanting en streekeigen bouw (LNV, 2006).

7 Conclusies en aanbevelingen

7.1 Conclusies

Door verbreding en verdieping van de landbouw verandert het landschap. Er worden maneges, verblijfsaccommodaties voor toeristen, windmolens en biovergistingsinstallaties gebouwd, wat de aanblik van het rurale landschap verandert. Maar, landschappen veranderen altijd, omdat een landschap dynamisch is en onder invloed staat van sociale, economische en politieke processen. Deze landschapsveranderingen worden door burgers veelal negatief gewaardeerd, vanwege een verlies aan diversiteit en identiteit (Antrop, 2005). In dit onderzoek staat landschapsverandering centraal, wat veroorzaakt wordt door verbreding en verdieping van de landbouw. Om te onderzoeken in welke mate het rurale landschap nu precies verandert door verbreding en verdieping van de landbouw, is er een veldonderzoek gedaan in de gemeente Midden- Drenthe. Aan de hand van het veldonderzoek in Midden- Drenthe kan ook in praktische zin de onderzoeksvraag beantwoord worden, welke naar voren werd gebracht in hoofdstuk 1: *'In welke mate verandert het rurale landschap door verbreding en verdieping van de landbouw?'*

Naar aanleiding van het veldonderzoek kan vastgesteld worden, dat het met de invloed op het rurale landschap door de onderzochte nevenactiviteiten op dit moment nogal meevalt. Voor agrarisch toerisme, stalling van goederen/ dieren, bewerking, verkoop en zorgboerderijen heeft er in de gemeente vrijwel geen nieuwbouw plaatsgevonden. Wanneer er wel (kleinschalige) nieuwbouw of verbouw plaats heeft gevonden, valt dit in het niet bij de overige grote bouwwerken op het agrarische bouwperceel. Bijna alle bedrijven hebben de nevenactiviteiten in de bestaande bebouwing gehuisvest. Voor agrarisch toerisme geldt dat er bij sommige agrarische bedrijven wel nieuwbouw voor gerealiseerd is, maar dit is in alle gevallen landschappelijk goed ingepast met bomen en struiken en daardoor vanaf de weg of in het landschap nauwelijks zichtbaar. Voor de biovergistingsinstallaties heeft er uiteraard wel nieuwbouw plaatsgevonden en deze zijn ook duidelijk zichtbaar in het landschap door de grote omvang van de installaties.

Dat bijna alle activiteiten in de bestaande gebouwen gesitueerd zijn, heeft ook te maken met het beleid dat de gemeente voert. De gemeente wil verstening van het buitengebied zoveel mogelijk voorkomen en de nevenactiviteiten moeten zoveel mogelijk in de bestaande agrarische bedrijfsgebouwen of boerderijen gehuisvest worden. Ook maakt het verschil in welke zone de (bouw)ontwikkelingen plaatsvinden. In de gebiedszonering welke de gemeente heeft opgesteld, zijn er in de zones 1 tot en met 3 (veel) ruimere (bouw)mogelijkheden voor agrarische bedrijven dan in de zones 4 tot en met 6, waar overwegende het 'nee' of het 'nee, tenzij'- regime geldt. Nieuwe plannen en projecten zijn dan niet toegestaan als hierdoor de kenmerken of natuurwaarden van het gebied aangetast (kunnen) worden en grootschalige ontwikkelingen zijn alleen mogelijk wanneer er van te voren een gebiedsvisie wordt opgesteld. Deze visie wordt gemaakt voor een groter gebied, waarin landschap, natuur en landbouwkundige ontwikkelingen worden betrokken (Bestemmingsplan, 2007).

Voor de nevenactiviteiten: kamperen bij de boer, bed & breakfast, zorgboerderijen met dagbesteding, stalling van goederen/ dieren en bewerking of verkoop aan huis geldt dat dit bij recht is toegestaan. Dit houdt in dat de gemeente de nevenactiviteit toestaat wanneer er voldaan wordt aan de voorwaarden die bij die bepaalde nevenactiviteit horen. Bijvoorbeeld bij verkoop aan huis stelt de gemeente de voorwaarden dat het moet gaan om de verkoop van producten welke op de boerderij geproduceerd zijn, de detailhandel moet ondergeschikt zijn aan de productiefunctie en de verkoop moet plaatsvinden binnen de bestaande bebouwing. En bij een minicamping gelden de voorwaarden dat er alleen gekampeerd mag

worden op het erf dat aansluit bij de bebouwing van het agrarische bedrijf en het kampeerterrein mag niet gelegen zijn in een natuurgebied, beheersgebied, binnen de bebouwde kom of in een gebied met de bestemming Beekdalen I of Essen.

Voor de nevenactiviteiten: zorgboerderijen met woonmogelijkheden en biovergistingsinstallaties moet een vrijstellingsprocedure gevolgd worden welke gekoppeld is aan ruimtelijke randvoorwaarden. Deze ruimtelijke voorwaarden houden in, dat er geen verkeersoverlast, buitenopslag of aantasting van het straatbeeld mag ontstaan.

Het beleid voor nevenactiviteiten van agrarische bedrijven kan per gemeente of provincie sterk verschillen, wat ook logisch is omdat het landschap, de natuur en de economische situatie per gebied ook sterk kan verschillen.²⁰ Bovendien variëren de landschappelijke effecten van bouwwerken ook sterk per situatie. De mate van verstoring hangt bijvoorbeeld af van: de hoogte van het gebouw, type, vormgeving, locatie en de cultuurhistorische en landschappelijke context. De inpassing van bouwwerken in het landschap vereist dus gebiedsspecifiek maatwerk.

Overigens is het ook zo dat de mate van zichtbaarheid in het landschap per verbreding- of verdiepingactiviteit verschilt. Stalling van goederen en verwerking van agrarische producten zijn niet zichtbaar in het landschap. Agrarisch toerisme, de stalling van paarden en verkoop aan huis zijn daarentegen wel direct zichtbaar in het landschap, doordat er kampeermiddelen op het terrein van de minicamping staan, er paarden in een omheinde weide lopen en er uithang/stoepborden langs de weg staan. (De Bont, e.a., 2007). De biovergistingsinstallaties zijn ook duidelijk zichtbaar in het landschap door de grote omvang van de installaties. Zoals reeds eerder vermeld, valt het met de zichtbaarheid in het landschap van de nevenactiviteiten (met uitzondering van de biovergistingsinstallaties) op dit moment wel mee. Voor zover nodig/ mogelijk zijn alle onderzochte nevenactiviteiten landschappelijk goed ingepast. De agrarische minicampings zijn alle rondom beplant met struiken en bomen en vanaf de weg zijn de kampeermiddelen nauwelijks zichtbaar. Er was in de gemeente één agrariër met stalling van paarden als nevenactiviteit, maar dit was kleinschalig en de weide was achter de bedrijfsloodsen en dus niet zichtbaar vanaf de weg. In de gemeente zijn wel meerdere voorbeelden zichtbaar van particulieren die paarden houden, welke hun weideomheining, paardrijbak en rijhal landschappelijk niet ingepast hebben.

Om de invloed van (nieuwe) bouwwerken in het rurale landschap te beperken, is het belangrijk dat de gebouwen goed ingepast worden in het landschap. Landschappelijke inpassing kan bereikt worden met specifieke, streekeigen kenmerken, zoals streekeigen architectuur, kleurgebruik van de baksteen, het houtwerk en de erfbeplanting.

Het ministerie van LNV verlangt van de provincies en gemeenten dat ontwikkelingen, zoals bouwen in het buitengebied, alleen worden toegestaan als het bijdraagt aan de landschappelijke kwaliteit en het landschap er niet op achteruit gaat. De overheden proberen alle functies in het rurale landschap een plekje te geven, wat bereikt kan worden door ruimte te bieden om te bouwen in het buitengebied, maar onder randvoorwaarden. Landschappelijke inpassing is één van de randvoorwaarden.

7.2 Aanbevelingen

Zowel in het bestemmingsplan van de gemeente Midden- Drenthe als in het POP van de provincie Drenthe wordt er veelvuldig gesproken over landschappelijke inpassing van gebouwen. Maar er zijn geen heldere voorwaarden over hoe gebouwen landschappelijk het best ingepast kunnen worden. Het verdient daarom aanbeveling om een paragraaf hierover op te nemen in het bestemmingsplan en het POP. Hierbij is het belangrijk dat er duidelijke voorbeelden en foto's van streekeigen beplanting en streekeigen bouw met vormgeving, kleur en materiaalgebruik weergegeven worden. Er kan hierbij gebruik worden gemaakt van

²⁰ <http://www.vromraad.nl/Download/buitenbouwen.pdf>

de handreiking Kwaliteit Landschap en het voorbeeldenboek over landschappelijke inpassing van paardenbedrijven, welke het ministerie van LNV en VROM hebben aangeboden aan de provincies en gemeenten.

Daarnaast kan landschappelijke inpassing gestimuleerd worden door de vergunningscriteria te versoepelen wanneer er veel bomen en struiken gepoot worden om het bouwwerk uit het zicht te krijgen en de overheden zouden subsidies kunnen verstrekken wanneer er landschappelijk wordt gebouwd (streekeigen bouw en streekeigen beplanting).²¹ Maar wanneer past een bouwwerk mooi in het landschap? Voor de één moet een gebouw een eenheid vormen met het regionale landschap, voor de ander is dit helemaal niet belangrijk, weer een ander wijst op de vele bouwwerken die niet streekeigen zijn en de al bestaande horizonvervuiling, waardoor er nog wel meer van deze bouwwerken bij kunnen. Ondanks alle verschillende meningen is het belangrijk dat het landschap goed beheerd wordt. Toch is het mijn inziens niet goed om alle gebouwen achter bosjes te verstoppen. Het is immers wel een ontwikkeling en van een agrarisch bedrijf mag ook wat gezien worden, maar dan met mate.

Een aanbeveling voor het CBS en het ministerie van LNV is, dat de definities van verbreding en verdieping eens goed onder de loep moeten worden genomen, alvorens er weer cijfers gepubliceerd worden. De begrippen verbreding en verdieping worden, ten onrechte, nogal eens door elkaar heen gebruikt. Volgens de definitie van het CBS is verbrede landbouw “het uitvoeren van min of meer aan het boerenbedrijf verwante taken, waardoor agrariërs extra inkomsten verkrijgen” (CBS, 2006). Deze definitie is volgens mij te breed bemeten. Volgens het CBS vallen ook de bewerking en verkoop van de landbouwproducten onder verbreding, terwijl dit duidelijk onder verdieping valt.

Ook het ministerie van LNV ziet verdieping voor verbreding aan. Zo worden in een visie van het LNV (2005: 57) kaas maken en huisverkoop als verbredingsactiviteiten beschouwd, terwijl het verdiepingsactiviteiten zijn.

Een aanbeveling voor het LEI is dat de gegevens actueel moeten blijven. In het veldonderzoek zijn er diverse ‘nieuwe’ agrarische bedrijven ontdekt met verbreding en/of verdiepingsactiviteiten welke niet bij de gegevens stonden. Een goed voorbeeld hiervan is een akkerbouwbedrijf welke als nevenactiviteit een minicamping heeft, waarbij er diverse bouwactiviteiten hebben plaatsgevonden (overigens landschappelijk goed ingepast).²²

²¹ <http://www.landschapsbeheer.nl>

²² <http://www.debosrand-spier.net/>

Literatuurlijst

Literatuur

- Bestemmingsplan buitengebied gemeente Midden- Drenthe, 2007.
- Bont, C.J.A.M. de e.a., *Schaalvergroting en verbreding in de Nederlandse landbouw in relatie tot natuur en landschap*, Den- Haag: LEI, 2007.
- Broekhuizen, R. van en A. van Cooten, *Atlas van het vernieuwend platteland*, Doetichem: Misset, 1997.
- Huigen, P.P.P., *Noord-Groningen: Platteland van de toekomst?* Utrecht: Universiteit Utrecht, 1993.
- Huigen, P.P.P., *Verliest het platteland zijn streken?* Inaugurale rede, Groningen: Rijksuniversiteit Groningen, 1996.
- Huylenbroeck, G. van en G. Durand, *Multifunctional Agriculture: A New Paradigm for European Agriculture and Rural Development*, Aldershot: Ashgate, 2003.
- Ilbery, B, *The Geography of Rural Change*, Harlow: Prentice Hall, 1998.
- Ilbery, B. en I. Bowler, *From agricultural productivism to post- productivism*. Pp. 57-84, In: B. Ilbery, *The Geography of Rural Change*, Harlow: Prentice Hall, 1998.
- Long, A. en J.D. van der Ploeg, *Endogenous development: Practices and perspectives*. Pp. 1–6, In: J.D. van der Ploeg and A. Long eds, *Born from within: practice and perspectives of endogenous rural development*, Assen: Van Gorcum, 1994b.
- Ploeg, J.D. van der, *Styles of farming: an introductory note on concepts and methodology*. Pp. 7–30, In: J.D. van der Ploeg and A. Long eds, *Born from within: practice and perspectives of endogenous rural development*, Assen: Van Gorcum, 1994a.
- Ploeg, J.D. van der en D. Roep, *Multifunctionality and rural development: the actual situation in Europe*. Pp. 37-54, In: G. Van Huylenbroeck en G. Durand, *Multifunctional Agriculture: A New Paradigm for European Agriculture and Rural Development*, Aldershot: Ashgate, 2003.
- Provinciaal Omgevingsplan Drenthe, POP-II Drenthe, 2004.
- Strijker, D. en P.P.P. Huigen, *De relatie tussen landbouw en samenleving: een proces van afstoten en aantrekken. Essay voor de verkenning "Veranderende relaties tussen landbouw en maatschappij op weg naar 2015"*, Den- Haag: NRLO, 1998.
- Vernimmen, T. e.a., *Diversification of a survival strategy for marginal farms: exploratory research*, In: G. Van Huylenbroeck en G. Durand, *Multifunctional Agriculture: A New Paradigm for European Agriculture and Rural Development*, Aldershot: Ashgate, 1998.

- Vrom-raad, *Sterk en mooi platteland: advies over strategieën voor de landelijke gebieden*, Den- Haag: Vrom-raad, 1999.
- Woods, M., *Rural geography: Processes, Responses and Experiences in Rural Restructuring*, Londen: SAGE Publications Ltd, 2005.

Internet

- LNV, 2005:
http://www.minlnv.nl/portal/page?_pageid=116,1640848&_dad=portal&_schema=PORTAL&p_document_id=110888&p_node_id=180427&p_mode=BROWSE, Visie ministerie van LNV: *Kiezen voor landbouw*, laatst bezocht op 13 april 2007.
- <http://www.rural-impact.net>, laatst bezocht op 21 april 2007.
- http://www.lei.dlo.nl/publicaties/PDF/2000/1_xxx/1_00_12.pdf#search=%22productiekolom%20toelevering%22, laatst bezocht op 20 mei 2007.
- <http://www.cbs.nl>, laatst bezocht op 20 mei 2007.
- CBS, 2001:
<http://www.cbs.nl/nlNL/menu/themas/landbouw/publicaties/artikelen/archief/2001/2001-0851-wm.htm>, laatst bezocht op 20 mei 2007.
- <http://www2.minvrom.nl/notaruimte/>, laatst bezocht op 20 mei 2007.
- <http://www.zorgboerderijendrenthe.nl>, laatst bezocht op 20 mei 2007.
- <http://www.glutenvrijmeel.nl>, laatst bezocht op 20 mei 2007.
- <http://www.brennel.nl>, laatst bezocht op 20 mei 2007.
- <http://www.debosrand-spier.net/>, laatst bezocht op 22 mei 2007
- LEI, 1999:
http://library.wur.nl/wasp/bestanden/LUWPUBRD_00337753_A502_001.pdf, laatst bezocht op 22 mei 2007.
- LNV, 2006:
http://www.minlnv.nl/cdipub/servlet/CDLServlet?p_file_id=14312, Visie ministerie van LNV: *Paard & landschap*, laatst bezocht op 15 juni 2007.
- <http://www.minlnv.nl>, laatst bezocht op 15 juni 2007.
- http://www.minlnv.nl/portal/page?_pageid=116,1641050&_dad=portal&_schema=PORTAL&p_document_id=110689&p_node_id=187833&p_mode=BROWSE, laatst bezocht op 15 juni 2007.
- http://www.minlnv.nl/portal/page?_pageid=116,1640949&_dad=portal&_schema=PORTAL&p_document_id=110237&p_node_id=278251&p_mode=BROWSE, laatst bezocht op 15 juni 2007.
- www.minlnv.nl/pls/portal/url/page/Invloket/onderwerpen/vergunningen_en_ontheffingen/flora_en_fauna_wet, laatst bezocht op 15 juni 2007.

- <http://www.plattelandsonwikkelingdrenthe.nl>, laatst bezocht op 18 juni 2007.
- <http://www.infomil.nl/contents/pages/27100/handreikingco-vergisting.pdf>, handreiking co- vergisting, laatst bezocht op 18 juni 2007.
- <http://www.europa.eu>, laatst bezocht op 18 juni 2007.
- <http://www.rlg.nl>, laatst bezocht op 18 juni 2007.
- <http://www.mnp.nl>, laatst bezocht op 18 juni 2007.
- <http://www.vrom.nl/pagina.html?id=7008>, laatst bezocht op 18 juni 2007.
- <http://www.vromraad.nl/Download/buitenbouwen.pdf>, laatst bezocht op 25 juni 2007.
- <http://www.landschapsbeheer.nl>, laatst bezocht op 25 juni, 2007.
- <http://www.landschapsbeheerdrenthe.nl>, laatst bezocht op 25 juni 2007.
- <http://www.kloostermanbiogas.com/biogas.htm>, laatst bezocht op 1 juli 2007.
- <http://www.belvedere.nu>, laatst bezocht op 1 juli 2007.
- <http://www.drenthe.nl>, laatst bezocht op 1 juli 2007.

Artikelen

- Antrop, M., 'Why landscapes of the past are important for the future', *Landscape and Urban Planning*, Volume 70 (2005), Pp. 21-34, London: Elsevier Science Ltd.
- Brunori, G., Rossi, A., 'Synergie and Coherence through Collective Action: Some Insights from Wine Routes in Tuscany', *Sociologia Ruralis*, Vol. 40 (2000), 4, Pp. 409-423. Oxford: Blackwell Publishers.
- Darnhofer, I., 'Organic Farming and Rural Development: Some Evidence from Austria', *Sociologia Ruralis*, Vol. 45 (2005), 4, Pp. 308-323. Oxford: Blackwell Publishers.
- Eikeland, S., 'New Rural Pluriactivity? Household Strategies and Rural Renewal in Norway', *Sociologia Ruralis*, Vol. 39 (1999), 3, Pp. 359-376. Oxford: Blackwell Publishers.
- Eikeland, S., Lie, I., 'Pluriactivity in rural Norway', *Journal of Rural Studies*, Volume 15 (1999), Pp. 405-415, London: Elsevier Science Ltd.
- Goodman, D., 'Rural Europe Redux? Reflections on Alternative Agro-Food Networks and Paradigm Change', *Sociologia Ruralis*, Vol. 44 (2004), 1, Pp. 3-16 Oxford: Blackwell Publishers.
- Kinsella, J. e.a., 'Pluriactivity as a Livelihood Strategy in Irish Farm Households and its Role in Rural Development', *Sociologia Ruralis*, Vol. 40 (2000), 4, Pp. 481-496. Oxford: Blackwell Publishers.

- Marsden, T., Banks, J. en G. Bristow, 'Food Supply Chain Approaches: Exploring their Role in Rural Development', *Sociologia Ruralis*, Vol. 40 (2000), 4, Pp. 424-438. Oxford: Blackwell Publishers.
- Ploeg, J.D. van der e.a., 'Rural Development: From Practices and Policies towards Theory', *Sociologia Ruralis*, Vol.40 (2000a), 4, Pp. 391-408. Oxford: Blackwell Publishers.
- Ploeg, J.D. van der en H. Renting, 'Impact and Potential: A Comparative Review of European Rural Development Practices', *Sociologia Ruralis*, Vol. 40 (2000b), 4, Pp.529-543. Oxford: Blackwell Publishers.